Merhaba…

Üsküdar…
Üsküdar'ı yaşamak…
Üsküdar'da yaşamak…
Üsküdar'ı yaşatmak…

Üsküdar, Çağrı Bey'in ayak bastığı, tepelerinden İstanbul'u seyrettiği, günden itibaren 1000 yıllık milli hatıra ve hafıza merkezimizdir.

Her köşesine tarihimizden, kültürümüzden, örfümüzden, medeniyetimizden, şiirimizden, şarkımızdan yani bizden bir izin, bir sesin, bir nefesin nakşedildiği, tabiatıyla bir tatlı huzur beldesidir.

Yeni arayış ve inşa faaliyetlerinin, değişim ve yönelim gayretlerinin hat safhaya ulaşıp, geçmişe rahmet okuturcasına dünyamızdan elini ayağını çektiği bir zaman diliminde, kendi çizgisi içerisinde hatıralarımızın ve hafızamıza saygının izlerinin sürüldüğü, duygusunun hissedildiği, varlığının temaşa edildiği ve geleceğe taşındığı şehirdir. Zamanın akışında, mazi, hal, istikbalin birbirine yaslandığı ve yaşandığı şehirdir Üsküdar.

Adı "Üsküdar" olan, ancak, Üsküdar'dan ziyade Üsküdar üslubunu hatırlatmayı hedefleyen ve kültür, sanat, edebiyat, medeniyet, düşünce hayatımızdan, zamanımızdan sayfalar aktaran, geleceğe dair sesini, nefesini, sözünü ve rengini kayda geçiren dergimizin bu sayısının dosya konusu Üsküdar.

Üsküdar'ı mı anlatıyoruz? Hayır. Birkaç yazıyla, birkaç sayfayla bu mümkün mü? 1000'i aşkın tebliği, yaklaşık 13.500 sayfası, binlerce görseli ile, her biri büyük bir emeğin ürünü ve prestij eseri kabul edilen 21 ciltlik Üsküdar Sempozyumları külliyatıyla bile girişi daha yeni yeni yazılan bir şehirdir burası… Üsküdar'ı hatırlamaya, hatırlatmaya, yaşamaya ve yaşatmaya dair bir çağrı bizimkisi… Mütevazı, sakin, emin fakat samimiyet, istikrar, istikamet içerisinde bir yürüyüş ... Akıp giden zamana inat, yaşanmış geçmişe saygı, yaşanan ana hürmet ve yaşanacak istikbale selam… Biliyoruz ki, tefekkür edenler, tezekkür edenler, hürmet edenler, sabredenler ve şükredenler kazanacaktır. İnanıyoruz ki sayfalarımızı çevirdikçe, satırlar arasında yolculuğa çıktıkça ve sonra da Üsküdar'ın sokaklarını adımlayıp, bir ağaç veya abidesinin gölgesinde çayınızı yudumladıkça daha iyi anlayacaksınız neyi kastettiğimizi…

Bu sayımızda ele aldığımız bir diğer konumuz da, Üsküdar'ın vefa duygusunu yansıtan ve dergimizin ilk sayısının konuklarından, bu sayının ilk sayfasında hitabıyla karşılaşacağınız, 19 Ağustos 2019'da, "Biz dünyadan gider olduk, kalanlara selam olsun" diyen, Malazgirt alperenlerinin yolunda, Ahlat dönüşünde rahmet iklimine göçen Merhum Haluk Dursun…

Ve farklı konularda kaleme alınan yazılarımız ile bir sayıyı daha sizlere sunmanın mutluluğu içindeyiz.

Jenerikte gördüğünüz isimlerin her birisi, yoğun mesaisine ve farklı meşgalesine rağmen bu derginin her sayfası ve sayısı için vakit ayırıp, emek sarf ediyor. Bu eşine pek rastlanmayan bir durumdur. "Üsküdar" bu hususiyetiyle de bir istisnadır. Çünkü bugün de Üsküdar'ın "hatırı sayılmak"tadır.

Bizi sizlerle buluşturmak için, samimiyet ve sabırla gayret eden Üsküdar Belediye Başkanımıza ve mesai arkadaşlarına teşekkür ediyor, yeni sayımızda buluşmak niyazıyla hepinizi kemali hürmet ve muhabbetle selamlıyoruz.

ÜSKÜDAR

ADINA SAHİBİ
Hilmi Türkmen

YAYIN KURULU
Erhan Afyoncu
M. Fatih Andı
Beşir Ayvazoğlu
Ahmet Emre Bilgili
Özkul Eren
Mustafa S. Küçükaşcı
İskender Pala
Yunus Uğur
Coşkun Yılmaz

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
M. Fatih Andı - Coşkun Yılmaz

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Mesut Meyveci

GRAFİK TASARIM
Özkul Eren

FOTOĞRAF
Esat Coşkun
Üsküdar Belediyesi Arşivi
SMEY Arşivi

GRAFİK UYGULAMA
SMEY
Yasin Ilıcalı

BASKI ve RENK AYRIMI
Hat Baskı Sanatları
Litros Yolu 2 Matbaacılar Sitesi A Blok No: ZA 5
Topkapı-İSTANBUL
Tel: 0212 567 77 66 - 674 58 56 • Faks: 0212 613 75 96
www.hatbaski.com

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

İLETİŞİM
Üsküdar Belediyesi
Kültür İşleri Müdürlüğü
Mimar Sinan Mah.
Çavuşdere Cad. No: 35
Tel: +90 216 531 30 00
Web: www.uskudar.bel.tr
e-mail: uskudardergisi@uskudar.bel.tr

"Dergide yayınlanan yazılara şu linkten ulaşabilirsiniz:
https://independent.academia.edu/UskudarDergisi"

İçindekiler

6

M. Fatih Andı

Bir Şehri Hatıralar ile Sevmek

24

Beşir Ayvazoğlu

Üsküdar'da İlki 'Nevmekan' Mahalle Kahvelerinden Millet Kıraathanelerine

51

İzzet Umut Çelik

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi ve Şehir Hafızasından Silinmiş Çeşmesi

4 **Bir Zamanlar Üsküdar'da…**
Ahmet Halûk Dursun

10 **Yaşayan ve Yaşanabilir Üsküdar**
Yunus Uğur

14 **Mekânı Okumak, İdrak Etmek Üzerine… Üsküdar'ı Yeniden Düşünmek**
İmre Özbek Eren

32 **Üsküdar Mevlevîhanesi Hâmuşânı ve Mezar Taşları**
Mehmet Samsakcı

39 **Üsküdar'ın Mevcut ve Kayıp Tekkeleri**
Serpil Özcan

46 **Bostancıbaşının gördüğü Üsküdar**
Hülya Arslan

58 **Üsküdar'ı Birbirine Katan Mandalar**
Anılcan Sıçrayık

64 **Üsküdar'da Sporun Mekânsal Tarihi**
Salih Demirci

80 Mustafa S. Küçükaşcı

Evvel Giden Ahbâba Selâm Olsun

102 M. Cüneyd Kaya

Bir Ömrün Hâşılası: Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Bakışı

70 **Dost ile Berceste Söyleşmek**
İskender Pala

76 **Devlet Hocalığına Evriliş**
Ahmet Emre Bilgili

88 **Batılılaşma Karşısında Gençliğimizin Durumu**
Ahmet Halûk Dursun

91 **Mehmet Akif Aydın ile İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine: 100 Cildin Yayın Hikayesi**
Serkan Osmanlıoğlu

110 **Zarf, Pulların ve Damgaların Renkli Dünyası**
Celil Güngör

114 **Tanpınar'ın "Eşik"İnden Kimler Geçer?**
Yılmaz Daşcıoğlu

122 **Şehir Estetiği ve Edebiyat İlişkisi**
Ebru Burcu Yılmaz

130 **Savaş Meydanından Zihnin Münzevi Köşesine: Edebiyat Aynasında Kendimizi Yorumlamak**
Ayşe Kübra Bilgin

133 **İz-tanbul**
Muharrem Dayanç

138 **Kırılan Putların Yerine Yenilerini Kim Koyuyor?**
Muhammet Sani Adıgüzel

142 **Bizans ve Osmanlı'nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı**
Ünal Tanrıverdi

150 **Altın Şehir: Üsküdar Kitabı**
Yasin Tikici

İki Resim Bir Yorum

Ahmet Halûk Dursun

Bir Zamanlar Üsküdar'da...

Bu sabah, Coşkun Yılmaz Hocam göndermiş bu resimleri. Hem de bir başlık atmış "Geçmiş Zaman Olur Ki" diyor. Gerçekten de hayali cihan değer….

Bir zamanlar, İstanbul'da Bağlarbaşı'nda Üsküdar sohbetleri yapardık. Nezih Uzel ağabeyimle beraber. İçinde tarih, sanat, hatırat, tasavvuf, mimari ve dahi mutlaka musiki olan Hüseyin Baykara meclisi oluştururduk. Sadece biz de konuşmaz, dinlemeye gelenleri de alırdık sahneye.

Açıkçası, beni hislendirdi bu eski günlerin hatırası. Nezih ağabeyimin kendine has üslubu, Prof. Dr. Saadettin Ökten'in çelebiliği, dönemin Üsküdar Belediye Başkanı merhum Mehmet Çakır'ın samimiyeti ve kültüre olan yakınlığı.

Fotoğrafta ben, önümde oturan ağabeylerimin muhabbetine hayran hayran bakıyorum. Aziz ve kadim dostum Prof. Dr. İskender Pala ne kadar şık. Başkanla Coşkun Hoca ise ayrı bir âlem.

Yukardaki kalabalık fotoğrafta ise kimler var kimler...

Zamanın Kadıköy Kaymakamı şimdiki Giresun Valisi Hasan Karahan, o zamanki Üsküdar Kaymakamı şimdiki Urfa Valisi İzzettin Küçük, Prof. Uğur Derman ve Çiçek Derman, Beşir Ayvazoğlu, Prof. Dr. Mustafa Küçükaşcı, hatta Ayasofya Müzesi eski Müdürü merhum Mustafa Akkaya ve tabii Üsküdar'ın son efendilerinden Eczacı Memduh Ağabeyimiz, eski dostum Hadi Uzun, bizim Doç. Dr. Ali Satan ve gençlerden Furkan, Mesut, Yalçın ve başka birçok Üsküdarlı.

Şimdi gelelim sana Coşkun kardeş. Bize ne yaptığının farkında mısın!...

Ne güzel Ankara'ya alışmış, İstanbul'u geride bırakmıştık. Nereden aklına geldi sabah sabah bu eski fotoğrafları göndermek!... Fethi Paşa Korusu'nda erguvanların açıp açmadığını merak ettirmek, Kanaat'te süt kuzuyu, koyun yoğurdunu hayal ettirmek...

Hepsi bu kadar da değil...

Bir taraftan da biraz hüzün, biraz melal, biraz hasret ve çokça da aramızdan ayrılanlara rahmet var...

15/04/2015
www.ahmethalukdursun.com

M. Fatih Andı

Bir Şehri Hatıralar ile Sevmek

Ben bir kişiyim. Bir kişilik bir hayatı yaşarım. Ama ben bir insanım. İsterim. Hep biraz dahasını isterim. “Onun gözünü ancak toprak doyurur.” denilmiştir hakkımda. İnsan olmanın mayasında “dahası”na talip olmak vardır. İşte bu noktada imdadıma üç ilâhî bağış yetişir. Bu üç “mevhibe-i ilâhî”, yaşadığım bir kişilik hayatı çoğaltır, göreceli olarak açar genişletir, hayatı “hayatlar”a dönüştürür.

Rüyalar, benim gerçekte yaşamadığım, hatta yaşayamayacağım hayatları, hayat kesitlerini bana uykuda yaşatarak, günlük reel hayatımın ötesinde onu çoğaltır, zenginleştirir.

Hayaller aynı şeyi uyanıkken bile yaşayabilme imkânının penceresini aralar, o pencereden süzülür nice nice hayatlara uçarım.

Ve bir de hatıralar… İstediğim zaman tekrar tekrar geçmişte yaşadığım hayat kesitlerine dönüp onları içimde yeniden çoğalta çoğalta günübirlik hayatı katmerli ve zengin kılabilirim.

Bu üç zihnî alan, Yaratıcı’nın bir lûtfu olarak, bizim için “bir ânı bitmez tükenmez ihsâsların cenneti” kılar.

Bu üç imkândan üçüncüsü, diğerlerinden farklı olarak, yaşanmış hayatların kendi içinde çoğalışıdır. Hatıralar, geçmişte yaşananların zihinde tekrarlanarak, göreceli olarak yeniden yaşanarak bize taşıdığı ziyadeleşme fırsatı ve imkânıdır. Hatıralara dönüş, bireysel bağlamda olabileceği gibi toplumsal ölçekte de mümkündür. Yani kişi hem kendi ferdî hayatının geçmişteki kesitlerini hatıralarının zemini kılabilir hem de içinde yaşadığı toplumun…

Hatıralar, yaşanmış hayatların kendi içinde çoğalışıdır. Geçmişte yaşananların zihinde tekrarlanarak, göreceli olarak yeniden yaşanarak bize taşıdığı ziyadeleşme fırsatı ve imkânıdır. Hatıralara dönüş, bireysel bağlamda olabileceği gibi toplumsal ölçekte de mümkündür. Yani kişi hem kendi ferdî hayatının geçmişteki kesitlerini hatıralarının zemini kılabilir hem de içinde yaşadığı toplumun…

Fertler gibi toplumlar da kendi mazilerine bir hatıra ormanı olarak dönüp oralarda kendilerini çoğaltabilir, oralardan güncel hayatlarına tecrübe katmanları, hayat kesitleri veya parlayışları taşıyabilirler. O geçmişte gömülüp kalmamak, o geçmişi bugünü zenginleştiren bir münbit toprak olarak görüp ekip biçmeyi bugünde ve bugün için yapmak şartıyla bu seyrüsefer bereketlidir de… Biz buna "tarih" diyoruz.

Tarih insanlarla, fakat mekânlarda var olur. Tarih bilgisi, tarih bilinci veya tarih sevgisi, aynı zamanda mekân bilgisi, bilinci ve sevgisidir. Bu iki unsurun tamamlayıcılık ilişkisi, aslında hayatı yapan iki kutbun örtüşmesidir. Zaman ve mekân. Biri olmadan diğerinin olamayacağı iki varlık zemini.

Hatıralar, bir bakıma kişinin bireysel tarihidir. Toplumsal tarih de gerçekte hatıralar toplamıdır. Her ikisi de mekânlarla kemâlini bulur. Burada ise karşımıza "şehir" kavramı ve kabulü çıkar.

"Bir şehri sevmek, hatıraların ne işe yaradığını bilmektir." diyordu kâilini hatırlamadığım bir söz.

Bu "lâedrî" cümlesi, hakikaten bütün bu söylediklerimizi taçlandıran bir kapsamda meseleyi özetlemektedir. Zira şehir, günübirlik telaşların yaptığı, farkına bile varılmadan tüketilen hayatlar sahnesi değildir. Şehir, kuşanılan bir "hâl", tadılan bir "zevk", âşinalığın getirdiği bir "aidiyet", içinde yaşarken duyulan bir "emniyet", uzağına düşüldüğünde hissedilen bir "hasret" ve nihayetinde hepsinin toplamı olarak idrâk edilen bir şuur olduğunda, insan için bir huzur ve mutluluk sebebidir.

Ve işte bu sebeplerledir ki, her insan biraz da kendi şehrinin eseridir ve her insan kendi şehrini arar. Şehirleri insanlar yapar, döner şehirler de insanları yapar. Hacı Bayram-ı Velî'nin "Ben bir ulu şara vardım/Ol şarı yapılır gördüm/Ben dahi bile yapıldım/Taş u toprak arasında" dediği husus, (mecaz anlamlarından sarfınazar), bu olsa gerektir.

Hassasiyet antenlerinin daha açık oluşu dolayısıyladır ki, bunun farkına en çok sanatkârlar varırlar. Büyük sanatkârların birçoğunda bir şehri sahipleniş, ona bağlanış, şehre duyulan sevgi neticesinde onu sanatın imkânlarıyla ifade ediş çabası mevcuttur.

Bir Şehri Hatıralar ile Sevmek

Onlar, şehirde yaşayışın aslında şehri yaşayış olması lüzumunu, şehri yaşayışın ise zamanı da yaşayış olduğunu anlamışlardır.

Bizim sanat ve edebiyatımız da Levnî'den Matrakçı Nasuh'a, Hacı Arif Bey'den Şevki Bey'e, Nedim'den Yenişehirli Avnî'ye, bu anlayışın revnaklı tezahürleriyle parlar. Sözgelimi bizim şairlerimiz için de şehir, ana tema damarlarından birisini oluşturur.

Türk şiirinin şehri, İstanbul'dur.

Ve İstanbul, kiminde Pera'sı, Galata'sı ile; kiminde Eyüp Sultan'ı Fatih'i ile; kiminde de Üsküdar'ı ile ışır.

Üsküdar, İstanbul şiirlerinin içinde bir alt tema öbeği, ama en bereketli bir tema öbeği olarak bizi karşılar. Yukarıda bahsettiğimiz şehir-insan tamamlayıcı ilişkisinin idrakine varan her şairimiz, zevk, ihsas ve ifade uğrağı olarak Üsküdar'ı sahiplenmiştir. Buna dair ciltler tutan antolojilerin mevcudiyeti malûmdur. Ancak bu sanatkârlar içinde Yahya Kemal'in, Necip Fazıl'ın, Tanpınar'ın, Sezai Karakoç'un başı çektiğini söylersek, bu mevcudiyetin sıradan bir yekûn oluşturmadığı da anlaşılır.

Üsküdar, madem ki Türk sanatkârının gözde semtlerinden birisidir, öyleyse bunun bir sebebi olsa gerektir. İşte bu sebebi, bu şehrin geçmişten bugüne taşıdığı anlamda, birikim ve imkânlarda aramak, meselenin nabzıdır.

Bu nabız hangi duyarlık ve tempo ile atar?

Bunun için o kadar çok cevap başlığı oluşturulabilir ki…

Yüklendiği tarih birikimi ve misyonu; Asya'nın (bir başka bakışla Kâbe toprağının) İstanbul ölçeğinde Avrupa'ya uzanan son ucu oluşu; Anadolu'ya geçişin ferahlatıcı rüzgârının esintisi; barındırdığı manevî hayat kodları olan camiler, mescidler, türbeler; Valide-i Atîk Külliyesinin ilim, ibadet, şefkat ve merhamet anıtı gibi yükselişi; Aziz Mahmud Hüdayî makamının huzur ve sığınma melcei olarak vakarlı sükûneti; yetiştirdiği ve toprağında yatan dînî-manevî hayat büyükleri; Karacaahmet'le yaydığı uhrevî ürperme; Nurbanu Sultan'dan Gülnuş Sultan'a, Mihrimah'tan Gülfem Hatun'a, Kösem Sultan'dan Zeynep Kâmil'e hanımlar ve hanım sultanlar elinde dokunmuş nezaket ve zarafet dantelalarına bürünüş; Çamlıca tepelerinden bütün bir Boğaz ve Sarayburnu manzaralarına hakim oluş; bu hakim oluşun ta fetihten öncesine kadar gidişi yani Yahya Kemal'in vurgusuyla, İstanbul'un fethinden çok çok önceleri Müslümanların meskûn olduğu ve sırtlarından fethin merhalelerini heyecanla gözledikleri, "bir ulu rüya"yı gördükleri bir tarihî derinliğe sahip oluş; maziden hâle uzanan bu ulu rüyanın son parlayışı olarak 15 Temmuz şanlı direnişinin bir ihanetin belini kırma kararlılığının en çok bu semtin direnç noktalarında keskinleştiği gerçeği ve hâlâ herşeye rağmen mevcudiyetini koruyan "mü'min, mütevekkil, yoksul" insan dokusu…

İşte rastgele sıralanmış şu birkaç dikkat ve temas noktası, geçmişten bugüne uzanan çoğaltıcı ve tezyin edici birkaç hatıra anekdotu bile, Üsküdar'da yaşamanın anlamını farkettirmek için bir hareket noktası olarak ele alınabilir.

Bu tablonun asıl cilvesi ise, Üsküdar'da yaşamanın, bu ve benzeri hassasiyet kutupları etrafında Üsküdar'ı yaşamaya dönüştüğü zaman derinlik ve zenginlik kazanacağıdır.

Yunus Uğur

Yaşayan ve Yaşanabilir Üsküdar

Rahmetli A. Süheyl Ünver 1960'larda tuttuğu Üsküdar günlüğünde şehre ait gezilerinden bahseder ve çizimler yapar. Temel olarak günlüğün içeriği, kayıp giden insan, kültür ve yapıları kaydetmek, onlara dair hatıra ve izleri satırlara ve çizime geçirmektir. Üsküdarnâme olarak müsemma olan ve neşredilen (Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2012) bu notların bir yerinde Süheyl Ünver yine Üsküdar'a dair ama bu sefer muhayyel bir resme yer verir (bkz. Görsel 1). Resmin kenarına da şu notu düşer: "Fikren Üsküdar'ı çirkin binalardan kurtarıp istimlâk ile şöyle eski âbidelerini bir park içinde tasavvur ederek renkli olarak bu resmi yaptım. Bir örneği."

Bu resme bakıldığında Ünver Üsküdar'ı Üsküdar yapan mekânsal ortamı ve bir anlamda yaşadığı, yaşamak istediği şehri resmeder. Çirkin diye tavsif ettiği yapıları ortadan kaldırıp yeşil bir alan oluşturur ve üzerine de değerli gördüğü kültürel miras yapılarını yerleştirir. Fark edileceği üzere resimde sadece çevre ve yapı yerleştirmesi yapmaz aynı zamanda Üsküdar'a bir konum da biçer. Arkasına Sarayburnu'nu yani İstanbul'u alan ve onunla komşu olan bir şehir imgeler. Ayrıca, aynı defterin devam eden sayfalarında Ünver, hiçbir yapının yer almadığı sadece yeşil alandan ibaret bir Üsküdar da resmettiğini söyler ve fakat bu resme defterinde yer vermez. Bu muhayyel resimlerde insan ve gündelik yaşam kültürü elbet görünmez ve fakat bu onların ihmal edildiği anlamına da gelmez. Zira defterde o kadar çok gündelik yaşam mekanı, âdetler, dostlar, ahbaplar ve insan hikayeleri geçer ki onlar bu resimlerin mütemmim cüzleri olurlar. Ünver çok iyi bilmektedir ki mekan insanla var olur, hakkını bulur ve şereflenir. Tabii insan da mekanla ete kemiğe bürünür, âdet ve kültürünü oluşturup yaşayabilir. Öyleyse buradan şöyle bir yargıya ulaşmak da mümkün olur; insanın ve mekanının 'mizaç'ları 'hemhal' olmalı ki şehir, kültür ve medeniyet orada peyda olabilsin ve insan da mekan da gerçekten şereflenebilsin. Yaşamak istediğimiz Üsküdar bu 'mizaç hemhal'liğine ulaşabildiğimiz bir Üsküdar'dır.

Süheyl Ünver'in 1960'lar Üsküdar'ında arayıp bulamadığı veya -daha yerinde bir ifade ile- elinden avucundan kayıp gittiğini gördüğü şehir öncelikle işte bu 'hemhal' olma durumunun yavaş yavaş yitirilmesi hali olmalıdır. Kendisi ile mekanlar

Görsel 1: Süheyl Ünver'in Muhayyel Üsküdar Resmi, 1961.

Ünver Üsküdar'ı Üsküdar yapan mekânsal ortamı ve bir anlamda yaşadığı, yaşamak istediği şehri resmeder. Çirkin diye tavsif ettiği yapıları ortadan kaldırıp yeşil bir alan oluşturur ve üzerine de değerli gördüğü kültürel miras yapılarını yerleştirir.

arasındaki mizaç birlikteliği kaybolmaktadır. İnsanların mizaçları değişmekte ve bu durum mekanlara sirayet etmektedir. Ya da mekanın mizacı dönüşmekte ve artık bu, orada yaşayan insanlara tesir etmeye başlamaktadır. İkinci olarak Ünver'in yaşadığı üzüntülerin müsebbibi, değişen ya da dönüşen mizaçların henüz kendisine bir tanım bulamayışı yani muğlaklığı olabilir. 1960'lar Üsküdar'ında şüphesiz farklı mizaçlara sahip insanlar mevcut idi. Bir tarafta birkaç nesil Üsküdarlı olup daha belirli bir mizaca sahip insanlar diğer tarafta henüz Üsküdarlı olup yeni alışkanlıklara ve muğlak bir mizaca sahip olan Üsküdarlılar. 1850'lili yıllardan itibaren yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar, göçler, zihni-siyasi değişimler ve yoksunluklar ikinci grup Üsküdarlıların sayısını artırmış; 1960'lardaki zamanın ruhu bu muğlak mizaçların niteliksel olarak da imkanlarını artırmıştır. Böyle bir durumda Süheyl Ünver gibi şahısların, yaşamak istedikleri ama ideallerindekini hayata geçirmek imkanı bulamadıkları 'solan' Üsküdar'ı muhafaza uğraşısı gerçek ya da muhayyel not ve çizimlerle karşımızda çıkıveriyor.

Şehirlere ve yaşanılan yerlere yönelik memnuniyet ve eleştiriler genel olarak bu insan-mekan mizaçlarının tanımları ve 'hemhal' olma durumları arasındaki mesafenin azlığı ve fazlalığı ile irtibatlı olmalıdır. Örneğin bugün Üsküdarlı insanların ortak mizacı nedir, Üsküdar'daki mekanların mizacı nedir ve bu iki mizaç arasında 'hemhal' olma derecesi ne kadardır? Mizaçların muğlaklık ve 'hemhal' olma mesafeleri fazla oldukça şehre yönelik eleştiri ve rahatsızlığın derecesi memnuniyetten daha yüksek olacaktır. Mesela insanlar mekanın âdet ve adabına pek de uygun hareket etmiyorsa ya da mekandaki yapılar ve işlevler Üsküdarlıların mizaçlarından farklı tecelli ediyorsa bunlar bahsi geçen mesafelerin fazlalığına işaret sayılmalıdır ve huzursuzluğun temel kaynağıdır.

Yaşayan ve Yaşanabilir Üsküdar

Şimdi söyle bir soru akla geliyor; Süheyl Ünver'in gerçek ve muhayyel çizimleri ile gündelik yaşam anlatıları o gün, bugün ve gelecekte ne anlam ifade etti, ediyor ve edecek? Yukarıda bahsi geçen mizaçların birden bire değişmediği, zamana yayılan dönüşümler ve yenilenen unsurlar olduğu kabul edilirse bu mizaçların zamanla ve farklı dönemler için ortak tanımlara ve 'hemhal' durumlara kavuşması beklenir. Bunun için de her bir dönemde insan ve mekanın hem geçmişi, hem şimdisi hem de muhayyel geleceği önemlidir. Bu üç değerin doğru etkileşimi ile her bir dönemin mizaçları ve 'hemhal' olma durumu mükemmel olacak; şehirler ve şehirliler de ancak böylece iyi ve güzel olabilecektir. Geçmişin birikimi, anlık ve hızlı değişimlere karşı insan ve mekanı savrulmaktan koruyacak, gelecek muhayyilesi ise günün doğru mizaçlarının ve 'hemhal'liğinin oluşumunu mümkün kılacaktır.

İşte bu noktada Ünver'in yaşadığı dönemde böyle bir uyumun kurulamadığı ortadadır. Ne var ki *Üsküdarnâme* 1960'lara kadar yaşayıp gelen bir kültürü kayıt altına almış ve Üsküdar'ın somut ve somut olmayan bazı kültürel mirasını sonrasına ulaştırmıştır. Bugün öncelikle yapılması gereken onun ve başkalarının kayıtları ile Üsküdar mirasının mükemmelen tespit edilmesidir. Mekana ve gündelik yaşama dair bu kültürel miras bir direnç ve bir dayanak noktası olarak bugünün ani değişim ve taleplerine karşı şehri savrulmalardan koruyacaktır. Bazı yeni gündelik yaşam öğeleri trend ya da moda olarak gelip geçecek ama daha uyumlu ve anlamlı olan diğer bazıları yenilenen bir kültürel miras olarak sonraki nesillere aktarılacaktır. Üsküdar'a yapılan bazı mekânsal müdahaleler yine kültürel miras süzgecine takılarak hayata geçemeyecek ama bazıları da bu filtrelerden geçip yeni kültürel miras öğelerine dönüşecektir. Tekrar etmek gerekirse burada kritik önemde olan hususlar, kültürel mirası tespit edip ona kulak vermek, geleceğe dair muhayyileler geliştirmek ve zamanın ruhunu bunlarla buluşturmaktır. Sonuç, ortak mizaçların belirmesi ve insan ve mekan mizaçlarının hemhal olmasıdır. Yaşanılır ve yaşayabileceğimiz Üsküdar ve şehirler belki böylece ortaya çıkacaktır.

Süheyl Ünver'den şu cümlelerle son verelim yazıya:

"Üsküdar'a aid bu defterim sona eriyor. Bundan sonra başlangıçta olduğu kadar mufassal olamayacaksa da yenisine başlayacağım. Herkes Üsküdar'a geçer gider, müşahedelerini tesbit etmez. Ben de etmeyebilirdim. O zaman bu defter olmazdı. Bu defterim 86 yaşlarında bir kat sahibi olan üstadımızı [Ressam Murtaza Beyefendi] tebriklerimle sona eriyor. Cenab-ı Hak İstanbul'un en güzel bucağı Üsküdar'ı birçok imar tahribatından ve halkını da yoksulluktan kurtarsın, amin." (21 Ağustos 1962, Üsküdarnâme, s. 85).

"Öyleyse buradan şöyle bir yargıya ulaşmak da mümkün olur; insanın ve mekanının 'mizaç'ları 'hemhal' olmalı ki şehir, kültür ve medeniyet orada peyda olabilsin ve insan da mekan da gerçekten şereflenebilsin. Yaşamak istediğimiz Üsküdar bu 'mizaç hemhal'liğine ulaşabildiğimiz bir Üsküdar'dır."

Üsküdarnâme'den Birkaç Not

12 Nisan 1961, s. 37.

Her memleket şehirlerini güzelleştirmekle ileri gider. Biz geri. Parasızlıktan mı? Hayır, zevksizlikten. Çirkin daha pahalı.

12 Haziran 1961, s. 51.

Üsküdar hayranlığım gün geçtikçe artıyor. Bunu öyle birkaç resim yapmakla söndüremiyorum. Üsküdar pitoreskinin safiyeti ve güzelliği doğrusu ben[i] mest ediyor. Fakat eski hatıralarım da içimi biraz eziyor. Ama tahammül etmeye gayret ediyorum. Bana Üsküdar aşkı veren Üstadım Rıza Bey'i rahmetle anmaktayım. Makamı cennet olsun.

Süheyl Ünver

9 Ağustos 1961, s. 53.

Oradan [Atik Valide'den] Duvar Dibi'ne yürüdüm. Kahvede oturdum. Eczacı ikinci mülazım Uğur Derman Bey'le sözleşmiştik. Buluştuk. Biraz oturduk ve Karaca [Ahmed] yanından ve içinden Nabi şairimizi ve Eşref Efendimizi ziyarete İbrahim Ağa'ya indik. Vaktiyle yerinde duran mamûrelerin molozlarla metrelerle dolan düzlüklerin resimlerini çektik. Öyle ki Saraçlar Kahyası'nın kahvehanesini bulamadık. Yeni yol vesilesiyle düşük Menderes ve zamanı? Karayollarının Karaca Ahmed Mezarlık sahasını nasıl perişan ettiğini lanetler ederek gördük. İbrahim Ağa'nın şimdiki karikatür minareli camiini, haziresini, daima suyu akan çeşmesini, karakul yerini ve eski kahvelerinin bulundukları yerlerin resmini alarak Koşuyolu'ndan ilerledik.

Eskiden kalan evlerin perişan hallerini müşahede ettik. Burada 50'den fazla resim yapan Ressam Rıza Bey Hocamızı hayırla yad ettik.

Sonra Nevcivân Feridûn Paşa Camii yanında fırınlı ve dükkânlı iki katlı evi satın alan Necmeddin Okyay Üstadımızı ziyarete gittik. "Güle güle otur." dedik ve sanat tarihimiz ve eski yazılarımız ve hattatları üzerine sohbetler ettik. Geç vakte kadar oturduk.

Yarım asır önce benim de bir sayfiyem sayılan İbrahim Ağa semtinin perişan durumu beni pek üzdü diyebilirim. Oralarda dikkatsiz yapılan yeni evlerin biçare varlıkları o güzelim yerleri berbad ve perişan etmiş. Buna üzülmemek kabil değil. Ama çaresi de yok.

İmre Özbek Eren

Mekânı Okumak, İdrak Etmek Üzerine… Üsküdar'ı Yeniden Düşünmek

"… Hem yeri gelmişken
Nedir düşünmek dedikleri?
Düşünce ağacının altında
Fikir kuşunu dinleyerek
Misk gibi idrak kokusunu
İçine çekmek mi? …"[1]

Belleği, kültürü, insanı ve mimarisi ile zamanla yoğrulmuş bir şehir, tahrip olsa da halen ruhundan yani kendisini üreten medeniyetten izler taşıdığı kadar bugün için de bir yaşam alanı olmaya devam eder.

Bir kenti/mekânı okumak deyimi, ilkin çoğumuza anlamlı gelmeyebilir. Okumayı, daha çok yazılı metinleri okumak olarak yorumlarız. Ama aslında derinde, bir algılama, anlamlandırma süreci yer alır. Şehri veya mekânı bir metin olarak ele alırsak, bu anlamlı bütünün -metnin- ardında kendisini oluşturan sözcükler, cümleler, bir dil ve bir bilinç yer aldığı görülür ki buna şehrin/mekânın dili denilebilir. Mekânı, tamamlanmış, bitmiş, nesneleşmiş bir biçimden öte, zamanla ve insanla ilişkili bir yeniden oluş süreci olarak ele aldığımızda, mekân ile iletişimin bir parçasını bu dili okuyabilmek oluştururken, insanın ruhu/bilinci ise mana boyutu ile bu iletişimi bütünler diyebiliriz. Yani bir anlamda, mekân ile onu deneyimleyenin bu bağlamda 'konuşabildiği' bir an için, mekân idrakinden bahsedebiliriz.

Bu dil, sadece biçimsel olanı yani mimari veya doğal çevreyi içermekle kalmaz, içinde insan, tarih, kültür, toplumsal değerler ve zaman gibi çeşitli katmanları barındırır. Mekânı bu şekilde okuyabildiğimiz takdirde gerçek anlamını yakalamak mümkün olabilir, yoksa bedenleşmiş halini, yani biçimini -göz ile sınırlı- gören bir şekilde değil. Bu tahlil çerçevesinde, mekân/metin ile insan arasında bahsedilen türde kurulan bağın, bir anlamlandırma sürecine doğru kapı araladığını söyleyebiliriz. Bu yazı ile de bugün mekân kuramlarında önemli yer tutan mekân deneyimi, yerin ruhu, şehrin dili gibi kavramlarla ne anlatılmak istendiği, Üsküdar bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

"…Ya ben gidip bir çeşmeye kapansam
Ya çeşme bana açılsa
Ya çeşme gelip bende kapansa
Ya birlikte bir ağıt olsak…"[2]

İnsanın mekânla/evrenle ilişkisi, kendini ve çevresini anlamlandırma sürecinde her zaman önemli oldu. Mimarlık kuramındaki bu konu, ontolojik bir mesele olması nedeniyle neredeyse felsefe tarihi ile yaşıttır. Son yüzyıl içinde insanın kendini evrende nasıl gördüğü ile ilgili değişen paradigma sonucu veya başka bir deyişle insanın kendini özneleştiren çevreyi ise nesneleştiren bakışı karşısında mekânın yorumu da değişmiştir. İnsan-mekân ayrışmasının/ tekilliğin bir sorun olduğu 'fark edildi'.

Mekânı Okumak, İdrak Etmek Üzerine... Üsküdar'ı Yeniden Düşünmek

Bilim dünyasının araladığı zaman-mekâna dair yeni bilgiler ve kuramlar, kozmos algımıza dair değişen paradigmaları gündeme getirirken, mekân kuramlarında da her gün yeniden oluşlara-yorumlara yol veriyor. Modern sonrası dünyanın kutupsallıkları ve çoğullukları içinde bir tarafta küresel olan önem kazırken, öte tarafta da bireysellik ve tekillikler ağırlık kazanmakta, diğer taraftan da insanın iç dünyasına dair 'yeni' keşifler insanı adeta başladığı noktaya, yani kendini bilmeye, anlamaya yönlendirmektedir. Küreselleşen dünyada kültürler ve düşünceler de bu sürece katılmış, *"Doğunun bilgisi ile Batı'nın bilimi"* [3] nin buluşmasının ilginç yansımaları, modern paradigmanın insan-doğa-mekân bütünselliğinde yarattığı olumsuz deneyimler (savaşlar, doğanın tahribatı, modern planlamanın kentteki izleri…), mekânın hikâyesindeki bu ontolojik konuya yeni yorumlar katmıştır.

Yer/mekân kuramları bu göreceli ortamda kavramın tek başına anlamından öte, insandaki karşılığı/yansıması yani mekânın anlamı üzerine yoğunlaşmaktadır. Çünkü mekân tarihindeki deneyimler, *"mekânın soyutlaştırıldığında, enerji veya zaman gibi anlamsız/eksik"*[4] olduğunu göstermiştir. Bu soyutlaşma, mekânı salt biçim olarak görmekle yakından ilişkili olduğu kadar, politik, ekonomik ve kültürel bir paradigmanın etkisiyle de oluşmuştur. Ve tüm bunlar yaklaşık son otuz yıldır mekân kuramlarına önemli kazanımlar sağlamıştır. Mekân ve kentleşme tarihinde bahsedilen deneyimlerin rehberliğiyle ve hermenötik, fenomonoloji gibi din, felsefe, bilim, sanat, sosyoloji gibi alanlardan mekâna bakışlarla, bireyin gözünden edinilen algı ve deneyime bağlı yorumlama önem kazanmıştır[5]. Aslında bu daha çok malumun ilanı niteliğinde bir yeniden keşiftir; insanın kendini anlama yolculuğundaki duraklardan biri.

"Ma'ni evine daldık, vücuda seyran kıldık
İki cihan seyrini cümle vücutta bulduk…"[6]

Berger, -her ne kadar resim sanatı için bahsediyor olsa da- görmenin, toplumsal reflekslerle ilişkili olduğuna dikkat çeker.[7] Dolayısıyla gördüklerimiz, nesnel olmaktan daha çok kültürle ve insanla ilişkilidir. Husserl'ın dediği gibi, *"şeyler, bir fındık kabuğu veya vazonun içinde bir şeyin bulunması gibi, yaşantıların içinde bulunmazlar, onlar bu yaşantılarda kurulurlar"*[8]. Bu ise ona göre bir bilinç ile olur ki bu bilinç her defasında kişiye özgü bir anlam süreci inşa eder. Yani anlam, bir taraftan çevreden gelenler, diğer tarafta ise kişinin bilinci/ruhu arasında dinamik olarak şekillenir. Bu anlamlandırma süreci çevre/kozmosla ilişkili olduğundan daha çok insana bağımlıdır; zaman-mekân yorumu, kişinin kültürü, belleği, algıları ile doğrudan ilintilidir. Mekân yorumu diyalektik bir karakterdedir: insandan evrene, evrenden insana. Burada devreye giren anlam, *"beliren ve belirsiz bütün içerdikleriyle, nesne ve özne arasında zincirleme bir hareketle oluşan bir iletişim dinamizmidir"*[9] ve ancak *"var olan kültürel bir bağlamda varlık bulabilir"*[10]. Bu iletişim sürecinde mekânda yüklü veriler kadar kişinin hafızası, deneyimi, kültürü de etkilidir. Bu nedenle de görecelidir. Mekânın anlamının, çevre ile insan arasında kurulan karşılıklı ilişkilerin birikimi sonucu ortaya çıktığı söylenebilir[11]. Böyle bir salınımın içinde mekân paradigmasındaki değişim, mekân tasavvurunu ve üretim politikalarını etkileyebilir. İnsanın mekanla olan ontolojik hukuku ise değişmez biçimde özünde, insanın mekâna bir anlam yükleme ihtiyacını barındırır.

Buradan yola çıkarak, mekân deneyimi/anlamlandırma sürecinin idrakin ilk adımı kabul edilebilecek -başta bahsedilen

İstanbul'a düşen küresel kent olma misyonu, Üsküdar'ın omzuna da ağır bir yük yüklemiştir bugün. Artık Şemsi Paşa değildir meydanın nirengisi, çünkü meydanın kendisi, artık küresel kentin bir ulaşım aracıdır. Olsun varsın, kah altında yatan antik dünya, kah Boğaziçi'nin o tılsımlı güzelliği, kah zamanda saklı varoluşlar, halen bir şeyler saklar, üstündeki şehir kalabalığı bir metropol kentini yansıtırken serbestçe. Aslında bu değişim hali de bize bir şeyler anlatır Üsküdar'ın.

anlamda- bir tür okuma ile başladığı düşünülebilir. Bu okuma, insandan evrene ve tekrar insana dönen yani mikro kozmos ile makro kozmos (enfüs-afak) arasında salınım yapar. Kendini anlamaya çalışan insan, kültür, mekân veya toplumdan gelen uyaranlar ile kendi hafızasının, kültürünün ve deneyimlerinin buluşması sonucu bir anlamlandırma sürecine girer: İnsanın kendini evrende anlamlandırma süreci. Bu süreç, insanın kendisini bilme çabası ile birlikte yürür; kişi kendini anlamaya çabalarken, çevreyi anlamlandırması da değişir. Bu çaba, ontolojik olarak bir tür 'yolda olma' halidir, devingen biçimde zaman içinde sürer gider. Bu yolda olma hali, yani insanın evrenle -dar anlamda çevresiyle- etkileşim sürecinde mekân, zamana bağlı bir boyut içermesi bakımından zorunlu olarak sürecin içindedir. Mekân idrakinin, bu sürecin bir parçası olduğu düşünülebilir. İdraki, bu anlamda 'okuma' sürecinin devamı olarak bir tür anlamlandırma süreci olarak ele aldığımızda, mekânın idrakinin, yer/mekân deneyiminden daha derin ve uzun soluklu bir süreç olduğu söylenebilir. Bunda mekânın eş zamanlı ve art zamanlı algılanması yani zaman bağlamı önemli rol oynar.

Bakmanın, görmenin bir adım ötesinde gelen idrak kelimesi, 'derk' kökünden gelmekte olup, *"anlama yeteneği, kavrayış"*[12] anlamlarına gelen, *"farkına varma, tanıma, kavrama, tasavvur etme, bilme gibi zihnin çok çeşitli ve karmaşık faaliyetlerini ifade eden genel bir terimdir"*[13]. Bu noktada idrakin çeşitli katmanlar aracılığıyla oluştuğu söylenebilir. Bu katmanlar, şehir mekânı söz konusu olduğunda, medeniyetin bir yansıması olması nedeniyle tarih, kültür, hukuk, doğa, estetik gibi pek çok alandan izler taşır ki bu artık, biri diğerinden ayırt edilemez bir bütünselliktir.

Bu noktada mekâna dair katmanlar için çeşitli bağlamlardan bahsedilebilir. Mekânın/şehrin katmanları nesnel olduğu kadar (sosyo-kültürel çevre, yapılı çevre, doğal çevre), öznel /göreceli bir boyuta da sahiptir (algı, estetik, bilgi, estetik, hafıza…). Katmanlar birer kod gibi

Mekânı Okumak, İdrak Etmek Üzerine... Üsküdar'ı Yeniden Düşünmek

düşünülürse, bu kodların her birinde saklı olan, mekân/zaman içinde deneyimlenirken açığa çıkar; bir tür sekans. Tıpkı bir film sahnesinde her an değişen kareler gibi, her katmanın ne anlattığını dinlemek bu noktada okumanın, görmenin bir parçası olmaya başlar.

Eğer şehir mekânından bahsediyorsak, medeniyetten, tarihten, kültürden, toplumdan ve şehrin ruhundan da bahsetmeye başlarız. Bu durumda örneğin tarihsel katmanlar söz konusu olduğunda, herhangi bir kronolojik zamana ait değer için kendi zamanının eşzamanlı açılımını atlamamak gerekir. Bu bir kronolojik saat veya ardışıklık sorunu değildir, daha çok bir tarih/zaman yorumu denilebilir. Bu durumda bir çeşme sadece tarihi bir çeşme olmaz, şahit olduğu tüm zamanların hikâyelerini bugüne aktaran bir 'tarih köprüsü' olur. Şehrin mekanlarına dair hangi katmanı alırsak alalım bu bir ölçek sorunu değildir, daha çok bir görme/idrak konusudur.

"Fazıl şehrin hakimleri bu şehri, ruhlarının basiretleriyle bilir"[14]

'Mekânın ruhu' ile ilgili yaklaşımlara farklı kültürlerde rastlamak mümkün. İster Roma kültüründeki 'genious loci' kavramı, ister Heidegger, Norberg-Schulz, Rossi gibi düşünürlerin yaklaşımları, ister Lefebvre'nin mekânın bütünselliğini, *"zihinsel, algısal, toplumsal"*[15] bir üst bakışla ele almayı öneren yorumu, ister Cansever'in[16] kutsal bütünsellik (İslam'ın tevhit anlayışı) yorumunu mekân üretim sürecine dahil eden yaklaşımı, ister Doğu kültür tarihindeki bütünsellik anlayışı (örneğin Japon veya Hint felsefesi), ister Osmanlı/ İslam kültürünün şehir ve mekâna bakışı, istersek de güncel ekolojik felsefe, bahsedilen katmanların önemine ve ardında yatan 'mekan ruhu'na vurgu yapar, aynı zamanda da görmeyi/duymayı unuttuklarımızı hatırlatır.

Bunlar içinde Osmanlı/İslam kültüründeki bütünsellik anlayışı, farklı unsurların bütünlüğünden ötede daha önce bahsedilen 'bir'lik düşüncesine dayanır. Bu yaklaşımın ardında yorumlayanın evren algısı (zaman-mekân tasavvuru) kadar konu edilen şehrin/mekânın bir medeniyetin yansıması olması da etkilidir. Dolayısıyla bir yaklaşım olmanın ötesindedir; bir görme biçimidir. Medeniyet canlıdır ve bu ruhu kavrayabilmek bir çaba gerektirir. Şöyle de denebilir: bir ruha sahip şehirler, mekânlar bize bir şeyler anlatırken, aynı anda insanın görmesi/idraki ile de mekâna anlam katılır, böylelikle başlayan 'konuşma', bütünselliği aralar.

Modern kente ait olumsuz eleştiriler genellikle bu noktada düğümlenir. İşlevin ve rasyonelliğin öncülüğünde planlanan kent mekânında kronolojik saate bağlı ritüeller, numaralandırılmış sokaklar, birbirinin aynı evler veya yaşantıdan uzak meydanlar zorlukla hikâye barındırır. Modern paradigmada mekânın insanla olan bütünselliği zedelenmiştir. İnsandan uzaklaşan mekânın söz alanı daralır. Mekân-insan bağlamında bir tür dikotomi/ikilikten bahsedilirse, anlam/insan bağlamının ihmal edildiği söylenebilir. Oysa, belleği, kültürü, insanı ve mimarisi ile zamanla yoğrulmuş bir şehir, tahrip olsa da halen ruhundan yani kendisini üreten medeniyetten izler taşıdığı kadar bugün için de bir yaşam alanı olmaya devam eder; insan, 'a priori' olarak mekandadır, insandan-kültürden uzak bir mekân daha çok bir kavramdır. Bu durum, mekânı ister şehir ister bir sokak istersek de bir çeşme önü alalım, geçerliliğini korur.

Bu noktada devreye giren idrak için, kişinin mekânla bütünleşmesi denebilir (başka bir ifade ile beden-ruh-mekân ilişkisi). Bu süreç saklı olsa da gizli değildir. Kendindekini açığa vuran dili anlayabilmek, bu noktada önem kazanır. Kişinin mekanla konuşması, mekânı okuması, onu idrak etmesi zamanla ve kavrayışla ilgili bir süreçtir. İdrak veya mekân deneyimi için, kısaca insanın, orada yüklü mana ile kendindekini birleştirmesi (bir olma hali), ruhun o an yeniden anlamla yüklenmesi de denebilir.

"...Boğaz gümüş bir mangal, kaynatır serinliği;
Çamlıca'da, yerdedir göklerin derinliği.
Oynak sular yalının alt katına misafir;
Yeni dünyadan mahzun, resimde eski sefir.
Her akşam camlarında yangın çıkan Üsküdar,
Perili ahşap konak, koca bir şehir kadar...
Bir ses, bilemem tambur gibi mi, ud gibi mi?
Cumbalı odalarda inletir ' Kâtibimi..."[17]

Bu durumda, İstanbul'un kendisi olmaksızın düşünülemediği Üsküdar'ı okurken, şöyle sorular gelir akla: Bu idrak ile ulaşılan anlam nedir? Bu anlam bizi nereye taşır? Veya Üsküdar'ı anlamlı kılan nedir? / Bir yerin anlamı nedir? Soruların tek cevabı yok, belki soruyu muhatap alana bağımlı cevaplar söz konusu... Nitekim Üsküdar, bugün yaklaşık 33 mahallesi, 600.000 nüfusu ile neredeyse orta büyüklükte bir Anadolu şehri kadar yer tutar İstanbul'un coğrafyasında. Ama zaten mekânın anlamı tam da coğrafyanın ötesinde saklı olmasından sebep, belki pek çok şehrin hikayesinden daha çok hikâyeye sahiptir. Üsküdar denilince toplumsal hafızada yer etmiş çeşitli mekanlar gelir akla; Selimiye, Salacak, Kuzguncuk, İcadiye. Bir de boğaz köyleri tabi, Beylerbeyi, Kuzguncuk, Kandilli... Üsküdar bir hafıza/anlatı mekanıdır, hafızasıyla hep yeni bir 'hal'dedir. Üsküdar'da bu, bir an yerde çürümüş incir kokusu, bir martı çığlığı veya eskici sesi yahut da gemi düdüğü olabilir. Kimisi için bir çeşme, bir taş duvar, bir ev veya bir insan ile kurulan bağ olabilir. Görme biçimimize göre anlam da dallanır, budaklanır...

Boğaz köylerinde başka hikayeler saklıdır. Örneğin Kuzguncuk, metropolden payına düşenleri almaktadır bugün ama ana caddeden sadece bir sokak içeri girildiğinde, hikayesini anlatmaya başlar. Yokuşları, dinleri, insanları ile biriciktir hala. Veya Çengelköy... Sadullah Paşa Yalısı, heyecanlı bir roman sayfasında, okunmayı bekleyen satırlar gibi gizemli aşı boyası rengiyle durur öylece tarihi çınarın gölgesinden şehre bakarken. O nasıl bir kırmızıdır ki Boğaziçi'nin koyu mavisiyle anlaşır...

Şekil 1. Kuzguncuk; mimarlık, renk, komşu, doğa... Haziran 2019

Üsküdar'ın tüm katmanlarına dair bir şeyler söylemeye çalışmak gereksiz olduğu kadar mümkün de değil. Çünkü bu yazıda üzerine konuşulmaya değer bulunan nokta, her bir mekânın kendi özgün değerinden çok, Üsküdar'ın/mekânın hafızası ve dolayısıyla varlığı ile kişi arasında kurulabilecek bağın

Mekânı Okumak, İdrak Etmek Üzerine… Üsküdar'ı Yeniden Düşünmek

İstanbul bir zamanlar yedi tepeli idi, bugün gökdelenler nedeniyle genellikle algılayamasak da Üsküdar'ın sokakları bu tepeleri halen hissettirir, gösterir. "Mimarlık, doğa ile yapıyı hem içine hem karşısına alarak bir araya getirir. Bu durumda topoğrafya fiziksel midir? Hem evet hem hayır"[18]. Üsküdar'ın yokuşlu sokaklarında yürürken her adımda değişen manzara, şehri her defasında ayrı bir veçhesiyle izleyebilme imkânı sunar, şehre kaçamak bakışlar atmanın heyecanını taşır. Her sokağın perspektifi, neredeyse ayrı bir İstanbul anlatır… Bu sadece bir güzellik konusu olmayıp, şehrin estetiği ile ilgilidir ki bu da bir değer konusudur.

Şekil 2. İstanbul'u farklı 'vista'lardan izlemek. Hafız Mehmet Sokak'tan bir görünüm. Haziran 2019.

nasıl olabileceği konusudur. Üstelik, tek bir Üsküdar'dan da bahsedilemez. Mekân/şehir üzerinden bir okuma ile mekânda-zamanda saklı izleri bulabilmeye, bu serüvene/sürece dâhil olabilmeye ve varoluşumuzu kavrayabilmeye açılan kapının nasıl aralanabileceğine ilişkin bir çabadır. Kozmostaki yolculuk hali içinde insanın bu yaklaşımla mekâna, şehre, topluma bakmasıyla umulur ki tarihi kentler, değerler bir koruma sorunu olmaktan çıkar, şehrin estetiği sadece bir güzellik-çirkinlik tartışması olmaktan öteye geçer veya doğa, bir ekolojik yaklaşım konusu olmanın ötesindeki değerine kavuşur. İnsan da aradığı huzura…

"Şerefü'l mekân bil mekin"[19]

Mekânın çeşitli bağlamları içinde insan, o yere değer katan biriciktir, aslında yeri yer yapan yegâne aktördür. Örneğin bir müzede tarihi hatırlamak ile aynı tarihin sahnesi olan benzer bir mekânı -örneğin bir antik kent veya Üsküdar'ın bir yalısı- yerinde deneyimlemek arasındaki fark bu durumu açıklamakta yardımcı olabilir.

Yerin ruhu, özgünlük ve biriciklik gibi nitelikler aracılığıyla aranabilir ki bu, kâh o yerin havasından, kâh suyundan, kâh yaşamlarından ve şahsiyetlerinden izlerle yakalanan dil olabilir. Hafızayı oluşturan, medeniyeti şekillendiren, hikayeler yazan insandır. Zaman ötesini kavrama değil belki ama hissedebilme yetisine sahip bir varlık olarak insan, anda-mekânda bir titreşim yakaladığında bu, kişi için yerin deneyimlenmesi denen şey olsa gerektir. Mekâna anlam katan, o yerin insanıdır veya tam tersi o yeri ve zamanı aşıp gelen insanlarıdır: Bir edebiyatçı, bir şair, bir rehber Şahsiyet olabilir Üsküdar'ı Üsküdar yapan…

"…Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında;
Yekpare, geniş bir anın
Parçalanmaz akışında…"[20]

Bugün küresel dünyanın bize dayattığı kültürel bakış açılarının arasında görme biçimlerimiz de değişmiş durumda. Çoğu kez toplumsal kalıpların etkisinde, sorgulanmayan 'görme', idrakten uzaklaşıp sadece bakmaya (sadece göz ile görme eylemi) indirgenmiştir. İmgelerin yoğunluğu altında bireysel idraki canlı tutmak ayrıca bir çaba gerektiriyor çoğu kez. Bu çoğulluklar ortamında ve zamanın göreceli olarak hızlandığı 'söylenen' bir dünyada, mekânı idrak etmeye ayıracak pek vaktimiz olmuyor gibi. Şehir yaşamının hızı, bizim bireysel hızımızı ve algılamamızı da derinden etkiliyor. Bu noktadan bakıldığında mekânı da tükettiğimizi söyleyebiliriz. Tarih ve anlam yüklü bu şehrin sokaklarında yürürken, yol üstünde görmediğimiz, bakmadığımız kaç çeşme, kaç türbe, kaç kilise veya ne hikâyeler saklı, çok azımız bilir. Dolayısıyla idrak sürecinde hız, daha doğrusu zaman, önemli bir boyut olarak karşımıza çıkıyor. Öyle ki bir mekânın deneyimlenmesi, algılanması sürecinde zaman ile insan

Norberg- Schulz, Batı mimarlığını değerlendirirken, insanın varoluşundan bu yana varlığını anlamlı kılma çabasında olduğunu ve mimarlık yoluyla, bu anlamın zaman ve mekândaki karşılığını aradığını söyler[21]. İnsanın, zamanda iz bırakmak isteği veya bilinme ihtiyacı, bugün deneyimlenen mekandaki katmanları bize açar. Dokunulabilir katmanlar içinde mekânın fiziksel bağlamı belirleyicidir. Nihayetinde zihinsel ve sosyal bağlamı, fiziksel olana bağımlıdır. Mimari, bu dokunulabilir olanlar içinde, doğal çevre kadar etkilidir.

Örneğin sokaklar, içinde hayatın olduğu, topoğrafyayı fısıldayan bir mekân örüntüsüdür, toplumsal belleğin canlı yüzüdür. İsimleri, içinde yaşanan hayatları ve insanlarını bugüne taşırken, yokuşları şehrin tepelerinden birini olduğumuzu hatırlatır, çıkmazları ise oranın sahipleri olduğunu… Bu çıkmazlar, insanı durduran, düşündüren, geri döndüren olabilir: Bu sadece fiziksel bir durma mıdır?

Şekil 3. İhsaniye İskele Sokak Çıkmazı. Haziran 2019.

arasında bir köprü/ bağ kurulabilmesi bununla ilişkili bir durum. Berger, özgünlüğü değerlendirirken, -örneğin bir resme- özgünlüğü verenin, onda boyanın ve resmin içine sinen ressamın o anki hareketlerini

Geleneksel dünyada şehir yaşamının içinde yer alan mezarlıklar, sadece işlevsel alanlar değildir. Şehir mekanının ve yaşamının bir parçası olarak insana nereden gelip nereye gittiğini hatırlatarak, usulca bir şeyler anlatırdı.

Şekil 4. Karaca Ahmet Kabristanı'ndan. Haziran 2019.

aktaran duygular olduğuna dikkat çeker, öyle ki bu, ona göre bu, *"zamanı atlayıp gelen bir durumdur"*[22]. Bir çeşme, suyu akmasa da zamanı atlayan bir canlılığa sahiptir çoğu kez.

Bir yeri yer yapan nedir? Buna verilen cevaplar hiç itmedi, ontolojik bir konu olmasından sebep, hiç de bitmeyecek gibi duruyor. Mekân, insanın deneyimine göre anlam kazanır; belleği, o yerin tarihi ile buluşunca başka bir anlam yüklenir. Üsküdar ve İstanbul açık uçlu bir sorunun değişmeyen bileşenleri gibidir; insan ile birlikte çeşitlenen cevapları vardır. Geçen zaman içinde şehrin, zamanın, mekânın değişmesiyle birlikte, Üsküdar da ne kadar değişse de değişmeyen bir anlam sakladığı söylenebilir. Arayanın sorusuna göre şekillenir/ vücut bulur. Bu ilkin, katmanlardadır; coğrafyası, manzarası, sokakları, yokuşları, Ayasofya'yı Picasso'nun resimlerini andıran görünümlerle sunan topoğrafyası... Sokaklarında yürürken oluşan sekans, her defasında ayrı bir deneyimi aralar; elle tutulan gözle görülenin ötesinde bir tılsıma sahiptir. Üsküdar, Boğaziçi'nin başladığı yer… Poyrazın bir başka poyraz olduğu yer, Sinan'ın külliyesinin zamanı aşıp bize tekrar mütevazılığı hatırlatmak ister gibi usulca kıyıda durduğu yer... Şahsiyetleri ile canlı yer…

İstanbul'a düşen küresel kent olma misyonu, Üsküdar'ın omzuna da ağır bir yük yüklemiştir bugün. Artık Şemsi Paşa değildir meydanın nirengisi, çünkü meydanın kendisi, artık küresel kentin bir ulaşım aracıdır. Olsun varsın, kah altında yatan antik dünya, kah Boğaziçi'nin o tılsımlı güzelliği, kah zamanda saklı varoluşlar, halen bir şeyler saklar, üstündeki şehir kalabalığı bir metropol kentini yansıtırken serbestçe. Aslında bu değişim hali de bize bir şeyler anlatır Üsküdar'ın. Sanki der ki nostalji değildir bir yer veya tarih, aksine, değişen, dönüşen, dinamik olandır. Orayı yere dönüştüren ancak insandır; imgelerden, tüketilenden, popülizmden, nesnelerden öte bir anlamdır.

Bugün mekân kuramları ile insanoğlunun ontolojik ihtiyaçları, mekânın tarihindeki uzun serüvenin ardından tekrar kavuşmanın eşiğinde. Bu serüven, insandan, toplumdan, doğadan bağımsız planlamaların çıkmaza vardığını gösterdi, temelde insanın zaman ve mekânda bir yol aradığını ortaya

koydu. Bu yol ise, bir okuma ve idrak ile alınabildiğinde varoluşsal cevaplara kapı aralıyor. Işte insan bilinci/ruhu ile mekân/ zaman arasında kurulan bu dil, mekânda saklı olanlar -ki bunlar da her an yeniden hayat bulan, yeniden üretilendir- ile insan ruhu arasında kurulan adeta bir köprüdür. Mekânı bu bağlamda değerlendirme ise, *"zihinsel bir alışkanlığa"*[23] dönüştüğü müddetçe, tarihi, şehri-mekânı toplumu ve insanı okuyabilmekten ve içlerinde yüklü değerlerin algılanmasından ve yaşamasından bahsedilebilir.

Mekân/ Üsküdar, dinleyene çok şey anlatır…

Dipnotlar

1 Duygu Güles K., "Fikir Kuşu" Şiirinden, 18.06.2015, Külahıma Anlatıyorum Blog.. http://duygugules.blogspot.com adresinde [Erişim Tarihi: 27.06.2019]
2 Sezai Karakoç, "Çeşmeler" Şiirinden. Kaynak: Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan,* İstanbul: Diriliş Yayınları, 2012, 478.
3 John Needham, *Doğunun Bilgisi Batının Bilimi,* MAB Bilim, Teknoloji ve Toplum Dizisi-1, Ankara: Şafak Matbaası, 1983.
4 Henry Lefebvre, *The Production of Space,* trans. D. Nicholson Smith, UK: Blackwell Publishing, 1991, 11-17.
5 Bu yaklaşımın kendi içinde, öznelliğin veya popüler kültürün öne çıkmasının yol açtığı zihinsel/kültürel karmaşa nedeniyle eleştirel tarafları olduğu da hatırda tutulmalıdır.
6 Yunus Emre, "Ma'ni Evine Daldık" Şiirinden. Kaynak: Yunus Emre Divanı, Haz. Selim Yağmur, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017, 170.
7 John Berger, *Görme Biçimleri,* İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
8 Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, ed. Harun Tepe, Bilgesu Yayıncılık, 2015, xxix.
9 Jale Necdet Erzen, *Üç habitus- Yeryüzü, Kent, Yapı,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, 33.
10 Alan Colquhoun, *Essays in Architectural Criticisim,* (Ed.) P. Eisenmann, K. Frampton, USA: Oppositions Books, 1982, 14.
11 İmre Özbek Eren, "Topoğrafyanın Anlamını Yeniden Düşünmek ve İstanbul Deneyimi…", *Megaron,* 2019, 14: 2, 196-204.
12 'İdrak' Maddesi, TDK Genel Türkçe Sözlük. http://sozluk.gov.tr adresinde [Erişim Tarihi: 19.06.2019]
13 Hayati Hökelekli, "İdrak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2000, 21, 477-478. https://islamansiklopedisi.org.tr/idrak adresinde [Erişim Tarihi: 19.06.2019].
14 Farabi, *El-Medinetü'l Fâzıla,* çev. Nafız Danışman, MEB Yayınları İslam Klasikleri:15, 2001, 101.
15 Lefebvre, 1991.
16 Turgut Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari,* İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.26.
17 Necip Fazıl Kısakürek, "Canım İstanbul" Şiirinden, *Çile,* Büyük Doğu Yayınları, 2015, 297-298.
18 David Leatherbarrow, "Building In and Out of Place", *Architectural Design,* 2015, 85: 2, 24-30.
19 Mekânın şerefi içindekiler iledir, Anonim
20 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Ne İçindeyim Zamanın" Şiirinden. Kaynak: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri,* İstanbul: Dergah Yayınları, 2019, 23.
21 Christian Norberg-Schulz, *Existence, Space and Architecture,* New York Washington: Praeger Publishers 1971, 5.
22 Berger, 2018, 31.
23 Doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi yerine dolaylı bir "*zihinsel alışkanlık*" (mental habit) yani *"davranışı düzenleyen ilke"*.
Erwin Panofsky, *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe,* (çev.) E. Akyürek, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014, 20.

Beşir Ayvazoğlu

Üsküdar'da İki 'Nevmekan'

Mahalle Kahvelerinden Millet Kıraathanelerine

Ziyaretçilerine herhangi bir kahvehaneye girmediklerini, buralarda çok dikkatli, sessiz ve saygılı davranmak gerektiğini daha kapıda hissettiren nevmekanlar ve benzerleri gençleri sosyalleştirirken onlara şehirlilik de talim ettiriyor.

İsmi ister kahvehane olsun ister kıraathane, insanların bir araya gelebilecekleri, özellikle gençlerin ders çalışabilecekleri, ansiklopedi ve sözlük gibi başvuru kitaplarının yanı sıra gazete ve dergi bulundurarak okuma imkânları da sunan, gürültülü ve kumara dönüşebilecek oyunların oynanmadığı nezih mekânlara ihtiyaç var. Böyle mekânlar, son zamanlarda ödev yapmak ve ders çalışmak için kullanılan kütüphanelerin yüklerini de hafifletecektir. Başarılı örneklerden biri, Üsküdar Belediyesi tarafından Bağlarbaşı Kültür Merkezi'nin hemen yanında, eski tramvay hangarında açılan Nevmekan'dır. Daha da büyüğü ve göz kamaştırıcısı, geçen yıl sahilde açılan ikinci Nevmekan...

Üsküdar Belediyesi tarafından nikah salonu olarak yaptırılan, fakat Çavuşdere'de bütün belediye hizmetlerini bünyesinde toplayan merkez binanın inşası tamamlanınca boşalan bina, isabetli bir kararla bir millet kıraathanesine dönüştürüldü ve geçen yılın sonlarında açıldı. Yüz bin ciltlik kütüphanesiyle kıraathane isminin hakkını veren ve gençlere nezih bir mekânda yirmi dört saat çalışma ve hoşça vakit geçirme şartlarını sağlayan Nevmekan Sahil, önemli sergilere ev sahipliği de yapıyor.

Şunu unutmamak gerekir: Mekânı şekillendiren insandır, fakat mekân da insanı şekillendirir. Ziyaretçilerine herhangi bir kahvehaneye girmediklerini, buralarda çok dikkatli, sessiz ve saygılı davranmak gerektiğini daha kapıda hissettiren Nevmekanlar ve benzerleri gençleri sosyalleştirirken onlara şehirlilik de talim ettiriyor. Ne zaman yolum düşse, kapalı ve açık mekânlarını gençlerle dolu bulduğum bu güzel "millet kıraathaneleri", hatırı sayılır kütüphanelere de sahip. Zeytinburnu ilçesinde, Seyitnizam ve Merkezefendi'dekiler de "millet kıraathaneleri"nin başarılı örnekleri olarak gençlere hizmet vermeye devam ediyor.

Üsküdar'da İki 'Nevmekan' Mahalle Kahvelerinden Millet Kıraathanelerine

Eski kahvehaneler

Esasen bizde kahvehaneler, 16. yüzyıl ortalarında bir çeşit kıraathane olarak açılmış, çok geçmeden keyiflerine düşkün okuryazar takımının uğrak yerleri haline gelmişti. Buralarda kimi kitaplarla meşgul olur, kimi tavla, satranç yahut mangala oynar, şairler birbirine yeni yazdıkları gazelleri okur, kısacası "iki akçe" kahve parası vererek hoşça vakit geçirirlerdi. Azledilmiş kadılar ve müderrislerle açıkta kalmış devlet adamlarının çok rağbet ettikleri kahvehanelere zamanla mevki ve makam sahipleri de gelip gitmeye başlayınca ihtiyacı karşılamak için yeni kahveler açılmaya başlanmıştı.

Cami ve tekkeler dışında, sivil "sosyalleşme" mekânları olarak önemli bir fonksiyon icra eden kahvehaneler, aynı zamanda "devlet sohbeti" yapılarak muhalefet üretilen mekânlar olduğu için otoriteyi hep rahatsız etmiştir. Ne var ki kahve ve kahvehaneler -her devirde muhalifleri olmakla beraber- 18. yüzyılda zaferini ilan etti. Artık her yerde kahvehanelere rastlamak mümkündü; çoğu güzel manzaralı yerlere köşk tarzında inşa edilmişti. Melling, Thomas Allom, Bartlett gibi ressamların gravürlerinde tasvir edilen muhteşem kahvelerin, bu gravürlerdeki ayrıntılara dikkat edildiği takdirde, birer kültür mekânı oldukları hemen fark edilecektir. İsteyenlerin musiki veya meddah hikâyeleri dinleyebilecekleri, hokkabaz ve Karagöz seyredebilecekleri kahvehaneler de vardı. Yolu İstanbul'a düşüp de bu kahvelere uğramayan Avrupalı gezgin yok gibidir.

Yabancı yazarlar ve ressamlar tarafından tasvir edilen gösterişli Türk kahvelerinden hiçbiri ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Mehmed Âkif'in tasvir ettiği cinsten kahveler, ekonomik çöküntünün yaşandığı, fakirliğin ve işsizliğin yaygınlaştığı dönemlerde -yine ihtiyaca binaen- açılmış salaş yerlerdir. Ahmet Midhat Efendi, Ahmed Rasim ve Hüseyin Rahmi'de böyle kahvelerle ilgili iç karartıcı tasvirlere sık sık rastlanır. Ahmet Rasim, bir zamanlar Aksaray, Çeşmemeydanı, Cerrahpaşa, hatta Direklerarası gibi semtlerdeki kahvelerin önlerinden sadece kadınların değil, delikanlıların bile geçemediklerini söyler. Ahmet Midhat Efendi ise Letâif-i Rivâyât serisinden "Dolaptan Temaşa" isimli hikâyesinde iç karartıcı bir kahve tablosu çizmiştir. Çubukların kâse büyüklüğündeki lülelerinden çıkan dumanların mum ve kandil dumanlarına karıştığı, göz gözü görmeyen, çoğu müzmin bronşite yakalanmış tiryakilerin uluorta tükürdükleri, afyon yiyip esrar çekenlerin uyuklayıp sayıkladıkları, okuması kıt birinin bir köşede heceleye heceleye Battalname yahut Hamzaname okuduğu, bazan Tavukpazarı şairlerinin saz çalıp türkü çığırdıkları, yüzük ve tura gibi oyunlar oynayarak güya eğlenmeye çalışanların dalaşıp gürültü ettikleri kahvehaneler, Ahmet Midhat Efendi'nin hiç hazzetmediği yerlerdi. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Şıpsevdi adlı romanının hemen başında uzun uzadıya tasvir ettiği Aksaray'ın bol sinekli "mülevves" kahveleri Ahmed Midhat Efendi'ninkilerden aşağı kalmaz. Eski İstanbul hayatını en güzel anlatmış yazarlardan biri olan Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey de bir kahvehane muhalifiydi. Onun gözüyle bakılacak olursa, mahalle kahvehaneleri kimi tütün ve enfiye, kimi afyon tiryakisi, öksürüklü, aksırıklı, bedbin, dedikoducu, cahil, fakat kendilerini "ahvâl-i âleme vâkıf" zanneden huysuz ihtiyarların devam ettikleri, içine girilemeyecek kadar pis, duvarlarına kaba saba resimler asılmış berbat yerlerdi.

Sarafim Kıraathanesi

"Millet Kıraathaneleri" projesindeki kıraathane tasavvuruna en yakın ilk kıraathane, 19. yüzyıl sonlarında Sarafim adında bir Ermeni vatandaşımızın açtığı kıraathanedir. Koca Reşit Paşa Türbesi'nin hemen karşısında, salı günleri çıkan Cerîde-i Havâdis ile perşembe günleri çıkan Takvîm-i Vekayi gazetelerini müşterilerinin hizmetine sunmakla işe başlayan Sarafim Efendi, zamanla bütün gazete ve dergileri alarak kahvesini bir okuma salonu, dolayısıyla devrin aydınlarının devam ettiği bir kültür merkezi hâline getirmişti. Bu gazete ve dergiler okunduktan sonra atılmadığı için zaman içinde Osman Nuri Ergin ve Adnan Adıvar gibi araştırmacıların faydalandıkları değerli koleksiyonlar oluşmuştu. Yeni çıkan kitapların satış ve dağıtım yeri olarak özel bir statü ve bir aydınlar kulübü hüviyeti kazanan Sarafim Kıraathanesi'nde, özellikle Ramazan geceleri zaman zaman Namık Kemal gibi tanınmış isimlerin katıldığı şiir ve edebiyat sohbetleri de yapılırdı. Uzun Kahve diye de anılan bu kıraathanede, Ahmet Rasim'in anlattığına göre, oturup kalkmanın, gazete ve kitap okumanın bir âdâbı vardı; kavuğu pencere kenarına koyup bacakları çekerek yayılmak, masaya çat çat vurarak "Bana bir kahve getir!" diye bağırmak, yüksek sesle konuşmak gibi görgüsüzlüklere rastlanmazdı.

Sultanahmet'te, Beyazıt civarında, Şehzadebaşı'nda Sarafim'inkine benzemese de kültür ve sanat adamlarını devam ettikleri birçok kıraathane ve çayhane vardı. Mesela Şehzadebaşı'nda, İstanbul'un II. Abdülhamid devrinin en meşhur çalgılı kıraathanesi olan Fevziye Kıraathanesi, İkinci Meşrutiyet yıllarında aynı zamanda konferans salonu olarak kullanılmıştı. Birinci Dünya Harbi yıllarında Letafet Apartmanı'nın altındaki Darüttalim Kıraathanesi, Fahri Kopuz ve arkadaşları tarafından 1916 yılında kurulan Darüttalim-i Musiki adlı musiki cemiyeti tarafından kullanıldığı için bu adı almıştı. Uzun yıllar faaliyet gösteren Darüttalim, 1930'larda

Üsküdar'da İki 'Nevmekan' Mahalle Kahvelerinden Millet Kıraathanelerine

kendini "Esafil-i Şark" diye isimlendiren ve yaz aylarını Küllük kahvesinde geçiren aydınlar topluluğunun kış aylarında mekân tuttuğu kahveydi.

Yahya Kemal'in kahvehaneleri

Avrupa'ya gidip Viyana, Paris, Berlin gibi şehirlerdeki gösterişli, temiz ve aydınlık kahveleri gören aydınların ülkelerine döndüklerinde bu kahvelerin benzerlerini arar ve ister istemez Beyoğlu'ndaki Lebon, Degüstasyon, Tokatlıyan gibi pastahane ve kafeleri tercih ederlerdi. Paris'te Soufflet, Vachette ve Closerie des Lilas gibi kahvelerde edindiği kahve ve edebî sohbet zevkini İstanbul'a taşıyan Yahya Kemal, sadece Beyoğlu'nda değil, başka semtler de uğramayı alışkanlık edindiği kahveleri vardı. Emirgan'da Çınaraltı Kahvesi ve Nuruosmaniye'de İkbal Kıraathanesi bunlardandı. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir'de uzun uzun anlattığı İkbal, Mütareke yıllarında Dârülfünunlu gençler için ikinci bir üniversite haline gelmişti. Yahya Kemal'in etrafındaki gençler daha sonraları Sultanahmet'teki kahvelere gitmeye başlamışlarsa da İkbal, onlar için ayrı bir anlam taşıyordu. Dergâh mecmuası fikir olarak oradaki sohbetler sırasında doğmuş ve hayata geçirilmişti.

Dergâh, Türbedâr Sokağı'ndaki Tanin Matbaası'nda basıldığı için, Dergâhçılar, yakınlığı dolayısıyla çok zaman İkbâl'i tercih ediyor, başta devrin şairleri, yazarları ve gazetecileri olmak üzere her çeşit insanın devam ettiği bu kahveyi idarehane gibi kullanıyorlardı. Nuruosmaniye Caddesi'nin sonunda, sol köşede, 1960'lara kadar birkaç aydın neslini barındıran İkbal, Yüksek Muallim Mektebi felsefe bölümünden Hasan Âli (Yücel) ve bir arkadaşı tarafından keşfedilmiş, Dârülfünun öğrencilerince mekân tutulduktan sonra Sultanahmet ve Divanyolu kahvelerine rakip olmuştu. Darülfünunlular, üniformalı bir beyaz Rus zabitinin mandolinle çaldığı parçaları dinlerken öğle yemeklerini beş kuruşa çay simitle burada geçiştiriyor, birbirlerine daha fazla yaklaşarak Mütareke acılarını burada paylaşıyor, önünde İngiliz askerî polislerinin eksik olmamasına rağmen Anadolu'da çıkan gazeteleri gizli gizli burada okuyor, gece geç vakitlerde uğrayan gazeteci arkadaşlarından Millî Mücadele'ye dair en taze -ve müttefiklerarası sansür tarafından yayımlanması yasaklanmış- haberleri burada alıyorlardı.

Tanpınar'ın anlattığına göre, birkaç cephenin hâtıralarını vücutlarında taşıyan ihtiyat zabitleri ve muvazzaf zabitler, henüz Anadolu'ya geçememiş yüksek rütbeli askerler, müflis, kibar ve kimi dama, kimi satranç meraklısı birkaç Abdülhamid devri kazaskeri, aşırı milliyetçiler ve Dâmat Ferit Paşa'nın casusları, edebiyat meraklısı Dârülfünun öğrencileriyle iç içeydiler. Meşhur Farsça hocası Tahir Nadi (Divrikli), tarihçi Mükrimin Halil (Yınanç), etrafında Bergson rüzgârı estiren Mustafa Şekip (Tunç) ve Ahmet Hamdi (Tanpınar), Hasan Âli (Yücel), Necmeddin Halil (Onan), Nurullah Ata (Ataç) gibi genç aydınlar İkbal'in müdavimleriydi. O tarihte Düyun-ı Umumiye'de çalışan Ahmet Haşim ve Yahya Kemal'i Paris'ten tanıyan Abdülhak Şinasi (Hisar) de sık sık uğruyorlardı.

Yahya Kemal ve hayranlarının oturdukları mermer masa kapıdan girince sol taraftaydı. Sohbet kızışınca halka genişliyor ve bütün bir tarafı işgal ediyordu. Istaka gürültüleri, tavla şakırtıları, garson çığlıkları arasında, Baudelaire'den, Verlaine'den, Nedim'den, Şeyh Galib'den, Bergson'dan, Fransız İhtilâli'nden, İstanbul'un fethinden, günlük

Cami ve tekkeler dışında, sivil "sosyalleşme" mekânları olarak önemli bir fonksiyon icra eden kahvehaneler, aynı zamanda "devlet sohbeti" yapılarak muhalefet üretilen mekânlar olduğu için otoriteyi hep rahatsız etmiştir. Ne var ki kahve ve kahvehaneler -her devirde muhalifleri olmakla beraber- 18. yüzyılda zaferini ilan etti.

politikadan, Anadolu'da olup bitenlerden söz ediliyor, pek çoğu konuşulduğu gün unutulan projeler üretiliyordu. Dergâh mecmuası kapanıp Dergâhçılar dört bir yana dağıldıktan sonra gazetecilere kalan İkbal, 1950'lerde Orhan Kemal ve arkadaşlarının uğrak yeri oldu, 1960'ların ortalarında da kapandı. Orhan Kemal ve arkadaşları, Sirkeci'de edebiyat ve siyaset tarihimiz açısından çok önemli bir mekân olan Meserret Kahvesi kapandıktan sonra İkbal'e postu sermişlerdi.

Mehmed Âkif, kahvehane düşmanı mıydı?

"Mahalle Kahvesi" isimli manzumesinde tavizsiz bir kahvehane muhalifi olarak görünen Mehmed Âkif'in de devam ettiği çayhane ve kıraathaneler vardı. Direklerarası'nda hemen her gün uğradığı çayhane bunlardan biridir. İkinci Meşrutiyet'ten önce, akşamları çalıştığı daireden çıkınca, Hacı Mustafa adında birinin işlettiği bu çayhanede yakın dostlarıyla, özellikle Babanzade Ahmed Naim Bey'le buluşup derin sohbetlere dalardı. Hacı Mustafa bir Melâmi dervişiydi ve Ahmed Naim Bey ne zaman Âkif'in şiirlerini methetse, şahadet parmağını öpüp avucunu göğsüne dayayarak "Huu, imanım erenler!" uğultusuyla çay ikram ederdi. Eşref Edip, Âkif'le tanışmak isteyenlerin yollarını mutlaka bu çayhaneye düşürdüklerini, sevdiği arkadaşlarından biri çayhaneye gelip yer bulamadığı takdirde he¬men kalkıp yer veren Safahat şairinin Nedim'den "Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz?" mısraını okuduğunu belirttikten sonra, "Gazetelerin yazamadığı siyasî havadisler burada gö¬rüşülürdü. Burada oyun oynanmazdı. Burası bir çay¬haneden ziyade bir kulüptü," diye ilave eder. Eşref Edip'in son cümleyi Âkif'in "Mahalle Kahvesi" manzumesini hatırlayarak yazmak ihtiyacı hissettiği muhakkaktır.

Osmanlı toplum hayatı hakkında dikkate değer bir kitap yazmış olan Abdülaziz Bey, Mehmed Âkif ve Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'den çok farklı düşünüyor, o yıllarda mahalle kahvesinin tembel yuvası olmaktan çok, "işsizlikten ve aile dirliksizliğinden doğan ıstıraplara karşı sığınılacak tek kale" olduğunu söylüyordu Kitabında dört sayfadan fazla süren mübalağalı mahalle

Üsküdar'da İki 'Nevmekan' Mahalle Kahvelerinden Millet Kıraathanelerine

kahvesi methiyesi şöyle özetlenebilir: Mahalle kahvesi bir ilim irfan yuvası ve yardım cemiyeti hüviyeti taşır; sosyal yapıyı sağlamlaştırmak ve halk arasındaki bağları güçlendirmek gibi çok önemli bir görevi üstlenmiştir. Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi'nin anlattıklarından anlaşıldığına göre, mahalle kahveleri genellikle Âkif'in anlattığına benziyorsa da, Üsküdar Selimiye'deki Çiçekçi Kahvesi gibi bazı mahalle kahvelerinin gelenekli mekânlar olduğunu ve bir çeşit kulüp gibi faaliyet gösterdiğini biliyoruz.

İhsaniyeli bir yazar olan Burhan Felek'ten de Selimiye'deki Çiçekçi Kahvesi hakkında çok övücü satırlar okuruz. Bu kahveye girince solda bir ayna ve bir berber koltuğu göze çarpar; müşteriler tıraş edilirken kullanılan pi¬rinç gerdan leğenleri tavana yakın bir yerde asılı durmaktadır. Kahveci Hacı Ahmet'in makamı kahve ocağının hemen yanındadır. İki kısımdan oluşan kahvenin seksen-doksan santim yüksekliğindeki iç kısmı, yani başsedir mahallenin ileri gelenlerine aittir; ayrıca Üsküdarlı Talat Bey gibi şairler, İlmî Bey ve Necmeddin Okyay gibi hattatlar ve Hoca Ali Rıza Bey gibi ressamlar geldiklerinde çepeçevre sedirlerin bulunduğu bu kısımda oturur, derin bir sohbete dalarlar. Aşağı kısım mahallenin esnaf tabakasına aittir; onlar yukarıda konuşulanları dikkatli dinlerler. Açıkçası bir "irfan yuvası" olan bu güzel kahvede herkes yerini bilir.

Sadece sahil ve kır kahvelerine değil, mahalle aralarındaki küçük kahvelere de özel bir ilgi duyan ve çoğunun suluboya ve karakalem resimlerini yapan ressam Üsküdarlı Hoca Ali Rıza, Mehmed Âkif'in dostları Abbas Halim Paşa'yla Fuad Şemsi Bey'in yakın dostuydu. Fuad Şemsi Bey'e yazdığı bir mektupta "ağabeyimiz" dediğine ve selam gönderdiğine göre büyük ressamı kendisi de yakından tanıyordu, hatta belki de Çiçekçi Kahvesi'nde tanışmıştı. Çünkü Âkif'in Üsküdar'da oturduğu yıllarda bu kahveye zaman zaman uğradığı biliniyor. Mahir İz, ziyaretine gittiği bir gün Âkif'in kendisini bu kahveye götürdüğünü, orada Üsküdar'ın meşhur şairlerinden eski Bahriye müsteşarı Tal'at Bey'le karşılaştıklarını, nefis bir edebî sohbetin ardından birlikte Karacaahmet Mezarlığı'na gittiklerini, Tal'at Bey'in orada kendilerine Nedim'in mezarını gösterdiğini anlatır.

Âkif, "Eski Hâtıralar" başlıklı yazılarından birinde, Hicrî Efendi Hoca adında bir zattan okumak için Üsküdar'ın Nuhkuyusu'nda, Harmanlık diye anılan meydandaki kahveye bir süre devam ettiğinden, başka bir yazısında da zaman zaman Divanyolu'ndaki Ârif'in Kıraathanesi'ne yolunun düştüğünden söz eder.

Akif Nevmekanları görseydi

Öyle anlaşılıyor ki, Âkif, aydınların devam ettikleri, edebî, ilmî ve fikrî sohbetlerin yapıldığı, oyun oynanmayan kulüp niteliğindeki kahve ve çayhanelere muhalif değildi. Berlin'de gördüğü kahvelere de bu sebeple hayran olmuştu. "Berlin Hatıraları" manzumesi, bilindiği gibi, "Biraz da kahveye çıksak...' demişti arkadaşım" mısraıyla başlar. Kahve deyince hemen İstanbul'un mahalle kahvelerini hatırladığı için, arkadaşının gösterdiği -bizim meşhur Düyun-ı Umumiye binasına benzeyen- binanın kahve olduğuna inanamayan Âkif, Berlin'le İstanbul'u çeşitli yönlerden (evler, sokaklar, tren ve tramvaylar, oteller vb) karşılaştırmaya başlar. Avrupa'ya giden bütün Türk aydınlarının yaşadığı büyük şaşkınlığı o da yaşamış, Batı'yla aramızdaki

mesafenin artık kapatılamayacağı endişesine kapılarak "leyle-i memdûd"un göklerimizi hiç terk etmeyeceğini düşünmeye başlamıştır. Berlin Hatıraları'nda Almanlara mübalâğalı bir dille hayranlık ifade etmesi başka türlü açıklanamaz. Sadece dış görünüşüyle değil, aydınlık iç mekânıyla da gözlerini kamaştıran Alman kahvesi hakkında yazdıkları, aynı zamanda kendi memleketinde kahvelerin nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini yansıtması bakımından önemlidir:

Bu, kahve... Öyle mi? Lâkin hakikaten hayret!
Fezâ içinde fezâ... Bir harîm-i nûrânûr,
Ki âsumân-ı kerîminde bin güneş manzûr!
Ne selsebîl-i ziyâ karşımızda cûşa gelen,
Ziyâ değil, seherin rûhudur taşıp dökülen.
Leyâle karşı o tûfân-ı fecri görmelisin:
Hudâ bilir şaşırırsın, donar kalır hissin!

Âkif, mezarından kalkıp Nevmekanlardan birine uğrasaydı, eminim çok sevinir ve yukarıdaki mısraları bu mekânlar için yazardı.

Kaynaklar

A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Etnografya Dergisi,* sayı 5, 1962, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963; a.y. *Ressam Ali Rıza Bey'e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası,* Ankara Sanat Yayınları, Ankara 1967; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri I* (haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Güney), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, MEB Yayınları 1000 Temel Eser, İstanbul 1969; Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivâyât* (haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yayınları, İstanbul 2001; Ahmet Rasim, "Kahve Kahvehanelerimiz", *Akşam,* 26 Mart 1926; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001; Beşir Ayvazoğlu, *Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi,* Kapı Yayınları, İstanbul, İstanbul 2011; a.y. *Yahya Kemal Ansiklopedisi,* Kapı Yayınları, İstanbul 2008; Salah Birsel, *Kahveler Kitabı,* Koza Yayınları, İstanbul 1975; Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1974; Eşref Edip, *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları,* Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1938; Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975; Midhat Cemal Kuntay, *Mehmet Âkif,* Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 114-118; Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri* (çev. Nurettin Elhüseyni), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

Mehmet Samsakçı

Üsküdar Mevlevîhanesi Hâmuşânı ve Mezar Taşları

Mevlevî sülûkuna ait çeşitli risalelerde, tezkirelerde, muahhar eserlerde, meselâ Abdülbaki Gölpınarlı'nın Mevlevî Âdâb ve Erkânı'nda açıkça görüldüğü üzere Mevlevîler, en gündelik, en basit, en sıradan fiil ve hâller için dahi kişinin Allah karşısındaki abdiyet ve acziyetini en güzel şekilde aksettirecek ifadeleri bulup kullanmışlardır. Elbette ilk bakışta olumsuz, kötü, soğuk ve sevimsiz hatta trajik bir mesele gibi görülebilecek "ölüm" hadisesinde de Mevlevî zarafeti devreye girmiş ve bu yola mensuplar, mürid ya da muhibler - bir kelimeyle - can'lar için Mevlevîliğe ait remizlerle dolu mezar taşları ve kitabeleri oluşturulmuştur. Ölme'yi insan olmanın en tabiî bir realitesi olarak gören, ölümden asla şikâyet ve onu mesele etmeyen, daha ileri bir iman ve itikatla "vuslat" kabul eden bir gelenekten, görenekten bahsediyoruz zira. Bu itibarla Mevlevî mezar taşları güzel, asil ve daima inceliklidir.

Selçuklu ve Osmanlı'nın dem ve hüküm sürdüğü pek çok coğrafyada Mevlevî dergâhları yani Mevlevîhaneler görmek mümkündür. Arazinin / mahallin kabiliyetine göre de Mevlevîhanelerin daima küçüklü-büyüklü hazireleri bulunur ki burada medfun olanlara, bu yolun sâlikleri "hâmuşân" derler. Susmuşlar… Pek az tabir, bu kelime kadar ölüme karşı gösterilen hüsn-i kabulü verebilir. Ölüm, başka iklimlerin, soğuk nefesini hayat boyu enselerinde hissettirdiği insanları için "yok ol-" mânâsına geledursun, tasavvufî hikmet ve zarafet, vakt erişip de - yine bir Mevlevî mezar taşında okuduğumuz tabirle - "tekmîl-i enfâs-ı ma'dûde" edenlere en fazla "susmuşlar" demektedir. Susmuş olan, herhâlde varlığı sona eren, yok olan, ölen, hiç olmamışçasına varlığını yitiren değildir; "vaktiyle madde ve mânâsıyla bir hayatı olan, şimdiyse serâpâ mânâ olarak mevcudiyetine devam eden" demektir. Artık ses çıkarmayandır, o kadar.

Üsküdar Mevlevîhanesi Hâmuşânı ve Mezar Taşları

Konya âsitânesi başta olmak üzere hemen her Mevlevîhane'nin, evet, kendisine göre bir hâmuşân'ı vardır. İstanbul'da da sırasıyla Yenikapı, Galata, Bahariye ve Üsküdar Mevlevîhaneleri bize enfes mezar taşları ve kitabeleri sunarlar. Şekliyle, hitap biçimleriyle ve elbette Mevlevî bir lügatle yüklü nefis kitabeleriyle bu taşların, edebiyat başta olmak üzere, sanat tarihi, ilâhiyat, sosyoloji, psikoloji gibi beşerî bilimlerin çeşitli şubeleriyle çalışılması, deşifre edilmesi, çok verimli sonuçlar doğuracaktır, doğurmaktadır da.

Şeyh Gâlib'in dostu ve hâmisi olan, tam bir Mevlevî muhibbi olduğu bilinen, hatta kendisine doğrudan "Mevlevî" dememiz için hiçbir sebep bulunmayan III. Selim'in saltanat yıllarında, 1792-1793 civarında, Galata Mevlevîhanesi'nin yirminci postnişini Sultanzade Halil Numan Dede tarafından yaptırıldığı bilinen, İstanbul'daki benzerlerinin aksine mensup ve mukimi az fakat misafiri çok olan (daha ziyade Anadolu'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Anadolu'ya giden dervişler için bir "konak" fonksiyonu icra etmiştir[1]), M. Nermi Haskan'ın verdiği bilgiye göre çelebilik makamı olan Konya tarafından zaviye olarak tanındığından "âsitâne" olamayan[2] Üsküdar Mevlevîhanesi'nin restorasyonu çok yakın bir zaman önce tamamlanmıştı. Bugün Dedegân Türbesi'nde yer alan ve II. Mahmud devrinin meşhur tarih düşürücü bürokratı Pertev Paşa imzası taşıyan,

Misâl-i sabit ü seyyârelerdir bunda âşıklar
Dönerler ki tururlar baş eğüp bir şems-i tâbâne

gibi Mevlevî remizlerle örülü kitabeden, kompleksin 1834-35'lerde esaslı bir restorasyon geçirdiği anlaşılmaktadır. Zaten II. Mahmud da eslâf ve ahlâfı, ayrıca makbul ve maktul gözdesi Hâlet Efendi gibi Molla-yı Rûm ve O'nun muhibbân, müridân ve müntesibânına müteveccih ve mükrimdir. Haskan, yapının, 1975'te de Şahap Geyik Bey tarafından restore ettirildiği bilgisini de veriyor.

Bu yazıda Üsküdar Mevlevîhanesi'nin küçük, sade ve zarif hâmuşânına bir atf-ı nazar edeceğiz.

Bu Mevlevîhane'nin son şeyhi ve devrinin üdebâ ve ulemasının çok hürmet ettiği Ahmet Remzi Dede'nin kabrinin bu hazirede değil, doğum yeri olan Kayseri'de bulunduğu ve Seyyid Burhaneddin Tirmizî ile hem-civar olduğu bilgisini peşinen verelim.

Hâmuşânâ kulak verirsek:

Bu küçük hazirede, külliyenin cümle kapısına bakan cihetinde, üzerlerinde sadece "Hüve'l-bâkî" istifi bulunan, aynı ebatta altı kabirle bunların arkalarında da bazısı daha sanatlı ve özellikli ama hepsi kitabeli 5 kabir yer almaktadır.

Metinlerin uzunluğuna göre bir sıralamayla evvelâ:

Sârim Bey

Başlık kısmında, vefatın en az II. Mahmud devrinde gerçekleştiğini daha başından gösteren bir fes, hemen altında bir Mevlevî sikkesi kabartması; bunun bir yanında "O'ndan başka var, yoktur" mânâsına "Lâ mevcûde illâ Hû" ve diğer yanında "Yâ Hazret-i Mevlânâ" ibareleri bulunan taşta, kendisi de bir Mevlevî olan, Yenikapı ve Galata hâmuşânlarında böyle pek çok mezar taşı kitabesi bulunan (Yorgancızâde olduğunu tahmin ettiğimiz) Safvet'in şu hoş manzumesi yer alır:

Nîce yıl oldu Galata Nâzırı bu pîr ü pâk
Çıktı Pazarbaşı'lıktan Enderun'dan ibtidâ

Kethüdâ-yı bâb olup pek çok müşîr-i ekreme
Buldu bu hizmet ile ömr-i azîzi intihâ

Yetmişe yetmişti sinni belki etmişti güzer
Vasfına pîr-i ricâl-i saltanat dense sezâ

Oldu ber-vech-i vasiyyet medfeni bu tekye-gâh
Hazret-i Mollâ-yı Rûm'un bendesiydi bî-riyâ

Zümre-i ebrâr ile zât-ı kerimi haşrola
Rûz-ı mahşerde şefâat eyleyüp Âl-i Abâ

Yazdı Safvet fevti târîhin oku ihlâs ile
Pîr idi Sârim Bey etti cânı cânâna fedâ

Tekke ehli arasında bir yolun ilk şeyhini, aynı zamanda da Hazret-i Mevlânâ'yı işaret etmesi bir yana, "ihtiyar" mânâsına gelen "Pîr" kelimesinin, yaşı yetmişi geçmiş olduğu

Üsküdar Mevlevîhanesi Hâmuşânı ve Mezar Taşları

hâlde vefat eden Sârim Bey için kullanılması çok uygundur. Pîr dedikten sonra "ölülerinizi hayırla yâd ediniz" terbiyesi almış bir şairin "pâk" sıfatının getirmesiyse hiç şaşırtıcı değildir.

Sonraki beyit biyografik bilgi vermektedir ki buradan Sârim Bey'in pek çok generale kapı kethüdalığı yaptığı, "aziz" ömrünün de böylece sona erdiği bildirilir. Üçüncü beyitte Safvet, merhumun yine yaşına, uzun ömrüne takılır. Yaşının "yetmişe yettiği"ni hatta daha fazla olduğunu, bu yüzden ona "saltanat adamlarının pîri" denmesinin uygun düşeceğini söyler. (Bu "pîr" olma durumunu son beyitte de zikredecektir. Evet, bu kitabenin leitte-motifi merhumun "sinni"dir.)

Mezar taşı kitabelerinde bazen de vefat edenin vasiyeti söz konusu edilir hatta hayattayken kendi şahidesi için yazdığı metin, taşa da nakşedilebilir. Manzumenin dördüncü beytinden, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin "bî-riyâ" bendelerinden Sârim Bey'in, bu Mevlevîhane'ye defnedilmesini vasiyet ettiğini öğreniyoruz.

Sonraki beyit, Safvet'in diğer mezar taşı kitabelerindeki kullandığı kompozisyona uygun olarak "dua" içerir. Âl-i Abâ şefaatiyle mahşer günü, merhumun "ebrâr" ile haşri niyaz edilir ve son beyitte de yine "pîr" Sârim Bey'in vefatına tarih düşürülür: 1274

Azîz Dede

Başlığı Mevlevî sikkesinden olan, "Hüve'l-Bâkî, Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî" gibi hitaplar yerine Mevlânâ'ya *"Meded yâ Hazret-i Mevlânâ"* diye seslenilen Azîz Dede'nin kitabesi, 29 Zilkade 1323[3] tarihlidir. Bu kabirde yatan zât, Galata ve Üsküdar Mevlevîhane'lerinin neyzenbaşısıdır. (Merhum Haskan, Aziz Dede'yi Prens Abbas Halim Paşa'nın himaye ettiği bilgisini vermektedir.) Neyzenlik ve Mevlevîlikle ilgili çeşitli söz ve mânâ sanatlarıyla; "azîz, taksim, makām" örneklerinde görüldüğü üzere tevriye, tenasüp, cinas ve telmihlerle dolu bu kitabe, kendisini "Kemterîn Mevlevî İsmet" diye tanıtan "Dîvân-ı Hümâyun Dairesi

Üsküdar Mevlevîhanesi'nin, taşından kitabesine Mevlevî zarafetinin ürünü olan, nicelikçe değilse de nitelik bakımından önem arz eden mezar taşları, ölümün "kimileri için" nasıl problem olmadığını, bilâkis beşerin asıl ve tek Dost'una, Peygamberî ifadeyle "Refikü'l-A'lâ"sına "vuslat" anlamına geldiğini çok iyi verirler.

müdür muavinlerinden, emekli, Mevlevî İsmet Bey'in" (Haskan, a.g.e., s. 650) eser-i hâmesidir:

Mevlevî dergâhları ser-neyzeni iken dirîg
Âlem-i lâhuta pervâz etti bu cân-ı Azîz

Her dem eylerdi dil-i yârâna taksîm-i safâ
Bîş-nev ez-ney ders-i pür-feyzinden olmuştu mücîz

Firkatiyle şerha şerha oldu şimdi sîneler
Çeşm-i cân-ı ehl-i ma'nâ hasretiyle eşk-rîz

Menzili ola tarab-gâh-ı makām-ı sermedî
Kimseye câ-yı karâr olmuş mu çerh-i pür-sitîz

Kemterîn Mevlevî İsmet dedi târîhini
Göçtü yâ hu aşk-ı Mevlânâ bile Derviş Azîz

Şerife Sâliha Hürmüz Hanım

Kitabesi manzum ve mukaffa olmamakla, başka yönlerden de poetik bir değer içermemekle beraber Hürmüz Hanım'ın, pek çok Mevlevî muhibbesi gibi metninin üzerinde bir sikke de barındıran taşı tam bir harikadır. (ki bu sikke kabartmasının içine "Yâ Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddîn-i Rûmî" istiflenmiştir) Taşın başlık kısmı, kadınsı zarafetin simgesi çiçekleri ve bereketin simgesi başak dantelâlarıyla dikkati çekmektedir.

Metin şöyle:

Üsküdar Mevlevîhanesi / Postnişini Reşâdetlü / Ahmed Ârif Efendi / Hazretlerinin kerimesi / Ve Hâfız Süleyman Efendi'nin / Halîlesi merhume ve mağfurun-lehâ / Şerîfe Sâliha Hürmüz Hanım'ın / Rûh-ı şerifi içün el-Fâtihâ 15 Safer 1284[4]

Osmanlı dönemi kadın mezar taşlarında merhumelerin, genellikle baba ve kocalarının

sıfatlarıyla tavsif olundukları bilinen bir gerçektir. Hele bu Baba Mevlevîhane'nin postnişinlerinden ve koca da Hâfız ise bunların kitabede zikri şaşırtıcı değildir.

Üsküdar Mevlevîhanesi Hâmuşânı ve Mezar Taşları

Mevlevîye bendelerinden / Merhûme ve mağfrun-lehâ Dervîşe[6] */ Râibe Hanım'ın ruhiyçün / Ve kâffe-i ehl-i imân ervâhiyçün / Rızâen lillâhi Teâlâ Fâtihâ*

Başlığıyla, hitap ifadesi olan Hüve'l-Bâkî'siyle ve kısa, düz metniyle biraz harç-ı âlem olan bu taşta, yorumu mucib bir derinlik söz konusu değildir.

Mustafa Dede

Bu küçük hazirenin, kitabesi son derece mütevazı, bu hâliyle Galata hâmuşânunda bulunan Esrar Dede'nin taşını andıran diğer bir taşı Mustafa Dede'ye aittir ki *"Yâ Hû!"* (Ey, O!) hitabıyla başlar. Manzum ve sanatlı değildir. Milâden 8 Şubat 1869'a tekabül eder:

Üsküdar Mevlevîhanesi / Meydancısı merhum ve mağfur / ilâ rahmeti Rabbihi'l-gafûr Mustafa / Dede'nin ruhüyçün el-Fâtiha
Sene 1285 Zilkade
Yevm 3 Salı

Tebrik ve takdire şâyân bir hassasiyet ve gayretle tadilâtı tamamlanan Üsküdar Mevlevîhanesi'nin, taşından kitabesine Mevlevî zarafetinin ürünü olan, nicelikçe değilse de nitelik bakımından önem arz eden mezar taşları, ölümün "kimileri için" nasıl problem olmadığını, bilâkis beşerin asıl ve tek Dost'una, Peygamberî ifadeyle "Refikü'l-A'lâ"sına "vuslat" anlamına geldiğini çok iyi verirler.

Râibe Hanım

13 Şaban 1287[5] tarihli diğer bir kadın mezar taşının kitabesi şöyle:

Hüve'l-bâkî / Devletlü Mustafa Fâzıl Paşa */ Hazretlerinin Harem Kethüdası / Tarîk-i*

Dipnotlar

1 M. Baha Tanman, "Üsküdar Mevlevîhanesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, md., c. 42, İstanbul 2012, s. 372.
2 *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* c. 1, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2001, s. 255.
3 25 Ocak 1906
4 18 Haziran 1867
5 8 Kasım 1870
6 Bu, isim değil, sıfat olmalıdır.

Serpil Özcan

Üsküdar'ın Mevcut ve Kayıp Tekkeleri

Tekkeler, zaviyeler ve dergâhlar konum ve vazife farklılıkları ile de olsa benzeri anlamları içeren, Türklerin Müslümanlaşmaya başladığı ve tekkelerin organize bir kurum olarak varlık gösterdiği tarihlerden itibaren iç içe olduğu kurumlardır. Hatta Anadolu ve Balkanların Müslümanlaşmasında en etkin olan kurumlar tekkelerdir desek yanlış olmaz.

Web tabanlı bir arama sitesinde "tekke sokak" araması yaptırdığınızda 1.600.000 sonuçla karşılaşıyorsunuz. "Tekke çıkmazı" aramanızın sonucu ise 70.700 oluyor. "Dergah sokak" dediğinizde 738.000, "dergah çıkmazı" dediğinizde ise 58.700 rakamını görüyorsunuz. Kabaca elde edilmiş bu rakamlar yüz yıl önce tarih olmuş bir kurumun bugüne yansımalarını veriyor bize. Elbette değiştirilmiş sokak, çıkmaz ve cadde isimlerini de düşünürsek daha farklı rakamlarla karşılaşabiliriz. Üsküdar söz konusu olduğunda Kartal Baba Sokağı hala yaşıyor mesela veya Tombul/Tembel Mehmed mahallesinde hala yaşıyoruz ya da Selami Ali mahallesinde. Hüdâi Mahmut (ya da Aziz Mahmut Efendi, Aziz Mahmut Hüdâi) sokağını ise değil Üsküdar-İstanbul hatta Türkiye'de duymayan yok gibidir.

Tekkeler, zaviyeler ve dergâhlar konum ve vazife farklılıkları ile de olsa benzeri anlamları içeren, Türklerin Müslümanlaşmaya başladığı ve tekkelerin organize bir kurum olarak varlık gösterdiği tarihlerden itibaren iç içe olduğu kurumlardır. Hatta Anadolu ve Balkanların Müslümanlaşmasında en etkin olan kurumlar tekkelerdir desek yanlış olmaz. Bugün yaşadığımız şehirlerde, mahallelerimizin, sokaklarımızın, yokuşlarımızın, çıkmaz ve caddelerimizin adlarına kadar sokulmuş isimlerdir tekkeler, dergâhlar. Hatta bazıları bir mahalleyi inşa ederken diğeri şekillendiren unsurlar arasında yer alır.

1850 ve 1880 yılları arasında tekkelere dair gelişme ve değişimleri izleyebilmek için şu anda yapmakta olduğumuz bir çalışmada sadece Üsküdar'da 80 civarında tekke olduğu bilgisine ulaştık. Elbette bu rakam net ve kesin bir rakam değil. Çünkü henüz elimizde var olan listelerin tam ve mükemmel karşılaştırması yapılmadığı gibi arşivlerin tekke sayısı ve yerleri hakkında dikkatli bir incelenmesi de yapılmış değil. Bu sebeple elde edilmiş bir son belgeye, tekkelerin tam bir listesine sahip değiliz. 19.yy'dan elimize ulaşan listeler bazen birbirinin tekrarı hatta kopyası olabilirken, kendi içlerinde çelişkiye, tekrara da düşmekte, bazen her biri diğerinde hiç adı geçmeyen tekkeleri de barındırabilmekte. Bunun sebebi tekkelerin zaman içinde çeşitli sebeplerle farklı isimlerle anılması olabildiği gibi liste yazarının bir sebeple bazı tekkeleri listesine almamış olması da olabilir. Söz konusu listeler belli amaçlar sebebiyle hazırlandığı için, mesela bir yangın sırasında zarar gören tekkeler, bir düğün davetine çağırılan tekke mensupları gibi, farklılaşabiliyor.

Hâsılı benzerlikler ve farklılıklar içeren pek çok listeden söz ediyoruz. Bu sebeple kesin bir sayı veremesek de Üsküdar'da 80 civarı tekkenin varlığından söz edebiliriz. Elbette bu

Üsküdar'ın Mevcut ve Kayıp Tekkeleri

sayının bugünkü gibi sınırları esnemiş bir Üsküdar değil de daha merkezi bir Üsküdar için geçerli olduğunu gözden kaçırmamakta fayda olacaktır. Aynı cadde üzerinde mesela Çavuşdere caddesi üzerinde 7, Gündoğumu caddesi üzerinde 5, Selami Ali'de 6 tekke bulunduğunu söylemek Üsküdar'daki tekke yoğunluğunu anlamaya yardımcı olacaktır.

1925'de Tekke ve Zaviyelerin kapatılması kanununa kadar faaliyet gösteren bu tekkeler çok çeşitli fonksiyonları ve üstlendikleri görevleri ile Osmanlı toplumunun önemli mekanizmaları olmuşlardır. Bu yazımızda büyük bir terkedilmişliğin ardından bir vesile ile bugüne ulaşabilmiş tekkelerden bahsetmeye çalışacağız. Önemine veya üstlendiği role, yürüttüğü faaliyete binaen önem arzeden ama şu anda yok olmuş bazı tekkelerin hatırasına da değineceğiz. Elbette tekkelerin bütün özelliklerini burada anlatmak mümkün olmayacaktır, bu sebeple en önemli özellikleri yazının çerçevesi müsaade ettiği ölçüde anlatılmaya çalışılacaktır.

Üsküdar denilince akla gelen ilk tekke elbette Aziz Mahmud Hüdâi Tekkesidir. Aziz Mahmud Hüdâi (1541-1628) Osmanlı velilerinin büyüklerindendir. Tekkeler konusunda yapılmış en önemli çalışmalardan birini hazırlamış olan Baha Tanman'ın "Celvetiyye Asitânesi ve Pirevi" olarak adlandırdığı tekkenin arsası Aziz Mahmud Hüdâi tarafından satın alınmış ve üzerine inşa edilmiştir. Tekke, hem tekkede görev yapmış şeyhlerin hususiyetleri hem de müdavimleri sebebiyle Osmanlı devri boyunca İstanbul'un en parlak ilim, irfan ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Hükümdarlar, devlet ve saray erkânı, âlimler, sanat ve musikişinaslar başta olmak üzere her sınıf ve çevreden insan için bir ilim ve irfan yuvası olmuştur. Tanman'a göre tekkenin Osmanlı toplumunun ve idarecilerinin irfan birikimine katkısının yanında şehre ve mahalleye katkısı da yadsınamaz. Şöyle ki: Hüdâi tekkesi tam teşekkülllü bir tarikat külliyesidir. Tekkenin tam ortasından ise Üsküdar'da görmeye alışkın olduğumuz merdivenli Hüdâi Avlusu sokağı geçer. Bu sokağı sadece tekke mensupları, muhibbanları değil tekkenin etrafını kuşatmış olan bütün mahalleli kullanır, hala öyledir ve benzeri pek çok tekke bulunmaktadır. Mahalle ile tekke arasındaki bu mekânsal etkileşim geçmişte olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Bu haliyle tekke pencerelerle, demir parmaklıklarla dışarı açılacağına mahalleyi kucağına almış gibidir.

Hüdâi Tekkesinin önemli başka bir hususiyeti ise İstanbul'da biri Aksaray Horhor'da diğeri Eyüp İdrisköşkü'nde benzeri bulunan bir Bacılar/Karılar tekkesine sahip olmasıdır. Ne yazık ki haklarında yeterli malûmata sahip olmadığımız bu tekkelerin ya kadın dervişler için (özellikle Hüdâi Tekkesindeki Bacılar Tekkesinin bu amaçla kurulduğunu söylenebilir) veya ihtiyaç sahibi, kimsesiz, aç ve açıkta kalmış kadınlara destek ve yardım için kurulmuş olabileceğini düşünüyoruz. Şüphesiz "Bacılar/Karılar" adıyla maruf bu tekkeler gün yüzüne çıkabilmek için hamiyetli ellerin gayretini beklemekte.

İkinci aslında üçüncü sırada bahsine değineceğimiz tekke Tanman'ın "Sinanın Tekkeleri" arasında saydığı Halvetiyye-Karabaşiyye Asitânesi olan Atik Valide Külliyesidir. Mimar Sinan'ın, 11 tekke veya tekke barındıran külliyesinden söz edebiliriz. Bunların ikisi Üsküdar'da bulunur, diğeri Mihrimah Sultan camii-tekkesidir. Atik Vâlide külliyesi 1579'da Sultan III. Murad'ın annesi Nurbânu Valide

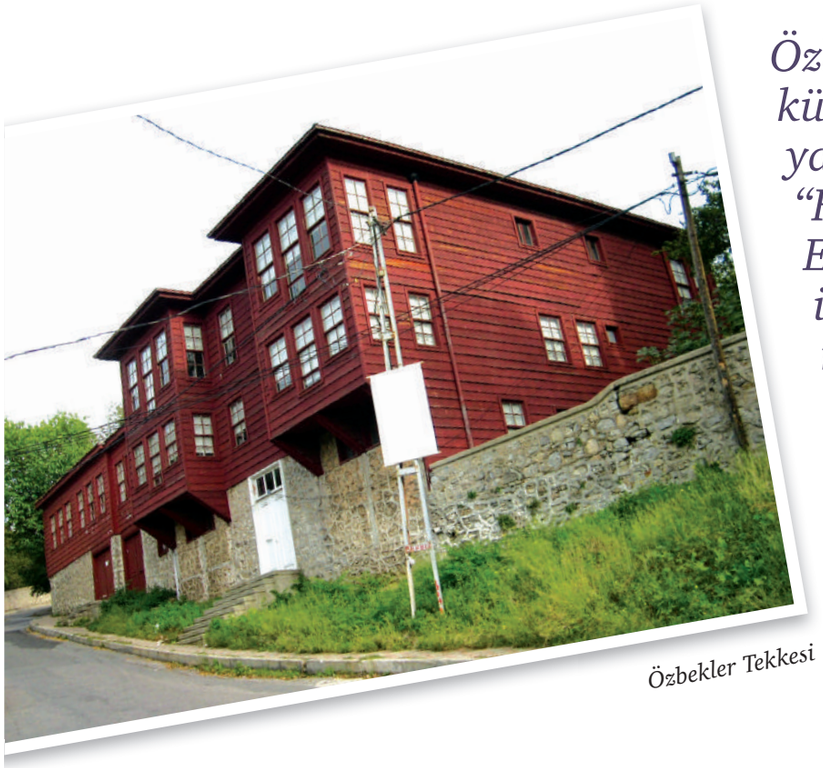

Özbekler Tekkesi

Özbekler tekkesi, Orta Asya Türk kültürünün ve özellikle Yeseviyye'nin yaşatıldığı bir kurum olmuştur. "Hezarfen" lakaplı Şeyh İbrâhim Edhem Efendi'nin hat, ebru, ince marangozluk, hakkâklık, matbaacılık, dokumacılık, oymacılık gibi el sanatlarına olan kabiliyeti sayesinde tekke Osmanlı sanat tarihi açısından da önemli merkezlerden biri haline gelmiştir.

Sultan (v. 1582) tarafından yaptırılmıştır. Bu büyük külliyenin merkezini Osmanlı hayatının tamamını özetleyecek temsilde cami ve tekke oluşturmaktadır. Çevrelerine ise medrese, dârülhadis, dârülkurra, dârüşşifa, sıbyan mektebi, imaret ve hamam, muvakkithâne ve kütüphane yerleştirilmiştir. Sosyal dokusu içinde incelenmediği için Üsküdar'a yüksek bir mevkiden bakan bu tekkenin mahallesi ve semti ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu bilemiyoruz. Ancak yakın komşuları tekkeler ile birlikte, adını verdiği Atik Valide semtini inşa ettiği, insanlarını yetiştirip geliştirdiğini söylemekte bir beis olmasa gerek, çünkü koca külliyenin sadece yapılarına bakarak hangi insan toplulukları ile irtibatlı olduğunu anlamak zor değildir.

Bizim incelediğimiz 19.yy listelerinde "Selimiye Tekkesi" adıyla anılan sonradan muhitinden mülhem "Çiçekçi Camii" adıyla anılmaya başlayan Selimiye Tekkesi de büyük bir külliyenin parçası. III. Selim tarafından 1801-1805 tarihleri arasında içinde kışla, cami, muvakkithane, sıbyan mektebi, hamam, kütüphane, gelir getirmesi için inşa edilen evler ve dükkânların yer aldığı bir külliye olarak inşa edilmiştir. Selimiye Mahallesi III. Selim'in modern tarzda kurmak istediği bir mahalle örneğidir, bu bakımdan dikkat çekicidir. Izgara tipi sokaklar, bahçeli az katlı ahşap binalar ve bunların etrafında yayıldığı külliyeye ait dönemin mimari zevkini yansıtan birimler. Modern bir semtin inşası sırasında ilk kurulan binalardan birinin tekke olması geleneğe bağlılığı mı yoksa geleneğe yaslanan bir meşruiyet çabasını mı işaret eder, bilemiyoruz. Ancak kuruluşunda Nakşibendiyye sonradan da hem Nakşibendiyye hem de Mevleviyye tarikatlarına hizmet eden bu tekke de lağv edilişine kadar görevine devam etmiş ancak III. Selim'in muradı modern Osmanlı mahallesi varlığını sürdürememiştir.

Üsküdar'ın Mevcut ve Kayıp Tekkeleri

İstanbul payitaht ve hilafet merkezi olması sebebiyle sadece Osmanlı coğrafyasından değil bütün Türk ve Müslüman beldelerinden gelen insanların geçiş, uğrak hatta daimi konaklama yeriydi. Siyahi insanlar kalabalık İstanbul caddelerinde bugün bile dikkatimizi çekerken o gün olağan kalabalığın sıradan bireyleri gibiydiler, hatta her ırk ve kültürden insanı görmek vaka-i âdiyeden sayılırdı. Bu durumun bir sonucu olarak Hindîler, Afganîler, Özbekler adını taşıyan tekkeler Üsküdar'ından Eyüp Sultan'ına, Sultanahmed'e, Fatih'e kadar farklı mekanlarda kurulmuştu. Genelde kalenderhane adıyla anılan bu tekkeler mücerred (bekâr) ve seyyah dervişlerin barındığı yerlerdi. Üsküdar'da üç kalenderhane mevcut idi. Biri Sultantepe'de Özbekler, diğeri Çinili Hamam yakınındaki Afganîler ve Beylerbeyi'ndeki Afganî ve Özbekler olarak anılan tekkeler. İlki bugün mamur durumdayken, diğerleri yıkılıp gitmiştir. Birbirleri ile yakın ilişkiler içinde olan bu tekkeler kalender dervişlerin barınmasını sağlamanın yanında özellikle Sultantepe'deki Özbekler tekkesi, Orta Asya Türk kültürünün ve özellikle Yeseviyye'nin yaşatıldığı bir kurum olmuştur. "Hezarfen" lakaplı Şeyh İbrâhim Edhem Efendi'nin hat, ebru, ince marangozluk, hakkâklık, matbaacılık, dokumacılık, oymacılık gibi el sanatlarına olan kabiliyeti sayesinde tekke Osmanlı sanat tarihi açısından da önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Tekke, Kurtuluş savaşı günlerinde Kuvâ-yi Milliye mensuplarından yaralananlar için hastahane olarak kullanılmış, Fatih'te bir Nakşi tekkesi olan Şeyh Visali Tekkesi gibi silâh ve cephanelerle Anadolu'ya geçmek isteyen, İsmet İnönü, Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar, Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmâil Fâzıl Paşa, Mehmed Âkif Ersoy ve Celâleddin Ârif Bey gibi nicelerinin geçiş noktası olmuştur. İstanbul tekkeleri içinde benzeri görevler üstlenen başka Nakşi tekkeleri de vardır. Özbekler Tekkesi benzerleri gibi lağv edildiği 1925 yılına kadar kuruluşundan itibaren Nakşibendiyye'ye hizmet etmiştir.

Tekke kurma konusunda neredeyse bütün tarikatlar oldukça cömert davranmış; İstanbul'u adeta sarıp sarmalamışlardır. Ancak sayı itibariyle olmasa da yarattığı tesir bakımından benzeri şeyi Mevlevilik için de söyleyebiliriz. İstanbul'da sadece beş adet Mevlevihane vardır. En meşhuru Galata'da olan mevlevihanelerin biri Yenikapı'da, biri Kasımpaşa'da ve diğeri Bahariye'de (en mahzunu olanıdır zira yerine Çırağan Sarayı yapılınca kapatılmak zorunda kalan Beşiktaş mevlevihanesinin yerini almıştır). Üsküdar Mevlevihanesi ise seyyah Mevlevilerin konakladığı bir tür zaviye niteliğindeydi. En önemli özelliği İstanbul'daki diğer bazı tekkelerde görüldüğü üzere türbe-semahane biçiminde inşa edilmiş olmasıdır. Benzerini kümbetlerde gördüğümüz eski Türk mimarî geleneklerine uygun olarak türbe, velilerle tekke mensupları arasındaki manevi bağı temsilen semahane ile türbe birlikteliği ile inşa edilmiştir. Bu eski geleneğin 19.yüzyılın ikinci yarısında bile yaşıyor oluşu dikkat çekici bir durumdur.

Selami Ali Efendi Üsküdar için çok mühim bir şahsiyettir. Celvetiyye'ye mensup Selami Ali Efendi Üsküdar'da kendi adıyla anılan üç tekke, bir hamam, ikisi Üsküdar ve biri Kadıköy'de üç çeşme inşa ettirmiştir. Selami Ali Efendi 1691 yılında vefat ettiğine göre tekkeleri 300 yılı aşkın bir zamandır Üsküdar hayatının bir parçasıdır. Tekkelerden biri Osmanlı'da Acıbadem olarak adlandırılan Fıstıkağacı'nda, diğeri Selamsız'da sonuncusu ise Kısıklı'dadır. Kabri Kısıklı'da olan Selami Ali Efendi'nin adıyla anılan camii hala ayaktadır.

Balaban Tekkesi

1925'de Tekke ve Zaviyelerin kapatılması kanununa kadar faaliyet gösteren bu tekkeler çok çeşitli fonksiyonları ve üstlendikleri görevleri ile Osmanlı toplumunun önemli mekanizmaları olmuşlardır.

Diğerleri tarihe karışsa da Üsküdar vefalı bir semt olarak tekkelerinin bir çoğunu muhafaza etme imkanı bulabilmiş bir semttir. Ayakta olduğunu tesbit edebildiğimiz tekkeler şunlardır: Fenaî Ali Efendi Tekkesi (Camii), Devatçizâde Tekkesi, Kartal Baba Tekkesi, Balaban Tekkesi, Yağcızâde Tekkesi, Mihrimah Sultan Tekkesi, Nalçacı Halil Efendi Tekkesi, Şeyh Seyyid Mehmed Efendi Tekkesi (Selman Ağa Camii), Rıfai Asitanesi (Tavasi Hasan Ağa camii), Şeyh Mahmud Tekkesi (Ahmediye Camii), Şeyh Nuri Tekkesi (Kurban Nasuh Camii), Musalla Tekkesi (Çilahane Camii), Arif Dede Tekkesi (Arakiyeci Hacı Mehmed Ağa Camii), Kavsara Mustafa Baba Tekkesi (Mustafa Kavsar Baba Camii), İbrahim Efendi Tekkesi (Bulgurlu Bayrampaşa Camii), Üsküdar Tekkesi (Karacahmet Cemevi), Mustafa Efendi Tekkesi (İmrahor Camii). Kalan tekkeler ise ne yazık ki yok olup gitmiştir.

Bu yok olan tekkelerden özellikle ikisini okurlarımızla paylaşmak isteriz. Bunlardan biri Selamsız'da bulunan Feyzullah Hindî Tekkesi diğeri Karacaahmet kabristanının arka taraflarında kalan Miskinler Tekkesidir. Hindîler Tekkesi diye anılan iki tekke var İstanbul'da, biri Üsküdar diğeri Aksaray-Horhor'da. Üsküdar'daki Kâdirî, Fatih'teki Nakşî ancak ikisi de Hindî. Üsküdar'daki Allahyâr Feyzullah Hindî Tekkesinin 1737-38 yıllarında tekkeye adını veren kişi tarafından tesis edildiği düşünülüyor. Kaynaklarda tekkenin ziyaretçilerinin ve mensuplarının Hindî olmasının yanında şeyhlerinin de Hindî oldukları söyleniyor; tıpkı Horhor'daki muadili gibi. Hindîler tekkesi bulunduğu muhit ile yakın ilişkiler içinde. Günümüzde de olduğu gibi Osmanlı Üsküdar'ında da Selamsız, kökenlerinin Hindistan olduğu söylenen Romanların yurdudur. Romanların Selamsıza 1730-35 tarihlerinde geldiği ifade ediliyor. Bu tarihten hemen sonra kurulan tekkenin, kendilerine mahsus nitelikleri ile tanınan bu topluluk ile yakından ilgilendiği, Osmanlıya sorun çıkardığı için semtten semte göç ettirilen Romanların ıslahına çalıştığı belirtiliyor. Bu özelliği ile Feyzullah Hindî Tekkesi de çalışılması gereken önemli tekkeler listesinde yerini alıyor.

Üsküdar'ın Mevcut ve Kayıp Tekkeleri

Son olarak Miskinler Tekkesi'ne değinelim. Miskinler tekkesi, adı benzer olsa da nitelik olarak diğer tekkelerle pek benzerlik taşımıyor aslında. Bildiğimiz ya da sandığımız manada "tembel dervişlik"le de alakası yok. Karacaahmet Mezarlığının Kadıköy'e uzanan iç yolunun bitiminde, mezar sakinleri ile ve çok yakın oldukları ölümle iç içe yaşayan cüzzamlıların toplandığı, bakıldığı bir yerdir Miskinler Tekkesi. "Tedavi edildiği" diyemiyoruz çünkü hayatlarından ümid kesilen hastalardır cüzzamlılar. Reşat Nuri Güntekin bu adı başka maksatları ifade etmek için de olsa kullanmış, ölümün eşiğinde insanların huzurlu bekleyişleri için çalışan tekkeyi hafızalara hiç de hoş olmayan bir hatıra gibi kazımıştır. Miskinler Tekkesinin sakinleri çalışamaz ve halk içine çıkamadan hayır sahiplerinin yardımları ile münzevi bir hayat yaşarlardı. II. Bayezid zamanında 1501 yılında hazırlanan Kānunnâme-i İhtisâb-ı İstanbul el-Mahrûse'de"... ve cüzzamlıları şehirden süreler, şehirde komayalar" hükmünün bir sonucu olarak Yavuz Sultan Selim zamanında cüzzamlılar Üsküdar'ın dışında kalan Karacaahmet Mezarlığının bahsettiğimiz bölgesinde yapılan tekke binasına yerleştirilmiştir. Cüzzamlılar, hem halkın sıhhatini korumak hem de

Galata Mevlevihanesi

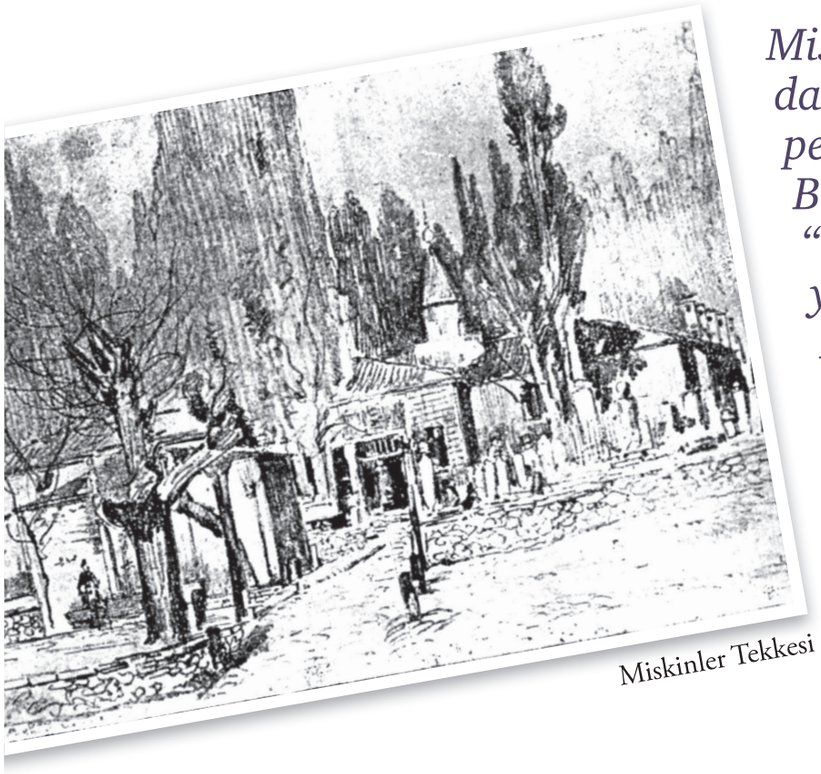

Miskinler Tekkesi

Miskinler Tekkesi, adı benzer olsa da nitelik olarak diğer tekkelerle pek benzerlik taşımıyor aslında. Bildiğimiz ya da sandığımız manada "tembel dervişlik"le de alakası yok. Karacaahmet Mezarlığının Kadıköy'e uzanan iç yolunun bitiminde, mezar sakinleri ile ve çok yakın oldukları ölümle iç içe yaşayan cüzzamlıların toplandığı, bakıldığı bir yerdir Miskinler Tekkesi.

mümkün olan en rahat biçimde yaşatılmak için Miskinler Tekkesine gönderiliyordu. Hem kadın hem de erkek hastalara hizmet veriliyordu. Tekkenin önündeki sadaka taşlarına bırakılan paralar hastalar arasında tekkenin idarecisi yani şeyhi tarafından bölüştürülüyor, herkes ihtiyacını bu gelirden karşılıyordu.

Üsküdar'ın tekkeleri elbette burada saydıklarımızdan ibaret değil, biz ancak en meşhurlarına şöyle bir temas edebildik. Hala ayakta olan, mamur durumda olan tekkeleri belirtmeye çalıştık ancak onlardan çok daha fazlası ya bir yola ya bir parka veya bir binaya feda edilmiş, unutulup gitmiş durumda. Ne var ki Üsküdar'ın ve İstanbul'un tüm tekkelerini, yerlerini de tespit edip haritalandırarak yukarıda bahsini ettiğimiz çalışma ile yakında ortaya koymaya çalışacağız.

Hülya Arslan

Bostancıbaşının gördüğü Üsküdar

“Kayığa girüldükde bostancılar kürek çeküp ol dümen tuta”

Fatih Kanunnamesi’nde Bostancıbaşıların saltanat kayığının dümenini tuttuğundan ve “bahçeye bir Bostancıbaşının konulduğu”ndan bahsedilir. Ancak Bostancı ve Bostancıbaşıların görevi sadece bunlarla sınırlı değildir. İstanbul’un fethini müteakip Osmanlı saray teşkilatındaki yerini alan Bostancılar, hassa bahçelerinin bakımı, padişaha ait saray ve kasırların bekçiliğini yaparken şehrin büyük bir bölümünün asayişinden sorumluydular. Bostancıbaşı da bostancı ocağının en üst düzey yöneticisiydi. O Bostancıbaşı ki sarayda padişahtan sonra sakal bırakma yetkisine sahip olan tek kişiydi ve Sarayburnu çevresinin güvenliği, liman reisliği, Marmara’dan Boğaz’a ve limanlara girişleri ondan sorulur. Boğaz sularının ve köylerinin güvenliğini sağlama, İstanbul etrafındaki orman ve mîrî yeşil alanların, kara ve hava avcılığının da denetimini yapmak da Bostancıbaşının işiydi. Ayrıca yangınları söndüren, mîrî malını tahsil eden de yine bostancılar ve bostancıbaşılardı. Yine aynı Bostancıbaşı padişahın en güvendiği kişi olarak elbette padişahın kayığının dümenini de tutardı.

Yeniçeriliğin ilgasına kadar İstanbul’un asayişi dört idari bölgeye ayrılmış ve dört farklı askeri birime emanet edilmişti ve Üsküdar, Eyüp, Kağıthane, Boğaziçi’nin iki kıyısı, Kadıköy, Adalar Yeşilköy tarafları da bostancıbaşının yetki alanı dahilindeydi. Birçok askeri ve beledi hizmetleri olan bostancıbaşıların en önemli görevlerinden biri de Boğaziçi’ndeki hane, yalı, iskele, kayıkhane, dükkân veya kahvehane gibi yapıların inşa ve faaliyet izinlerini vermekti. Dolayısıyla Bostancıbaşılar için sorumlulukları dahilinde olan yapıların izinlerinin takibi ve kıyı denetimlerini kolaylıkla yerine getirmek amacıyla, birtakım kayıtlar tutmaları zaruri olmuştu. Bostancıbaşı Defterleri denilen bu defterler, Sarayburnu’ndan başlayarak Haliç kıyılarını, Boğaz’ın Rumeli ve Anadolu kıyılarını kapsamakta olup, buradaki hane, yalı, dükkân gibi yerleşimler ve devlete ait veya dini yapıları kayıt altına alan belgelerdir.

Lala Beşir Ağa (Kavak İskelesi) Camii

Fatih Kanunnamesi'nde Bostancıbaşıların saltanat kayığının dümenini tuttuğundan ve "bahçeye bir Bostancıbaşının konulduğu"ndan bahsedilir. Ancak Bostancı ve Bostancıbaşıların görevi sadece bunlarla sınırlı değildir. İstanbul'un fethini müteakip Osmanlı saray teşkilatındaki yerini alan Bostancılar, hassa bahçelerinin bakımı, padişaha ait saray ve kasırların bekçiliğini yaparken şehrin büyük bir bölümünün asayişinden sorumluydular.

Bostancıbaşı Defterleri Sultan I. Abdülhamid, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde periyodik olarak tutulmuştur. Bu zamanlar tam da payitaht merkezinin Haliç ve Boğaziçi'ne kaydığı, Osmanlı elitinin yaşamak için buraları tercih ettiği ve Boğazların askeri ve ticari olarak stratejik öneminin daha da fark edildiği zamanlardır. Bu defterlerden birkaçı yayınlanmışsa da elinizdeki yazı henüz yayınlanmayan ve tarafımızca tez olarak çalışılan 1818-21 ve 1822-23 tarihli defterlere dayanmaktadır. Bu defterlerde neler mi vardır? Haliç ve Boğaziçi'nin iki yakalarında denize sıfır konumda ardışık olarak yer alan özel ve kamuya ait bütün yapıların ve birimlerin isimleri, sayıları, mülk sahiplerinin kimliği, aidiyetleri, unvanları, görevleri ve konumları bulunmaktadır. Yani kısacası Osmanlı başşehrinin ve onun incisi Haliç ve Boğaziçi'nin bütün sosyo-kültürel, ekonomik, mimari ve stratejik verilerini bize sunmaktadır. Peki Üsküdar özeline baktığımızda bu defterler bize neler söylemektedir. Üç bölüme ayrılarak tutulan defterlerde üçüncü bab Boğaziçi'nin Anadolu yakasını içermektedir. Bu kayıtlar da genelde Kavak Hisar'ından başlar Haydarpaşa'da son bulur. Biz de bu yazıda Üsküdar'ın sınırlarını defterdeki Kandilli İskelesinden başlatıp, Haydarpaşa İskelesinde nihayete erdirdik.

Bu defterler için İstanbul veya Boğaziçi ile ilgili yayınların neredeyse hepsinde sadece padişahın sahil gezilerinde dikkatini çeken bir yalı, kahvehane yahut bahçelerden birinin adını veya sahibini sorması üzerine saltanat kayığının dümenini tutan Bostancıbaşının cevap vermek üzere hazırlanan kayıtlar olduğu söylenmektedir. Ancak Bostancıbaşı'nın yetki ve sorumluluklarını göz önüne alırsak Bostancıbaşı Defterlerinin padişahın özel merakını gidermekten çok daha önemli işlev ve maksadı olmalıdır.

19. yüzyıl başlarında Üsküdar sahil şeridinde yerleşim birimlerinden sayıca en çok olan yalılardır. Bostancıbaşı Defterlerine göre yaklaşık 180'in üzerinde yalı bulunmaktadır. Bu yalılardan 38 tanesi gayrimüslim tüccar ve esnafa ait iken diğerleri ekser çoğunluk Osmanlı ulema ve bürokratlarına aittir. Gayrimüslimlerin yalıları daha çok Kandilli, Çengelköy ve Kuzguncuk'ta yer almaktadır. Kuzguncuk'ta Yahudiler yoğunluktadır. Ayrıca Üsküdar'da en çok arsa sahipleri de Yahudilerdir. Bugün ise Üsküdar'da birinci dereceden tarihi yalı sayısı 27'dir. Günümüzde hala varlığını devam ettiren ve

Bostancıbaşının gördüğü Üsküdar

Köprülü Meşruta Vakfı (Amcazade) Yalısı

Bostancıbaşı Defterlerinde kayıtlı yalılardan bazıları şunlardır ki; birçoğu el değiştirerek bugün başka isimlerle bilinmektedirler.

Müteveffâ İzzet Paşa Torunu Kapucubaşı Ata Bey Kullarının Yalısı

Kandilli'de 18. yüzyılda Sadrazam Mehmed İzzet Paşa için yaptırılan yalı, 1840'da Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa tarafından satın alınmış o günden beri de Kıbrıslı Yalısı olarak bilinmektedir. İmparatoriçe Eugenie, Irak Kralı II. Faysal, Şair Yahya Kemal Beyatlı gibi önemli isimlere ev sahipliği yapmıştır.

Köprülüzade Meşruta Vakfı Yalısı

314 yıllık Amcazade Hüseyin Paşa veya Köprülü Yalısı olarak bilinen yalı Boğaz'ın en eski yalısıdır. Köprülüler soyundan gelen ve 1697-1702 tarihleri arasında beş yıl sadrazamlık yapan Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Buraya Hüseyin Paşa'nın vakıfları ile bağlantısı olduğundan Meşruta Yalı da deniliyordu. Bu yalı eski Türk evlerinin özelliklerini eski Türk evlerinin özelliklerini gerçeğe uygun bir şekilde yansıtan bir yapıdır. Ayrıca Karlofça Antlaşması da bu yalıda imzalanmıştır. Bugün ise vakıflar, belediye ve özel sektör arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle kalabilen parçasıyla restore edilmeyi beklemektedir.

Vanizade Said Efendi Kullarının Yalısı

Adını, Sultan 4. Mehmet döneminin ünlü uleması Vani Mehmet Efendi'nin burada yaptırdığı yalıdan ve camiiden alan Vaniköy'deki yalıdır. Aynı aileden gelen Ahmed Nazif Paşa'nın 1897 yılında yeniden yaptırdığı bu yalı bugün Ahmed Nazif Paşa yalısı olarak bilinir.

Kapudan Paşa Abdullah Ağa Kullarının Yalısı

Çengelköy'ün ünlü Çınaraltı Çay Bahçesi'ne komşu olan yalı, 1811 de yapılmıştır ve sahibi

Şerefabad Kasrı ve Adliyye Camii

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'dır. Sonrasında birkaç kez el değiştirip İstanbul'un işgali yıllarında İtalyan Kuvvetleri Komutanlığı olarak kullanılmıştır. Şu an Sütiş tarafından restoran olarak işletilmektedir.

Arapzade Efendi Dailerinin Arsası

Defterdeki kayıtta henüz arsa olarak görülen Arapzade Yalısı 1785 de şeyhülislam olan ve birkaç ay sonra vefat eden Arapzade Ataullah Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kuzguncuk Paşalimanı parkının yanındaki iki yalıdan biridir

19. yüzyıl başlarındaki Bostancıbaşı Defterlerine göre Üsküdar sahillerindeki cami sayısı ise ortalama 14'tür. Camilerden 5 tanesi padişahlar adına yapılmıştır. Diğerleri ise çeşitli devlet ricali tarafından yaptırılmıştır. Bu camilerden kimisi aynen duruyorsa da kimisi tamamen yok edilmiş, kimininde bazı bölümleri umarsızca feda edilmiştir. Örneğin Mihrimah Sultan Cami-i Şerifi ve İmaret-i Amire olarak Bostancıbaşı defterlerinde gördüğümüz imaret kısmı 1933 yılında Üsküdara tramvayın gelmesiyle meydanı genişletmek için yıkılmıştır. Yerine Üsküdar meydanı otobüs ve tramvay durakları tanzim edilmiştir. Yine adını Bostancıbaşı defterlerinde gördüğümüz "Zağarcılar Ocağı" yakınlarındaki Lala Beşir Ağa Cami-i Şerifi (Kavak İskelesi Cami) 1666'da Sultan IV. Mehmed'in Hazinedarı Lala Beşir Ağa tarafından mahalle esnafının ihtiyaçları üzerine Harem'e yaptırılmıştır. Osmanlı- Rusya arasındaki Kırım Savaşı (1853-1856) sebebiyle İstanbul'da bulunan İngiliz askerlerinin taşkınlıkları sebebiyle minaresi dışında başka bir tarafı kalmayan cami Sultan II. Abdülhamid tarafından ihya edilmiş ancak 1959'da Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun eski eser vasfı kalmadığı gerekçesiyle aldığı bir karar neticesinde yıktırılmıştır.

Bostancıbaşı defterinde "Müceddeden bina ve ihya buyrulan Adliyye Camii Şerifi" olarak kaydedilmiş bulunan Şerefabad Mescidi olarak da bilinen camii, Şemsi Paşa Meydanı›nda ve şimdiki Atatürk Heykeli›nin biraz gerisinde idi. Şerefabad Mescidi, Sultan III. Mustafa'nın 1760 yılında inşa ettirdiği Ayazma Camii'nden arta kalan malzeme ile burada bulunan bostanlarda çalışanların namazlarını eda etmeleri için 1761 yılında küçük bir mescit olarak yapılmıştır. Sonradan harap olan mescid, 1815 tarihinde Sultan II. Mahmut tarafından yeni baştan yaptırılmış, bundan ötürü cami Sultan II. Mahmud'un "Adlî" mahlasına itafen Cami-i Adliyye olarak adlandırılmıştır. Muhtemelen 1894 tarihindeki büyük zelzelede hasar görmüş ve kısa bir müddet sonra yok olmuştur.

Üsküdar kıyılarında 1800'lerin başlarında Bostancıbaşı Defterlerinde var olan ama bizlerin göremediği eserler ve yapılar sadece camiler değildir. Lâle Devri şairlerinden

Bostancıbaşının gördüğü Üsküdar

Şemsipaşa (Şerefabad) Kasrı Hümayunu

Nedim'in yazdığı bir manzume ile *"Vasf-ı Hüsn-i behçeti bir vech ile sığmaz dile, Gel Şerefabad'ı gör şevketlü hünkârım hele"* diyerek Sultan III. Ahmet Han'ı davet ettiği ve Yahya Kemal'in Lâle Devri'ni anlattığı bir gazelinde *"O şûh ağlar bugün Kasr-ı Şerefâbâd'a geldikçe, O nûşanûş demler hâtıra nâşâda geldikçe"* şeklinde andığı, Bostancıbaşı Defterlerinde de Şemsi Paşa Kasr-ı Hümayunu olarak yerini alan kasrı Şemsi Ahmed Paşa, Sultan III. Murat'ın kendisini takdir etmesi üzerine minnettarlığının ifadesi olarak inşa ettirip padişaha hediye etmiştir. Lâle Devri´nde Dâmad İbrahim Paşa´nın yeniden yaptırdığı ve Şerefâbâd ismini verdiği Şemsi Paşa Kasrı, birkaç defa esaslı bir şekilde tamir ve tadil edilmiş, 1816 yılında da yeniden yapılmıştır. Sultan II. Mahmud gibi diğer padişahlarında devlet işlerinden bunaldıkça gidip dinlendiği bir mekan olan kasır II. Mahmut öldükten sonra miriden özele geçmiş II.Abdülhamid döneminde de tümüyle yıkılmıştır.

Üsküdar'da yerleri unutulmuş, nesilleri kesilmiş, ardından fatiha okuyacak kimsesi kalmamış mekanlardan biri de Bostancıbaşı defterlerine göre Öküz Burnu'nda (Paşa Limanı) Kuzguncuk yolu üzerinde bulunan "Sultan Osman Han Hazretlerinin ma-i leziz çeşmesi ve Bektaşi Dergahı"dır. Yarımca Dede isimli bir Bektaşi tarafından inşa edilen dergâhın ilk ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. 1826'da Bektaşiliğin yasaklanmasının ardından Yarımca Dede dergâhı da yıktırılır. Etrafında birçok kabir bulunan dergâh 1839 yılında bir Kadiri şeyhi Şerif Ahmed tarafından yeniden ihya edilir. Bu tarihten sonraya ait de birçok kabir bulunan dergâh 1980'li yıllara kadar ayakta iken yıkılarak yerine apartman yapılmıştır.

Üsküdar'a dair sadece birkaç eser ve yapı üzerinden baktığımız Bostancıbaşı defterlerinde Üsküdar kıyılarında yer alan bahçelerden, mesire alanlarına, yalılardan menzillere, hamamlardan değirmenlere, dükkanlardan hanelere, iskelelerden kayıkhanelere, dini yapılardan askeri birimlere kadar daha birçok özel ve miri mülkün izini sürmek, mimari ve demografik verilerine ulaşmak mümkündür. O halde *Bostancıbaşı'nın gördüklerini* kaydettiği ve Osmanlı Haliç ve Boğaziçi'nde gördüğü bütün o yapıları ve insanlarını kaydettiği defterler de bugün sadece bakmayı değil, *görmeyi* hak etmektedir.

İzzet Umut Çelik

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi ve Şehir Hafızasından Silinmiş Çeşmesi

Bizans siyasal tarihinde sur dışı yerleşim alanlarının en önemlilerinden biri olarak değerlendirilen ve altın şehir olarak adlandırılan Üsküdar, Osmanlı siyasal yapısının hâkimiyetiyle beraber şekillenen Osmanlı İstanbul'undaki en önemli iskân alanlarından biri olmuştur.

Üsküdar, konumlandığı yerin bir geçiş yolu olmasının yanı sıra doğal ve korunaklı bir limana sahip olma özelliği nedeniyle, yaşanmışlığın ve beraberinde şekillenen tarih dokusunun en çok hissedildiği soluk alanlarından biri olmuştur. Özellikle Anadolu'ya giden yolların başlangıcını oluşturması Üsküdar'a önem kazandırmış ve bu niteliği geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. Kronolojik akışta, Bizans siyasal tarihinde sur dışı yerleşim alanlarının en önemlilerinden biri olarak değerlendirilen ve altın şehir olarak adlandırılan Üsküdar, Osmanlı siyasal yapısının hâkimiyetiyle beraber şekillenen Osmanlı İstanbul'undaki en önemli iskân alanlarından biri olmuştur. Hicaz bölgesi için Padişah tarafından gönderilen yardım, para ve eşyaların bulunduğu kervan olan Surre Alayının ve doğuya gidecek olan diğer ticaret kervanlarının hareket noktası yine Üsküdar'dır ve bu bağlamda, Osmanlıların Anadolu'ya açılan kapısı olarak tarif edilmiştir.

Osmanlıların, Anadolu yönündeki yollarının başlangıç noktası olan Üsküdar da imar faaliyetleri ilk olarak Fatih döneminde başlatılmış olup, asıl gelişimini XVI. yüzyılda göstermiştir. XVII ve XVIII. yüzyılda ise ulaştığı sınırlar içerisinde yoğunlaşmaya devam etmiş, buna karşın sınırları belirgin şekilde ilerleme göstermemiştir. Tarihi süreçte Üsküdar kent sınırları ve kentsel dokunun yoğunluğu XVI. yüzyıldan sonra, XIX. ve XX. Yüzyılda belirgin şekilde genişlemiştir. Üsküdar, özellikle batılılaşma ve modernizm süreci öncesinde Osmanlı Türk-İslam kent dokusunun en kapsamlı olarak örgütlendiği yaşam alanlarının başında gelmiştir. Bölge özellikle kadın sultanların imar faaliyetleriyle adını söz ettirmiştir. Bu anlamda Osmanlı mimarisinin en önemli imar faaliyetlerinden biri olan külliyeler karşımıza çıkmaktadır. Çalışmaya konu olan Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, iskelenin karşısında bir set üzerine kurulmuştur ve banisi Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'dır. Yapı topluluğunun inşasına 1540'lı yıllarda başlanmış, cami kitâbesine göre H. 954'te (M. 1547) tamamlanmıştır. Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, cami, bir dershane ve 16 hücreli medrese, imaret, han, mektepler, muvakkithane, türbeler, hazire, dükkânlar, iki suyolu, çeşmeler, sekiz odalı misafirhane, meşruta, ek hizmet birimi olarak kiler, anbar, ahır, odunluk, vakıf odası ve vakıf meydanı birimlerini bünyesinde toplamaktadır. Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduktan sonra Şehzade Külliyesi ile eş zamanlı olarak inşa ettiği ilk önemli yapıdır. Yapılar topluluğundan

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi ve Şehir Hafızasından Silinmiş Çeşmesi

Sıbyan mektebi ön cephesi(fot:İzzet Umut Çelik)

cami, medrese, mektep, türbeler ve hazire günümüzde ayakta kalmıştır.

Mihrimah Sultan ya da İskele Camii olarak anılan ana yapıya ait önemli birimlerden biri Sıbyan Mektebidir. Mektebin inşa kitabesi bulunamamıştır, fakat vakıf kayıtlardan ve yapısal özelliklerinden, yapının inşa tarihi 16.yy ikinci yarısına tarihlenmektedir. Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'daki mektebine müslüman çocukları devam edebilmekte, Kur'an-ı Kerim'i, din hükümlerini ve edebiyat derslerini öğrenmekteydiler. Sıbyan adlandırması, Arapça küçük erkek çocuğu anlamına gelen Sabi kelimesinden türetilmiştir. Sıbyan mektebi adlandırmasında etimolojik olarak sadece erkek çocuklara işaret edilse de, bu okullarda kız çocuklarda eşit haklarda eğitim almışlardır. Mekteb-i Sıbyan,Taş mektep gibi adlarla da anılan Sıbyan mektepleri önceleri sadece Kuran okutmak ve namaz kılmak ile ilgili bilgilerin öğretildiği bir mahalken,daha sonra yazı(kaligrafi) dersinin de programa alındığı görülmektedir.

Sıbyan mekteplerinde ders veren kadro bir hoca ve onun yardımcısı olan kalfadan oluşurken zaman içerisinde hat(yazı) dersi için de bir hocanın görev aldığı görülmektedir. Sıbyan mektepleri iki temel kuruluma sahip olmuşlardır. Bunlardan ilki külliye içerisinde yer alanlar ve diğeri ise mahalle içerisinde bulunan tek yapılar olarak tasnif edilebilirler. Külliye içerisinde bulunan sıbyan mektepleri içinde bulundukları külliyeden tecrit edilmiş bir plana göre yerleşmişler ve genellikle bir alt yapı ile hiç değilse bir subasman üzerine yerleştirildiği görülmektedir. Bunun nedeni daha aydınlık bir mekân elde etmek olduğu kadar sokağın gürültüsü ve hareketinden çocukları uzaklaştırmak ve aynı şekilde cemaatinde çocuk gürültüsünden yalıtılması işlevi olmalıdır.

Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi bir külliye içinde tanımlanabildiği kadar konumlandığı yer itibarıyla arka cephesinden itibaren bir mahalle dokusunun da parçası olmaktadır. Bu anlamda bu mektep ikili bir konumlanış göstermektedir ve bir yanıyla da mahalle sokak planlamasının bir unsuru olmaktadır.

Fevkani bir yapı olarak tarif edebileceğimiz Mektep, biri üstü kapalı(kışlık derslik) ve yandan açık eyvanlı giriş avlusu

Cami Yönünden mektebin görünüşü,yazlık derslik revağı duvarla örülmüş

Sıbyan adlandırması, Arapça küçük erkek çocuğu anlamına gelen Sabi kelimesinden türetilmiştir. Sıbyan mektebi adlandırmasında etimolojik olarak sadece erkek çocuklara işaret edilse de, bu okullarda kız çocuklarda eşit haklarda eğitim almışlardır.

mahiyetinde(yazlık derslik) iki eşit kubbe örtülü kare mekan bulunmaktadır. Ölçek olarak genel kurulum itibarıyla diğer külliye içi sıbyan mekteplerine oranla daha belirgindir. Mimari plan şekillenirken işlev ön planda tutulmuş ve yapılar içerisinde soluk alacak küçük bedenlere göre daha küçük ölçeklerde şekillenmiştir. Dersli boyutları ışık ve havalandırma ihtiyacı gözetilerek şekillenmiş olup, binalar genellikle köşe parsellerde inşa edilmiştir. Mektebin, yazlık olarak tanımlanan dersliği kubbe örtülü olup hemen ortasında bulunan ayna kısmında sekiz dilimli bir bitkisel rölyef görülmektedir. Aynalı kubbe kullanımın amaçlarından biri kubbe aksının ve merkezinin gösterilmek istenmesidir. Tromp mekânı daha geniş ve yüksek gösteren bir mimari birimdir. Tromp dışarıdan görülür pandandif ise görülmez. Mektebin yazlık giriş kısmında pandandif kışlık dershanede ise tromp kullanılmıştır. Bu anlamda daha sık kullanılan kışlık birimde ki tromp ve daha geniş bir mekan algısı anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Dershane kubbesinin oturduğu tromp kabukları, dıştaki yüksek sekizgen kasnağın köşelerinde yarım kubbeli yuvarlak çıkıntılar olarak dışa yansır. Mektebin mekânın boyutları kadar pencere, kapı, merdiven gibi mimari birimlerde çoğu zaman çocuk ölçeğine yaklaşma görülür. Bu modern okullarda da aranan bir yaklaşımdır. Mektebin İç mekânı tamamen sıvanmış olduğu için duvar detayları görülmemektedir. Bu yüzeylerde büyük olasılıkla kalemişi ve renkli yüzeyler bulunmaktaydı. Her iki mekânın içinde de kitaplık olarak kullanıldığı düşünülen nişler bulunmaktadır. Mektebin iç mekânında yaşmaklı olduğu düşünülen, bir bacalı ocak bulunmaktadır. Kışın ocak etrafında oturulur, yazın ise yazlık dershane birimi kullanılırdı. Zeminde tam olarak görülmemekle birlikte taş ya da tuğla bir zemin kaplamasının kullanıldığı düşünülmektedir. Mektep kendi içine dönük bir avluya sahiptir ve külliyenin dışında ama yakınında bir yerde konumlanır. Bu konumlanışın sebebi çocukların olası gürültü ve oyunlarıyla camide ibadet edenleri ya da medrese eğitimi alanları rahatsız etmemeleri isteğinden kaynaklanmaktadır.

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi ve Şehir Hafızasından Silinmiş Çeşmesi

Sıbyan mektebi ve çeşmesi Üsküdar Ah Üsküdar/ Ahmet Yüksel Özemre

Mimar Sinan'ın tezkirelerinde kayıtlı olmayan mektep, câminin kıble tarafında Selman Ağa Sokağı ile Selman Ağa Çeşmesi Sokaklarının birleştiği köşede inşa edilmiştir. Yapıyla ilgili en eski kayıt, Üsküdar Mihrimah Sultan Vakıf kayıtlarına süreç içerisinde eklenen, Rebiyulevvel 957 (1557 Aralık) tarihli 8 numaralı zeyl vakfiyesinde görülmektedir. Burada külliye programına muallimhanelerin de eklendiği görülmektedir.

"...muallimhanelerde fukara-i sıbyan fukara ve eytam-i beledeyyin ve gurebata'lim-i Furkan-ı Kerim ve tefhim-i Furkan-ı Azim olundu..."

Aynı vakfiyede yer alan bir diğer veri ise "açık duvarlı, ender güzellikte, süs ve bezemede yegane, gönüle hoş gelen bir muallimhane ve eşsiz bir mektebhane..., (VGM, Defter no: 635-2, 8 no'lu vakfiye, s.48.)şeklinde zikredilmektedir. Bu anlamda genel kanının tersine yapının yoğun bir bezeme programı içerdiği düşünülebilir. Bu durum,küçük çocuklara mekân içerisinde daha davetkâr bir algı oluşturmak için bezemenin ya da renkli bir algının kullanılmış olması olarak okunabilir. Vakfiyeler dışında dönem haritaları da birer veri bankası olmaktadır. Yapı ile ilgili olarak

Alman Mavilerinde Mihrimah Sultan Mektebi ve çevresi

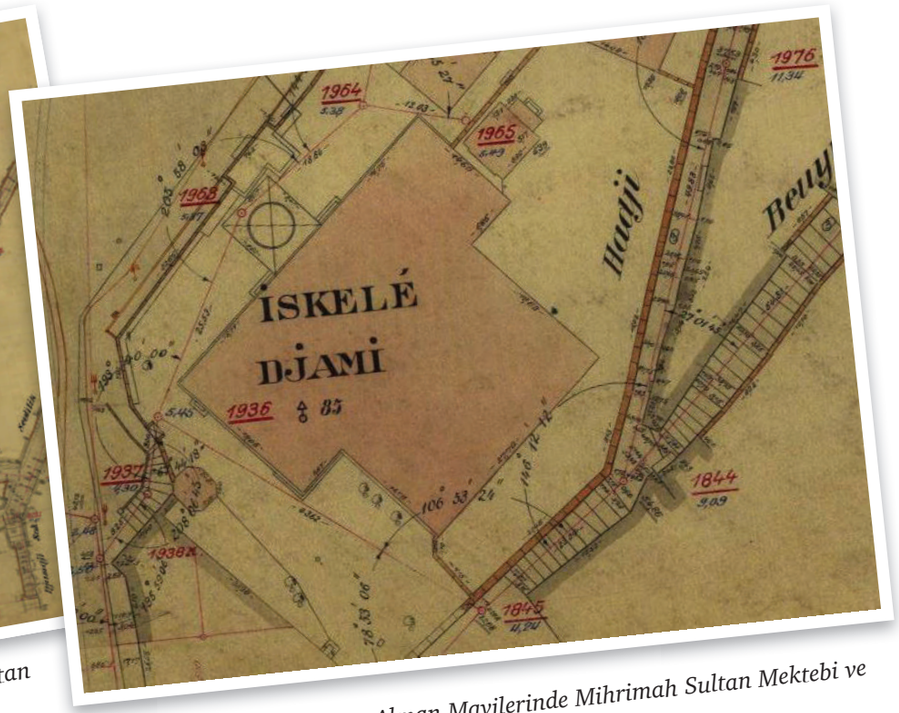

Alman Mavilerinde Mihrimah Sultan Mektebi ve çevresi detay

bilgi veren en önemli kaynaklardan biride Alman Mavileri olarak bilinen haritalardır. Alman Mavileri'nde önemli kamu yapıları ve dini yapılar haricindeki diğer yapılar ve yeşil alanlar gösterilmez. Yapıların sadece yapı adası sınırındaki giriş cephelerinin izleri gösterilir. Alman Mavileri daha çok topoğrafik haritalardır. Yani bir başka deyişle yol planlarıdır. Yapılma amaçları yolların kotların, nirengi noktalarını belirtmektir. Burada da bazı kot seviyeleri belirtilmiş olup yapı topluluğu birimleriyle gösterilmiştir. Burada sıbyan mektebinin subasman seviyesi ve arkasında ki eğimli araziye gör konumu belirtilmiş olup yapı ile ilgili detay verilmemiştir.

Yapı topluluğuyla ilgili bilgi veren diğer bir kaynak ise Pervetitch haritalarıdır. 1933 tarihli Pervititch haritasında yapı gri renkle gösterilmiş olup taş duvar dokusu belirtilmiştir. Hemen yan parselde ki binalar ise kullanılan sarı renk ahşap ve bağdadi ağırlıklı bir malzeme kullanıldığı anlamına gelmektedir. Kışlık ve yazlık dershane olarak kullanılan her iki birimde kubbe örtülü olarak gösterilmiştir. Harita da yazlık dershanenin açık revaklı bölümü kapalı olarak gösterilmiştir. Bu anlamda 1930 yıllarda yapının kapalı duvar örgüsünün en eski tarihli verilerinden biri olduğu söylenebilir. Pervititch haritalarında yapı girişi gösterilmiş ve hemen giriş yönünde kagir bir dokunun bulunduğu görülmektedir. Ada içerisinde ki diğer yapılarla birlikte gösterilen yapının giriş kapısının zemin seviyesinde devam ettiği ve olasılıkla geniş bir parsel üzerinde konumlandığı görülmektedir. Günümüzde bu parseller mülkiyet değiştirmiştir. Pervitich haritasında yer alan bir diğer detay ise alt katta bulunan ve haritada mavi ile gösterilen çeşmedir. 1930'lu yıllarda çeşmenin faaliyette olduğunu söylemek mümkünken hangi tarihte işlevsizleştiği noktasında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre Üsküdar Mihrimah Sultan Mektebi'nin hocasına ait bir veya birden fazla meşruta bulunmaktadır. Muvakkithanenin yanındaki meşrutalarında hocaların kalabileceği gibi, ayrı bir yerde meşruta yapılmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Yapının

Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi ve Şehir Hafızasından Silinmiş Çeşmesi

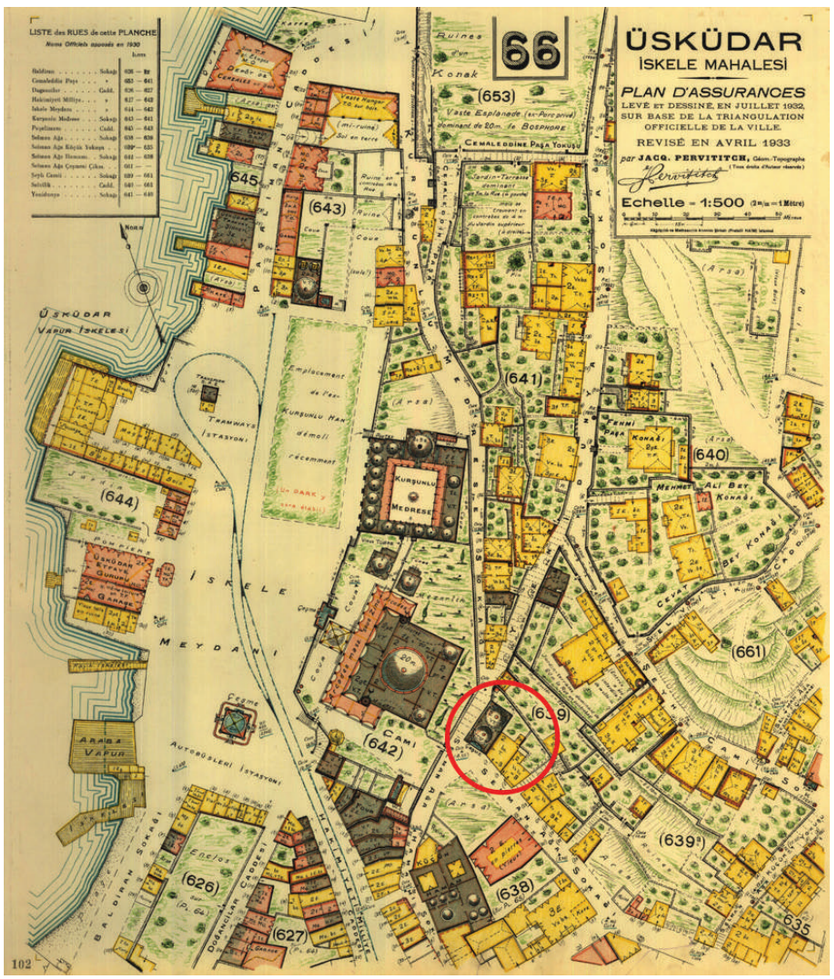

Pervetitich Haritalarında Mihrimah Sultan Mektebi ve çevresi

bulunduğu adadaki diğer parseller bir mülkiyet değişimi yaşamıştır. Üsküdar'ın en değerli noktalarından birine sahip mekânın parsellerinde yaşanan bu değişimin tarihsel zaman dilimi tespit edilememiştir. Bazı kaynaklarda, 1913 yılında mektepte muhacir ailelerin kaldığı belirtilir. Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi 1964 yılında çocuk kütüphanesine dönüştürülmüş, 2001 tarihinde kısmen bir onarım görmüştür. Yapı çocuk kütüphanesi olma işlevini sürdürmektedir.

Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebinin, Üsküdar hafızasına dair diğer unsuru olan çeşmesi ise ne yazık ki işlevinden uzak bir sonla karşılaşmıştır. 1960'ların sonuna kadar çeşme işlevini devem ettiren birim sonrasında,çeşmenin bulunduğu kemerli alan bir dükkana dönüştürülmüş ve özellikle güncel şehir hafızasından koparılmıştır. Geniş açıklıklı bir kemerle, batıya açılan çeşmenin günümüzde vakıflara ait bir satış yeri olarak kullanılmaktadır. Çeşme kitabesi günümüzde görülmektedir,fakat yaklaşık 1 yıl öncesinde kadar çeşmenin bulunduğu kemerli alan tamamen kapalıydı ve yaklaşık 40 yıllık bir zaman sonrasında çeşme yüzeyi kısmen açığa çıkarıldı.

Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebinin altındaki hâlihazırda dükkân olarak kullanılmakta olan kemerli girinti içerisindedir. Haznesi çeşmenin arkasındadır.1247H. tarihli, Sultan II. Mahmud'un madalyonunu ve tuğrasını taşıyan kitabenin orijinal kitabenin sökülerek, sonradan buraya konulduğu düşünülmektedir. Kitabenin son durumunda bu madalyon ve tuğrada görülmemektedir. Çeşmenin bulunduğu dükkânın arka tarafında çeşmenin su haznesi olarak kullanıldığı bilinen ve cami tarafından girilen bir kapısı olan hacim günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi Dershanesinin alt katında, Selman Ağa Sokağa açılan dikdörtgen planlı, eyvanlı mekan, 1933 Tarihli 66 Numaralı Pervititch haritasında, yazı ve simge ile belirtildiği gibi çeşmedir. Doğu Batı Doğrultusunda Dikdörtgen Planlı Hazne Dershanenin Altındadır.1965 tarihli İnci Özkoray tarafından yapılan

Çeşme Kitabesi (fot:İzzet Umut Çelik)

Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebinin altındaki hâlihazırda dükkân olarak kullanılmakta olan kemerli girinti içerisindedir. Haznesi çeşmenin arkasındadır.1247H. tarihli, Sultan II. Mahmud'un madalyonunu ve tuğrasını taşıyan kitabenin orijinal kitabenin sökülerek, sonradan buraya konulduğu düşünülmektedir. Kitabenin son durumunda bu madalyon ve tuğrada görülmemektedir.

tez çalışmasında çeşmenin fotoğrafı kullanılmıştır. Yapılan kısmi sözlü tarih çalışması neticesinde, burada bulunan esnafın Üsküdar yakın tarihi belleğinde bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Sıbyan mektebi günümüzde asli işlevi olan eğitim amaçlı olarak kullanılmaya devam etmektedir, yapıya ait diğer bir birim olan çeşmenin de, suyu akan bir çeşmeye dönüştürülmeli ve yapının onlarca yıldır işlevi dışında kullanımına son verilmelidir.

Kaynakça

• AKGÜNDÜZ, H., *Sıbyan Mektebi.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara,1986.
• ASLAN ,Gül.*İstanbul Sıbyan Mektepleri İçin Bir Katolog Denemesi ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi*,İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enst.,Yüksek Lisans Tezi,İstanbul,2013.
• AKSOY, Ö.,*Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme.* İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Doktora Tezi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul,1968.
• BOZKURT, N. "Mektep". T*ürk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.29, İstanbul. 2004.
• BİRİNCİ, A.,KARA, *İ. Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri.* Dergah Yayınları, İstanbul,2005.
• ÇEÇENER,Besim,*Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri*,İstanbul,2007.
• HASKAN,*Mehmet Nermi Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* 2.cilt,İstanbul,2001.
• *Mihrimah Sultan Vakfiyesi,* VGM, defter no: 635\2 1, 8,9,10,12(mütercim:Osman Keskioğlu) ve 17 numaralı vakfiyeler.
• KAÇAR, Mustafa: "Mihrimah Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,(DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2005, cilt 30.
• KONYALI, İbrahim Hakkı: *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi,*Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul,1976.
• ÖZKORAY, İnci: "Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve Külliyesi", Bitirme tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1965.
• SAKAOĞLU, N., "Sıbyan Mektepleri". *İstanbul Ansiklopedisi,* C.6, Sf. 546-547. Kültür bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul,1994.
• YILMAZÖRNEK,Bekir,*Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi*,İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst.,İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul,2010.
• ZÜLFİKAR, F. Cangüzel: "Mihrimah Sultan'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi,1989.
• PERVİTİTCH J. Çev. Kılıç, Z., *Sigorta Haritalarında İstanbul*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı,İstanbul,2001.
• (http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/51156)
• (http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/51155)
• http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt11/ebabdyyuefd16082014y.pdf

Arabaya sürülmeden önce sokakta dinlenen mandalar. Salt Araştırma Arşivi AHISTDIV0016407

Anılcan Sıçrayık

Üsküdar'ı Birbirine Katan Mandalar

Osmanlı döneminde sokaklarda kedi ve köpeklerin yanı sıra at, eşek, deve, öküz ve manda gibi binek hayvanlarına da sıklıkla rastlanmaktaydı. Keza şehir manzaralarını yansıtan eski gravür, çizim ve fotoğraflarda sıklıkla ulaşım ve taşıma amacıyla bu tarz hayvanların sokaklarda dolaştırıldığı görülmektedir.

Günümüzün modern İstanbul'unda karşılaşabildiğimiz sokak hayvanları genellikle kedi ve köpekten ibarettir. Ancak otomobillerin henüz şehre hâkim olmadığı Osmanlı döneminde sokaklarda kedi ve köpeklerin yanı sıra at, eşek, deve, öküz ve manda gibi binek hayvanlarına da sıklıkla rastlanmaktaydı. Keza şehir manzaralarını yansıtan eski gravür, çizim ve fotoğraflarda sıklıkla ulaşım ve taşıma amacıyla bu tarz hayvanların sokaklarda dolaştırıldığı görülmektedir. Hayvanların, makinelere karşı hâkimiyeti 1930'lu yılların sonuna kadar sürmüştür. Nakliye maksadıyla kullanılan bu binek hayvanları zaman zaman sahiplerine ve zorlu hayat şartlarına isyan etmişler, günümüzde kurban bayramlarında görmeye alıştığımız kaçma-kovalama sahnelerini eski İstanbullulara aynı sokaklarda yaşatmışlardır.

Aşağıda zikredeceğimiz kaçma-kovalama hikâyesinin başrol oyuncusu üç mandadır. Siyah derili, uzun seyrek kıllı, geviş getiren memeli hayvanlar olan mandalar Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan hayvanlardır. Yabani türlerinin yanı sıra evcilleştirilmiş olan tek türü Hint mandası "arni" (Bubalus Bubalis) olarak da anılan türdür. Evcil manda her bakımdan (üreme, beslenme, et, süt verimi v.b.) sığıra benzemektedir, fakat mandalar, sığırlardan daha iri ve güçlüdür. Bu özellikleri ile Türkiye coğrafyasında mandalar süt, et, deri ve özellikle iş gücünden yararlanmak üzere yetiştirilmektedir. Ayrıca mandalar eski zamanlarda arabalara sürülerek nakliye hayvanı olarak da kullanılmışlardır. Mandalar sığırlara nazaran daha az ter bezine sahip olmaları ve derilerinin kalınlığı nedeniyle, yaşadığı yerde serinlemek amacıyla mutlaka su (ırmak, dere, bataklık, göl, gölet ve deniz gibi) birikintisine ihtiyaç duyarlar ve suda çimmekten çok hoşlanırlar. İstatistiklere göre Türkiye'de 1970 yılında 1.178.000 manda yetiştirilmektedir. Aynı yılda 107.262.744 baş olan Dünya manda varlığı 2008 yılında %68.5'lik artışla 180.702.923 başa çıkarken, Türkiye'de aynı dönemde %92.9'luk azalma ile 84.705 başa düşmüştür. Günümüzde ise 178.000 civarındadır. Türkiye'de hayvancılık sektöründe görülen genel gerileme ile birlikte, manda veriminin düşük olması, halkın sosyo-ekonomik durumu, manda ürünlerine olan talep azlığı, manda yetiştiriciliğinin sığır yetiştiriciliği ile rekabet edememesi, bataklık alanların ve meraların giderek azalması gibi başlıca sebeplerden besiciliği azalmıştır.

Üsküdar'ı Birbirine Katan Mandalar

Üsküdarı birbirine katan üç manda

Iki kadını yaraladıktan sonra yüze yüze Sirkeciye geçtiler

Denizde ve karada halkı korkutan mandalardan ikisi öldürüldü

Dün eğleden sonra Üsküdar iskelesinde halkı biribirine katan ve iki kadının yaralanmasına sebep olan bir hâdise cereyan etmiştir.

Hâdiseye, Osmaniyeden trenle Haydarpaşaya getirilen ve oradan da Üsküdar iskelesine nakledilen üç manda sebep olmuştur. Ömürlerinde bu kadar kalabalık insan, tramvay ve otomobil görmiyen bu üç manda birdenbire irkerek etrafa saldırmağa başlamışlar ve beraber bulundukları 18 hemcinsle-

Zabıta tarafından öldürülen azılı mandalardan biri...

Haber, 28 Kasım 1937

1937 yılı Kasım ayının son günlerinde önce Üsküdar'da sonra karşı yakada ortalığı karıştıran mandalar ise gazetelerde yer alan farklı rivayetlere göre şehre, Osmaniye yahut Kırıkkale'den gelmişlerdir. Celep Ahmet Hayri Efendi'nin sahibi olduğu 9 manda, geçirdikleri uzun yolculuk sonunda Haydarpaşa Garı'nda yük treninden indirilerek, Salih ile Süleyman isimli iki çoban tarafından Üsküdar'a sürülmüşlerdir. Üsküdar iskelesine kadar gelen manadalar karşıya geçirilmek üzere mavna adı verilen kayıklara yüklenmeye başlanmış, fakat hırçın karakterli mandalardan üçü, duruma isyan ederek iplerini koparmış ve Üsküdar çarşısına doğru alabildiğine koşmaya başlamışlardır. Anadolu meralarından şehre gelen ve ömürlerinde bu kadar kalabalık insan grubu, tramvay ve otomobil görmeyen üç manda şehir hayatından hoşlanmamış olacak ki etrafa hırçın bir şekilde saldırmaya başlar.

Üsküdar çarşısında yaşanan bu kargaşa arasında mandalar Bulgurlu Mescit Sokağında oturan 50 yaşlarındaki zavallı

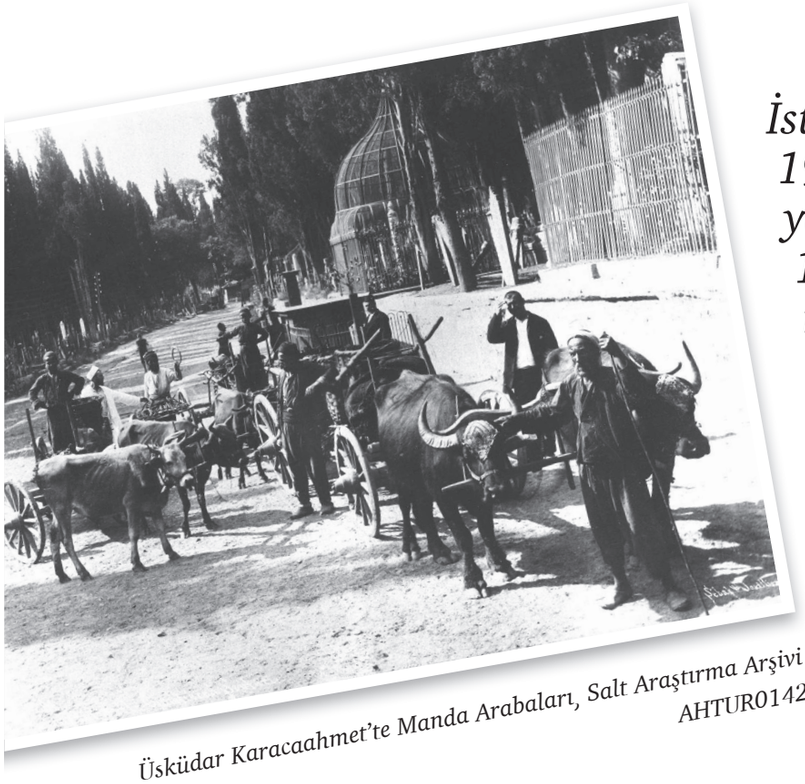

Üsküdar Karacaahmet'te Manda Arabaları, Salt Araştırma Arşivi AHTUR0142

İstatistiklere göre Türkiye'de 1970 yılında 1.178.000 manda yetiştirilmektedir. Aynı yılda 107.262.744 baş olan Dünya manda varlığı 2008 yılında %68.5'lik artışla 180.702.923 başa çıkarken, Türkiye'de aynı dönemde %92.9'luk azalma ile 84.705 başa düşmüştür. Günümüzde ise 178.000 civarındadır.

Sıdıka Hanım ile aynı mahallede oturan 30 yaşlarındaki Cevriye Güngör'ü boynuzları ile yere devirerek yaralamıştır. Azgın mandalar uzaklaştıktan sonra kadınların feryadına koşularak derhal hastaneye kaldırılmışlardır. Kovalandıkça daha da kızgınlaşan hayvanlar, bir süre Üsküdar sokaklarında terör estirdikten sonra tekrar sahile ulaşmış ve belki de mandaların içgüdüsel serinleme isteği ile kendilerini boğazın serin sularına atmışlardır. Yüzmeye başlayan mandalar yavaş yavaş gözden uzaklaşırken Celep Ahmet Hayri Efendi de hemen bir kayığa atlayarak mandalarının peşine düşmüştür. Azgın mandalar akıntının da tesiriyle yüze yüze 45 dakikada Üsküdar'dan Sirkeci'deki arabalı vapur iskelesine gelmeyi başarmışlardır. Bu yolculukları sırasında Boğaz vapurlarındaki yolcuları ve balıkçı teknelerini de dehşete düşüren hayvanlar, karaya çıkmayı başarmışlardır. Ancak burada da rahat durmayan hayvanlar Sirkeci bölgesinde de insanlara saldırmaya başlayınca polis silahına davranmış, atılan üç kurşunla bir manda burada öldürülmüştür. Silah sesi ile

Böylesi de hiç görülmemişti !

Üç manda dün Üsküdarın altını üstüne getirdi

İki kadını yaraladıktan sonra yüze yüze Sirkeci rıhtımına çıkan azgın hayvanlardan biri öldürüldü. Diğerleri de Samatyada yakalandı

Mezbahada kesilmek üzere, Kırıkkaleden Üsküdara getirilen üç manda, dün mavnalarla Haydarpaşaya geçirilecekleri sırada, etraflarındaki gürültü ve kalabalıktan ürkerek, iplerini koparmış ve geçtikleri yollarda halkı dehşete düşürerek Üsküdar çarşısına doğru alabildiğine koşmağa başlamışlardır. Bu üç azgın manda, çarşıdan geçerken, iki kadının üzerine hücum etmiş ve boynuzlarile yere devirerek zavallıları ehemmiyetli surette yaralamışlardır.

Kaçak mandalar, bir müddet Üsküdar sokaklarında çılgınca koştuktan sonra tersyüzüne dönerek sahile gelmiş ve rıhtımdan kendilerini denize atarak, yüze yüze Sirkeciye geçmişler, o sırada, Kadıköy postasını yapan vapurun yolcuları, üç siyah hayvanın deniz üstünde böğürerek yüzdüğünü görünce, bunları deniz canavarı sanmış ve bu yüzden epeyce bir korku geçirmişlerdir.

Üç mandasının elinden gittiğini gören celeb Ahmed Hayri de, mandalarının arkasından bir sandala atlıyarak takibe başlamıştır.

Yaman bir yüzücü olan hayvanlar, Sirkeciye gelince, doğruca vapur iskelesine çıkmışlardır.

Üsküdardan üç mandanın kaçtığını vaktinde öğrenmiş olan zabıta, icab eden tertibatı almış ve mandalar iskele üzerinde yakalanmıştır. Ancak, bunlardan biri, tekrar kalabalığın üstüne saldırmak isteyince, polisler tarafından atılan kurşunlarla öldürülmüş, diğer iki manda ise karışıklıktan istifade ederek İstanbul sokaklarında alabildiklerine koşmağa başlamışlardır.

Kaçak mandalar, uzun bir takibden sonra, ancak Samatyada yakalanarak bir ahıra tıkılmışlardır.

Öldürülen manda hemen kesilmek üzere Mezbahaya gönderilmiştir.

Mandaların Üsküdar çarşısında yaraladıkları kadınlar, Bulgurlumeşcidde oturan 50 yaşlarında Sıdıka ile aynı mahallede oturan 30 yaşlarında Hamza kızı Cevriyedir. Yaralı kadınlar, hastaneye kaldırılmışlardır. Mandaların kaçmasına sebeb olan çoban Mustafa oğlu Salih ve Ali oğlu Süleyman, Üsküdar Adliyesine verilmişlerdir.

Cumhuriyet, 29 Kasım 1937

Üsküdar'ı Birbirine Katan Mandalar

Şehirde bir manda arabası, İBB Taksim Atatürk Kitaplığı Kartpostal Koleksiyonu, Krt_004739

arkadaşlarının yere serildiğini gören diğer mandalar hızla olay yerinden kaçmaya başlamış, uzun bir kovalamacanın ardından Samatya'da diri olarak yakalanmışlardır. Sirkeci'den Samatya'ya kadar kaçmayı başaran mandaların son durağı atıl durumdaki bir hayvan ahırı olmuştur. Olay sonunda dikkatsizlik ve tedbirsizlikle mandaların kaçmasına sebep olan Salih ile Süleyman isimli iki çoban hakkında soruşturma açılmıştır.

Ertesi gün mandaların sahibi Ahmet Hayri Efendi hayvanlarını almak üzere Samatya'daki ahıra zabıta memurları ve bir baytar eşliğinde gitmiştir. Ancak kapı açıldığında mandaların kızgınlığının hala geçmediği, boynuzlarını birbirine takarak güreştikleri görülmüştür. Üstelik karşılarında insan çehrelerini gördüklerinde kapışmaya bırakarak gelenlere saldırmaya başlamışlardır. Hayvanların bu aşırı saldırgan davranışları kuduz hastalığı alameti olarak görülmüş ve kalan iki manda da oracıkta imha edilmiştir.

Dönemin gazetelerinde şehrin göbeğinde yaşanan bu olay hakkında ilginç yorumlar da çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi gazeteci Hikmet Münir Ebcioğlu'na aittir;

"Geçen gün Üsküdar'dan İstanbul'a yüzerek geçen iki mandanın kuduz olduğu anlaşılmış; bittabi öldürmüşler… Garip şey değil mi? Biz, şimdiye kadar "kuduz tehlikesi"ni yalnız köpek büyüklüğünde görüyor ve bu tehlikeyi hatırımızdan geçirirken yalnız, köpeğe karşı kendimizi müdafaa edebilecek bir istidat buluyorduk… Şimdi de manda çıktı desenize! Bir şey değil; kuduran ve kuduracak olan hayvanlara karşı mücadele açmış olan belediyenin de işi büyüyor: acaba, köpeklere tatbikine hazırladığımız zehirli gaz usulü ile mi mandaları öldürmek daha kolaydır? Yoksa, Ispanya boğa güreşlerindeki gibi kırmızı bir pelerin ve kargı ile şehir sokaklarında koşuşmalı mıyız?"

Kaynakça

Akşam 29.11.1937.
Akşam 30.11.1937.
Cumhuriyet, 29.11.1937.
Haber, 28.11.1937.
Kurun, 29.11.1937.
Kurun, 1.12.1937.
Tan, 29.11.1937.
Savaş Sarıözkan, "Türkiye'de Manda Yetiştiriciliği'nin Önemi", *Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, C. 17 (2011), s. 163-166.

VakıfBank SPOR SARAYI

Salih Demirci

Mahallede Futboldan Voleybolda Dünya Şampiyonluğuna:

Üsküdar'da Sporun Mekânsal Tarihi

Üsküdar kuşkusuz İstanbul'un müstesna semtlerinden biri. Geçmişin çarpık kentleşmesine, artan nüfus yoğunluğuna ve son yıllarda oluşan aktarma merkezi kalabalığına rağmen Üsküdar hâlen kültürün, sanatın ve dini yaşamın merkezi. Asudeliğini muhafaza etmeyi başaran bu güzel semtin sokaklarında tarihin, düşüncenin, incelikli sanatların izleri hâla hissedilir.

Üsküdar kuşkusuz İstanbul'un müstesna semtlerinden biri. Geçmişin çarpık kentleşmesine, artan nüfus yoğunluğuna ve son yıllarda oluşan aktarma merkezi kalabalığına rağmen Üsküdar hâlen kültürün, sanatın ve dini yaşamın merkezi. Asudeliğini muhafaza etmeyi başaran bu güzel semtin sokaklarında tarihin, düşüncenin, incelikli sanatların izleri hâla hissedilir. Ancak, her sahada pek çok meşhur yetiştiren bu semtin nispeten zayıf kaldığı alan spordur. Öyle ki, Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi'nde yer alan 389 isim içerisinde yalnızca bir sporcunun adı geçmektedir: Burhan Felek. Üsküdar'ın birçok mekânına adını veren, ülke çapında mühim bir spor adamı olan Burhaneddin Bey, Üsküdar'ın spor tarihinin en büyük tanığı ve kaynağıdır.

Üsküdar'ın İhsaniye mahallesinde büyüyen Burhan Felek, erken gençliğinde akranlarıyla oynadığı oyunların yalnızca birdirbir ve uzun eşek olduğunu anlattığı yazısında, boş vakitlerini mahallenin buluşma yeri olan Çiçekçi Kahvesi'nde geçirdiklerini anlatır.[1] Yine bu günlerden bir gün mahallenin abilerinden Serasker Kapısı katibi Ziya Bey, Kadıköyü'nde izlediği bir oyundan bahseder: "Yahu! İngilizler Kuşdili'nde bir top oyunu oynuyorlar, herkes gidip seyrediyor, çok heyecanlı bir oyun." [2] Bunun üzerine babasıyla birlikte Kadıköy'ün çayırlarında oynanan futbol maçlarından birini izlemeye giden Burhan Felek, -kendi ifadesiyle- "büyülendiği" bu oyun hakkında malumat toplamaya girişir. Kitapların temini ve Üsküdarlı diğer futbol meraklılarının bulunmasıyla Anadolu İdman Yurdu, 1907 yılında kurulur.[3]

Mahallede futbol

Üsküdar'ın spor tarihi, Saray ahalisinin "biniş"[4] merasimi ile geldikleri yazlık saraylar ve bahçelerin etrafında yapılanlarla sınırlıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın gözde mekânı olan, bugünkü Selimiye Kışlası yakınlarındaki Kavak Sarayı ya da diğer adıyla Üsküdar Sarayı'nda ağırlık çalışması yapıldığı kayıtlıdır. Bununla birlikte Toygar Tepe, Küçük Çamlıca ve Burhaniye, yine saray erkânının avcılık ve atıcılık için kullandığı mekânlardandır.[5] 1907 yılında futbola merak salan Burhan Felek ve arkadaşları ise idman sahası olarak Üsküdar'da bir yer bulamayınca şimdilerde üzerinde bir alışveriş merkezi bulunan, Ayrılık Çeşmesi yakınlarındaki İbrahim Paşa Çayırı'nı kullanmışlardır. Kulüp binası ise Felek ailesinin İhsaniye'deki evinin selamlık kısmıdır. Maçlar ise zaman zaman Göksu ve Küçüksu

Mahallede Futboldan Voleybolda Dünya Şampiyonluğuna: Üsküdar'da Sporun Mekânsal Tarihi

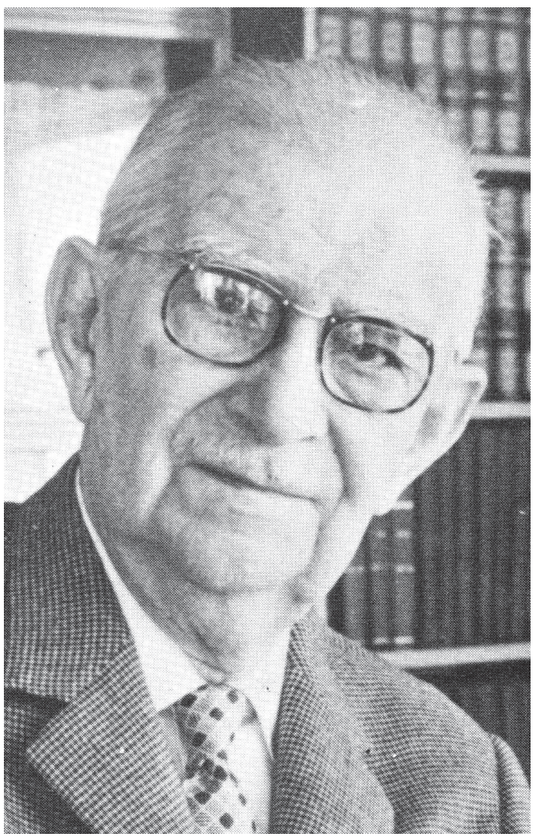

Burhan Felek

Çayırı'nda, sıklıkla ise futbolun İstanbul'daki merkezi olan Kadıköyü'nde, Kuşdili'nde ve Papazın Çayırı'nda oynanmaktadır.

Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu Kadıköy takımları maçlarını hafta sonu, bilhassa Pazar günleri oynarken, Üsküdar'ın gençleri sahanın boş olduğu Cuma günü maç yaparlar. Bu durum, zaman ilerledikçe Üsküdar'ın artan futbol merakına karşın futbol sahnesinden bir süre daha uzak kalmasına neden olacaktır, zira gayrimüslimlerin tatil günleri ile müslüman ahalinin tatil günleri farklı olduğundan dolayı Kadıköy takımlarından oluşan Pazar Ligi'ne katılmak, Anadolu takımı için mümkün değildir. Fenerbahçe kulübü ile birleşme çabası benzer sebeplerde kadük kalır. Bununla birlikte halen Üsküdar içerisinde bir saha oluşturulamıştır. Bazen rakip yokluğundan kendi aralarında tek kale maç yaparlar. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte teşekkül eden Türk kulüpleri -birçok semtte takımlar ve sahalar oluşturarak- Üsküdar'ın Anadolu kulübünü de futbol yarışması içerisine dâhil etmişlerdir.[6]

Mekân ve kurumsallaşma sorunu

Üsküdar'da futbolun erken dönemlerinde hem saha (mekân) hem de kurumsallaşma problemleri görülür. İhsaniye mahallesinin Kadıköy'e yakınlığı Üsküdarlı gençlerin futbola merakında kuşkusuz etkildir. Ev haricinde toplanma mekânının oluşturulaması ise -dönemin şartlarında bu türden bir toplaşma saraya jurnalleneceğinden ötürü- sebepsiz değildir. Buna karşılık Üsküdar'ın takımı Anadolu'nun futbolcuları zaten arkadaştırlar ve başka mekânlarda bir araya gelmektedirler. Buna en önemli delil, takımın oyuncularından Hâfız Nasuhi ve Hâfız Mecid'dir.

Dönemin huzur ulemasından Kaptan Paşa Camii imamı Nazif Efendi bu iki kardeşin babasıdır. Ahmet Yüksel Özemre tarafından adının Necmeddin Okyay başta olmak üzere Üsküdar eşrafının önemli isimleriyle birlikte anılmasından anlaşıldığı üzere Hâfız Nazif Efendi gibi çocukları da tarikat kültürü içerisinde büyümüşlerdir. Nitekim Burhan Felek çocukken Doğancılar'daki Nasuhi Dergâhı'nın semahanesinde arkadaşlarıyla yaptıkları güreş müsabakalarından söz eder.[7] Yine Anadolu kulübünün oyuncularından ve Burhan Felek'in kardeşi olan Hüdayi'nin adı

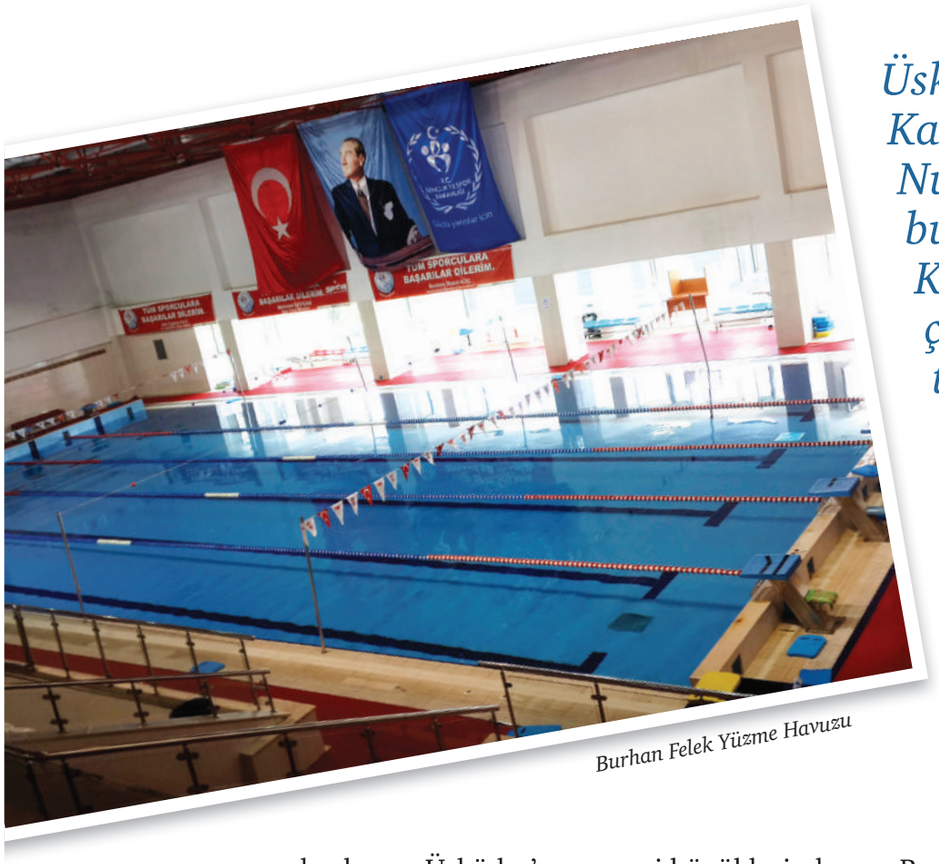

Burhan Felek Yüzme Havuzu

Üsküdar'ın Bağlarbaşı'ndan Karacaahmet yönüne giderken Nuhkuyusu Caddesi üzerinde bulunan Burhan Felek Spor Kompleksi uzun yıllardır çok sayıda spora merkez teşkil eden nitelikli bir tesis. Birçok olimpik sporcu yetiştiren bu mekân, merhum Burhan Felek'in hayalini günbegün gerçeğe dönüştürüyor.

kuşkusuz Üsküdar'ın manevi büyüklerinden Aziz Mahmud Hüdayi'den mülhemdir. Dolayısıyla Anadolu kulübü oyuncularının dönemin Üsküdar'ının mahalle kültürü içerisindeki unsurlarla yakın bir bağı vardır, fakat mevcut unsurlar üzerinden kurumsallaşması mümkün olmamıştır.[8]

Zaman içerisinde Üsküdar ilçe merkezi, spor mekânı yönüyle zayıf kalmayı sürdürmüştür. Anadolu Hisarı'nda bugün de spor akademisi bünyesinde faaliyetini sürdüren futbol sahası, uzun süre Üsküdar kulüplerine ev sahipliği yapmıştır. 1962 yılına gelindiğinde halen Anadolu Üsküdar kendine bir saha bulamamıştır. Göçebe şekilde antrenmanlara devam edilirken Altunizade'deki bir arazi üzerinde yapımı için söz verilen stat beklenir ama bu inşaat hiç başlamaz. Mahalle arasındaki boş arsalarda yer alan futbol sahalarından birini stadyuma dönüştürme çalışmaları daima sonuçsuz kalmıştır. Öte yandan artan nüfus ve kentsel dönüşüm faaliyetleri, zamanla tüm İstanbul'un olduğu gibi Üsküdar'ın da informel futbol mekânlarını yok etmiştir.

Bugün Kısıklı Caddesi ile Cumhuriyet Caddesi'nin birleştiği kavşağın kenarında yer alan saha ise 80'li yılların sonunda kaybolmuştur. Acıbadem yakınlarındaki bir başka futbol sahası 90'lı yılların başında yok olmuştur. Bugün aynı arazide bir özel hastane yer almaktadır. Mütevelli Çeşme Cadddesi üzerinde yer alan bir başka saha bugün bir özel okula dönüşmüş durumdadır. Çengelköy'ün Üsküdar tarafındaki girişinde bulunan diğer bir saha bugün otopark olarak kullanılmaktadır. Kısıklı'da 90'lı yıllar boyunca faaliyet gösteren saha ise bugün yerine site yapılarak spor mekânı olmaktan çıkarılmıştır.[9] Beylerbeyi ve Selimiye stadyumlarının yapımı ile ilçe merkezinin çeperinde iki saha oluşturulur fakat futbol, ilçe merkezi ve çevresinden tamamen dışlanmıştır. Zaten Üsküdar Anadolu da artık kaderine terk edilmiştir. 1989 yılında satılan kulüp, defalarca isim değiştirdi ve liglere katılım hakkıyla birlikte son olarak Bağcılar Anadolu ismiyle spor hayatına devam etmeye çalışmaktadır.

Mahallede Futboldan Voleybolda Dünya Şampiyonluğuna: Üsküdar'da Sporun Mekânsal Tarihi

Voleybolda dünyanın zirvesine

Üsküdar'ın spordaki hikâyesi futbolla başlasa da bugün durum futbolla sınırlı değil; hatta diğer sporlar futbolun çok daha önünde. Vaktiyle sporda komşusu Kadıköy'ün ve karşı yakadaki Beşiktaş'ın çok gerisinde kalan ilçe, bugünlerde onlara yetişti, hatta bazı branşlarda öne geçti. Üsküdar'ın Bağlarbaşı'ndan Karacaahmet yönüne giderken Nuhkuyusu Caddesi üzerinde bulunan Burhan Felek Spor Kompleksi uzun yıllardır çok sayıda spora merkez teşkil eden nitelikli bir tesis. Birçok olimpik sporcu yetiştiren bu mekân, merhum Burhan Felek'in hayalini günbegün gerçeğe dönüştürüyor.

Diğer yandan 2016 yılında Bağlarbaşı'nda inşa edilen Vakıfbank Spor Sarayı, arkasındaki bankanın güçlü maddi ve kurumsal desteğiyle birlikte Üsküdar'a dünya şampiyonlukları getirdi. Vakıfbank kadın voleybol takımı, sonuncusu 2018 yılında olmak üzere 3 kez dünya şampiyonu oldu. Çok sayıda gence spor yapma imkânı veren tesis, Üsküdar'ın spor alanındaki göz bebeği. Salon sporlarına ev sahipliği yapan birçok nitelikli tesisle birlikte Üsküdar, kuşkusuz bu alanda İstanbul'un önemli merkezlerinden biri. Kimbilir, 20. yüzyılın başında futbola merak salan Üsküdar'ın gençleri de bir sahaya ve kulüp binasına sahip olsalardı, belki onlar da Üsküdar'ı spor sahnesinde yüceltirlerdi…

VakıfBank Kadın Voleybol Takımı, 2018

2016 yılında Bağlarbaşı'nda inşa edilen Vakıfbank Spor Sarayı, arkasındaki bankanın güçlü maddi ve kurumsal desteğiyle birlikte Üsküdar'a dünya şampiyonlukları getirdi. Vakıfbank kadın voleybol takımı, sonuncusu 2018 yılında olmak üzere 3 kez dünya şampiyonu oldu.

Dipnotlar

1 05.05.1977 tarihli Milliyet Gazetesi'nde Burhan Felek'e ait "Geçmiş Zaman Olur Ki…" köşesinde yer alan yazıdan.
2 Felek, Burhan. Hayal Belde Üsküdar, s.185.
3 Burhan Felek'in hatıralarında bahsettiği üzere kulübün kuruluşu 1907, tescili ise Meşrutiyet sonrası, 1908.
4 "'Biniş-i hümâyun' veya 'biniş-i saltanat' denilen bu geziler küçük fakat gösterişli bir tören halinde olur ve özellikle yabancıların büyük ilgisini çekerdi. Kısa süreli gezilere 'yarım göç', uzun süreli, bazan bir mevsimi geçirmek üzere yapılan göçe de 'nakl-i hümâyun' denirdi. Padişahların Boğaziçi'ne çıkışları Kızkulesi'nden ve hisarlardan atılan toplarla ilân edilirdi. Aynı şekilde saltanat kayığının bir iskeleye yaklaşmakta olduğu da hasekiler tarafından yüksek sesle duyurulurdu. Biniş veya göç sırasında çadırcıbaşılar güneşlikler ve nihalîler götürürlerdi." Kaynak: TDV İslam Ansiklopedisi.
5 Kahraman, Atıf. Osmanlı Devleti'nde Spor.
6 Felek, Burhan. Hayal Belde Üsküdar, s.187.
7 Felek, Burhan. Yaşadığımız Günler, s.137.
8 1908 öncesi toplu faaliyetlerin yasaklanması ve gayrimüslimlerin, levantenlerin kısmen bundan muaf olması neticesinde Kadıköy çevresi ve Galatasaray Lisesi haricindeki Müslüman ahalide futbolun teşekkülü gecikti. Bilhassa kurumsallaşmış dini yapılar üzerinden bir spor cereyanı beklenebilirdi, nitekim futbolun anavatanı İngiltere'de kurulan ilk 112 kulübün 25'i kilise bağlantılıdır. (Kaynak: Winner, David. "Kökler: İngiliz Futbolunun Yakın Tarihi", s.48.) Araya giren I. Dünya Savaşı ve 1925 yılında tekkelerin kapatılmasıyla bu ihtimal hiç varolmadan ortadan kalkmıştır. Karşılaştırmalı bir inceleme için bkz. Demirci, Salih. "Futbol: Arsada, Tavernada, Dergâhta." FİTBOL Dergisi, Ekim 2015 Sayısı.
9 İstanbul'un kaybolan futbol sahalarını konu alan bir çalışmanın bulgularından derlenmiştir.

İskender Pala

Dost ile Berceste Söyleşmek

“Mekanın cennet olsun azizim!”

Fakülte koridorlarında tanışmıştık. Ben tarihe aşina bir edebiyatçı, o edebiyata meyyal bir tarihçi olma hayalleri kuruyorduk. Güzel beyitler, bercesteler, azade ve müfretler benim; çiçekler, kuşlar, mekanlar ve tabiat onun sorumluluğundaydı ve sahip olduğumuz birikimi birbirimize anlatmayı hem hazza, hem nimete dönüştürüyorduk.

Fakülte koridorlarında tanışmıştık. Ben tarihe aşina bir edebiyatçı, o edebiyata meyyal bir tarihçi olma hayalleri kuruyorduk. Güzel beyitler, bercesteler, azade ve müfretler benim; çiçekler, kuşlar, mekanlar ve tabiat onun sorumluluğundaydı ve sahip olduğumuz birikimi birbirimize anlatmayı hem hazza, hem nimete dönüştürüyorduk. Bugün dahi dostlarından pek çoğu belki farkında değildir ama Haluk’un hafızasında hatırı sayılır bir şiir külliyatı vardı. Zaman zaman bercestelerle atışır, söyleşir, gülüşür, eğlenirdik, oradan biliyorum. Anarşi günlerinde belki de bizler için bir ayrıcalık, bir nefes alma biçimiydi bu. Ama asıl derdimiz, davamız, sancımız kültür ve sanat idi. Sokaklarda her gün birkaç gencin vurulduğu idioloji yıllarında bile ölüm kalım dirim mücadelesinin kültür ve sanat alanında verilmesini söyleşen divaneler gibiydik. Üstelik bu konuda hem zemin sığ, hem de tecrübe azdı. Bilinenler de her ağızdan ayrı çıkıyor, dahası bir kafa karışıklığına yol açıyordu. Bir gün dedim:

Acebdir hâl-i âlem bilmeyen söyler bilen söyler (Andelib)

Dedi:
Sükût etmek gibi nâdâna bir uslu cevâb olmaz (Şefiî)

Sokaklarda sloganların çoğaldığı, seslerin yükseldiği dönemlerdi ya; karar verdik seslerimizi kısıp sözlerimizi yükseltecektik. Bunun için cehaletten uzaklaşmak şarttı.

Dedim:
Söz güherdir ne bilir kadrini nâdân güherin (Bakî)

Dedi:
Zâlim beni söyletme derûnumda neler var (Vâsıf)

Dedim:
Çeşm-i insâf gibi kâmile mîzân olmaz
Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz (Tâlib, XVII)

Dedi:
Biz bu mihnetgedede hâr ekeriz gül biçeriz (Nevres-i Kadîm)

Fakülteden sonra yollarımız şehrin kültür ve sanat çevrelerinde yine kesişmeye devam etti. Rahmetli Necip Fazıl ve Şevket Eygi gibi üstadların muhitleri, musıki meclisleri, arada sırada tekkeler, bazen bir ağacın altı, bazen bir mezar taşının başı, bazen bir seminer salonunun sıraları, bazen de eski bir İstanbul mekanı… Ben o sıralarda bahriyeliydim, top ve tüfeği gül ve bülbül ile hall ü mecz etmeye çalışırken o, kültür davasının İstanbul ayağını ziyadesiyle hatmetti. İstanbul, sevdası iken davası oldu. Bu konuda

Dost ile Berceste Söyleşmek

ondan birşeyler öğrenmek için buluştukça eski günleri anar, yine bercesteler üzerinden birbirimizi kah iğneler, kah takılırdık. Bir gün Fethi Ağabey'den geliyorduk; Galatasaray Lisesi'nin önünden geçerken Boğaz'a nazır bir ranzada yatılı okuduğu tarihi binayı işaret edip dedi:

> Kenârın dilberi nazik de olsa nâzenîn olmaz (Laedrî)

Gülüştük. Hereke'den gelip monşer muhitine düştüğünü kast ediyor sanmıştım. Birden anladım ki bana taş atıyor, "İstanbul'a dair öğreneceğin daha çok şey var!" demek istiyor, bencileyin sonradan İstanbul'a gelenlerin şehri hoyratça kullanmalarına takılıyordu. Dedim:

> Yıkanlar hatır-ı nâşâdımı ya Rab şâd olsun
> Benimçün nâmurad diyenler bermurâd olsun (Naili)

Dedi:
Kâşkî sevdiğimi sevse kamu halk-ı cihân
Sözümüz cümle hemân kıssa-i cânân olsa (Hayali)

Dedim:
Kemâl-i cehl ile da'va-yı irfân eylemek olmaz (Fuzûlî)

Dedi:
Tahsîl-i kemâlât kem âlât ile olmaz (Laedri)

Dedim:
Bir gün aranır elde hemân bir hüner olsun (İzzet Molla)

Dedi:
Bâr olma sakın kimseye mümkün ise yâr ol (Laedri)

İstanbul davasını erguvan ve Boğaziçi turlarıyla insanlara durmadan anlattığı zamanlarda onu dinlemeye doyamazdınız. Şehir onun cümleleri arasında artık bir kimlik olur sizi kendisine çekerdi. Tuna boylarını, Balkan türkülerini, Yemen illerini ayrı ayrı sevdalara böyle dönüştürdü.

İstanbul davasını erguvan ve Boğaziçi turlarıyla insanlara durmadan anlattığı zamanlarda onu dinlemeye doyamazdınız. Şehir, onun cümleleri arasında artık bir kimlik olur sizi kendisine çekerdi. Tuna boylarını, Balkan türkülerini, Yemen illerini ayrı ayrı sevdalara böyle dönüştürdü. Hem de her birerinden kültür mirası yazılar, makaleler, kitaplar çıkararak. Onunla aynı hassasiyetleri duymak, aynı ortamlarda bulunmak, aynı sütunlarda yazmak, aynı şehri solumak… Bahtiyarlıktı. Ve birlikte İncir Çekirdeği diye bir program yapmaya başladık. Ottan, çöpten, börtü böcekten, evden, mekandan, şehirden, ülkeden, tarihten, edebiyattan, musıkiden ve şiirden dem tutulan bir programdı. Bercestelerimiz ekranın önünde ve ardında da devam ediyordu. Bir ara öylesine dedim:

Neşve tahsil etdiğin sağar da senden gamlıdır
Bin dokun bin âh dinle kâse-i fağfûrdan (Âlî Bey)

Dedi:
Söylemez söylemez ammâ dür-i meknûn söyler (Hüseyin Çelebi)

Dedim:
İncitme sen ahbâbını incinmeye senden
Bu âlem-i fânîde zarâfet budur işte (Leyla Hanım)

Dedi:
Âkil oldur ki ede düşmanını kendine dost (İzzet Molla)

Topkapı'ya nâzır olmuştu. Ziyaretine gittim. Zaten saraylara layık biri olarak yaşadığı hayat üzerine konuşuyorduk. Dedim:

Mal sahibi, mülk sahibi
Hani bunun ilk sahibi
Mal da yalan mülk de yalan
Var biraz da sen oyalan (Yunus Emre)

Dedi:
Gâh olur devrân bize mihr ü vefâlar gösterir
Gâh döner her lûtfuna yüz bin cefâlar gösterir (Adlî – Sultan II. Beyazıt)

Dedim:
Göz yum cihâna aç gözünü dem gelir geçer
Sen göz yumup açınca bu âlem gelir geçer (Abdülhak Molla)

Dost ile Berceste Söyleşmek

Dedi:
Fikr-i müstakbel ü mâzîyi bırak ârif isen
Böyledir hâl-i zamân bir var imiş bir yok imiş (Râgıp Paşa)

Dedim:
Nelerden arta kalmıştır hele dünyayı söyletsen
Kimi devdir, kimi aslan; yatan mevtâyı söyletsen (Laedrî)

Dedi:
Var fenâ deştin temâşâ et açıp ibret gözün
Nice İskender türâb olmuş nice Dârâ yatar (Rahmî)

Dedim
İşbu mânâ-yı bedîhî görünen gün gibidir
Ömr bin yıl dahi olsa yine bir gün gibidir (Ârif)

Dedi:
Ahir yine hâk olur bu tenler
Bilmem niye kibr eder edenler (Laedrî)

Dedim:
Bir değirmendir cihân her kimse bekler nevbetin (Zatî)

Dedi:
Gerdûn sitem-i baht-ı siyâh etmeğe değmez
Billâh bu gamhâne bir âh etmeğe değmez (İzzet Molla)

Derdi:
Geçmiş zaman olur
ki hayâli cihân değer
(Hayalî)

Ve diyorum:
Bâkî kalan bu
kubbede bir hoş
sadâ imiş.

Dedim:
Hâtırından çıkmasın dünyaya üryan geldiğin (Bakî)

Dedi :
Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş
(Bakî)

Dostumun son sevdası ve son davası Dicle'nin Kuzuları idi. Onları Afrin'in çakallarına kaptırmamak için programlar yapıyor, gençlerle buluşuyor, buluşturuyor, buluşmalar sağlıyordu. Vefatından iki gün evvel konuşmuş, program yapmıştık. Bu sefer Kars'ta buluşacaktık. Uçak biletlerini kullanamayacağımızı bilemedik. Vade böyle bir şey. Şimdi ruhuyla söyleşme imkanım olsaydı ve deseydim:

Muhibb-i sâdığı yeğdir, kişinin akrabasından
Padişah olsan da derler er kişi niyetine
(Laedrî)

Derdi:
Bir giden bir dahi gelmez, acep hikmetdir
Âlem-i râhata benzer gibi iklîm-i adem
(Râgıp Paşa)

Deseydim:
Kanı ol gül gülerek geldiği demler şimdi
Ağlarım hâtıra geldikçe gülüştüklerimiz
(Mâhir)

Derdi:
Geçmiş zaman olur ki hayâli cihân değer
(Hayalî)

Ve diyorum:
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş.

Ahmet Emre Bilgili

Devlet Hocalığına Evriliş

Haluk Hoca'nın vefatı üzerine söylenenler ve yazılanlara baktığımızda kısaca şu hususların gündeme geldiğini gördük: İstanbul'un kültürüne ilişkin konular, ülkenin kültürel problemleri, Tuna üzerinden coğrafyamız ve Balkanlar, Doğu/Güneydoğu'nun güvenliğinin kültürel/siyasal altyapısı, Malazgirt ve Ahlat'ı ilişkilendirerek birlikte anlamak ve Mekteb-i Sultani üzerinden eğitim.

Son söylediğimizden başlayalım. Bilindiği üzere Hoca'nın eğitim açısından ocağı Galatasaray'dır. Yani mektepten Galatasaraylıdır kendisi. Mektebi önemser, özel sohbetlerinde hep buna vurgu yapardı. Yatılılığın tümden hâkim olduğu dönemlerdeki eğitimin kalitesini daha değerli görürdü. Mektepten ağabeyleri arasında rahmetli M. Şevket Eygi'nin özel bir yeri vardı. Mektep dışından ise rahmetli Sedat Yenigün'ün emeğini anmak gerekir. Arzusu, bu eğitim ocağını Galatasaray Lisesini mektepten yetişme bir akademisyenin yönetmesi idi. Bir ara kendisinin bu görevi çok iyi bir şekilde ifa edebileceğini hatırlattığımızda hiç itirazı olmamış ve olabileceğini ifade etmişti. Müsteşarlığa atanmasaydı bu kutsal göreve soyunacaktı Hoca. Lise eğitimini üniversite eğitiminden önemli görürdü.

Haluk Hoca bir akademisyen olarak alanının ilkidir ve öncüsüdür. Akademide unvan olarak gecikmişliği de biraz bu yüzdendir. Yani akademik alan itibarıyla o aslında bir 'kültür tarihçisi'dir. Tarihle kültürü harmanlayarak ve buna bir misyon yükleyerek 'kültür tarihi' alanını, yaptığı teorik/pratik çalışmalarla âdeta inşa etmiştir.

Bilindiği üzere Hoca'nın eğitim açısından ocağı Galatasaray'dır. Yani mektepten Galatasaraylıdır kendisi. Mektebi önemser, özel sohbetlerinde hep buna vurgu yapardı. Yatılılığın tümden hâkim olduğu dönemlerdeki eğitimin kalitesini daha değerli görürdü.

Hoca'nın ocağı elbette İstanbul'dur. İstanbul ve semtleri üzerine yazdığı yazıları, sohbetleri, konferansları, gezileri, akademik çalışmaları hem çok geniş meraklı bir halka oluşturmuş hem de bu alanda öğrenciler yetiştirmiştir. İstanbul üzerinden bakacak olursak onun efsanesi ve klasiği hiç şüphesiz Boğaziçi gezileridir. Gezideki usulü, disiplini, bilgisi, birikimi, anlatımı, aşkı, sadece yaşanmakla duyulabilen bir hazdır. Bu gezilere tahminen 25-30 kez katılmış biri olarak hiç sıkılmadan her defasında bu hazzı almak ve yeni bilgiler öğrenmek nasip olmuştur. Onun müdavimlerinin hemen hemen herkesin kanaati de bu yöndedir. Zira onun anlatımı bilgi aktarmak değil 'yaşamak' üzerine kuruludur. Bundan dolayı da İstanbul'da yaşamak; bir bütün olarak sanattır, aşktır. İstanbul'da Yaşama Sanatı kitabı da bunun için yazılmıştır.

Bir Tarz Olarak Yönetici Hocalık

Hoca, bu birikimi üzerine yaptığı bürokratik görevleri de farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Hiçbir zaman klasik yönetici olmamış daha doğrusu olamamış, her zaman 'hocalığı' ön planda tutmuştur. Ayasofya Müzesi başkanlığında Ayasofya'nın hususiyetlerini onun anlatımı ve yazdıkları ile öğrenmişizdir. Onu her dinlediğimizde "Burada ne kadar çok 'ince ayrıntı' varmış." demişizdir. Osmanlı bürokrasisinde 'Ayasofya İmamlığı'nın ne kadar önemli olduğunu ondan öğrenmişizdir. Ayasofya içindeki türbelerin hikâyesini yine ondan dinlemişizdir. Devlet başkanlarına ve önemli devlet adamlarına Ayasofya'yı gezdirirken 'kültürel diplomasi'yi hep bir yaklaşım olarak benimsemiş ve bu çerçevede anlatımını yapmıştır. Yıllara sâri yapıların mesajını bu şekilde vermiş, ilgi ve alaka da o derece artmıştır.

Ayasofya'daki görevi müteakip İlber Hoca'mızdan sonra üstlendiği Topkapı Sarayı Müzesi başkanlığı ayrı bir hocalığa dönüşmüştür. Saray'ın ince ayrıntılarına yoğunlaşma âdeta büyüleyici bir atmosfer yaratmıştır. Saray'ın eğitimi, kültürü, musikisi, diplomasisi, haremi, mutfağı, kütüphanesi, avluları, silahhanesi, köşklerinin hikâyesi, Gülhane'si ve çok önem verdiği

Devlet Hocalığına Evriliş

Adalet Kulesi'ni anlatımı dillere destandır. Hoca sanki Enderun'dan yetişmiş edası ile anlatımını yapmıştır. Türklerin çok önem verdiği at kültürünü Saray'a taşımış ve yaşatmış, atları âdeta kadroya aldırmıştır. Saray personelini de yetiştirme konusunda önemli adımlar atmıştır.

2008 yılında tarafımızdan geliştirilen "İstanbul'un üniversitelerde ders olarak okutulması" projesine büyük destek vermiş, projenin önemini görmüş ve içinde yer alarak bu alanın ders kitabı olan Şehir ve Kültür: İstanbul için bir bölüm yazmıştır. Bu projenin bütün ülkeye yayılması gerektiğini ifade etmiştir.

Devlet Emri Sefer Emri

Haluk Hoca da İlber Hoca gibi devletin verdiği görevleri, devlet geleneğini önemseyen bir anlayışa sahipti. Bu yüzden 'müsteşarlık' görevi tebliğ edildiğinde 'sefer emri' gibi anlamış ve vazifeye bu şuurla başlamıştır. Ama Hoca hep iş bitirme odaklı çalıştığı için, vatan millet sevdası dışında başka bir derdi olmadığı için -bildiğimiz kadarı ile- Ankara'nın resmî olmayan bürokrasi anlayışını ve küçük ayak oyunlarını, oyalama taktiklerini pek içine sindiremedi. Bunun için de hem Başbakanlık Başmüşavirliği hem de Bakan Yardımcılığı döneminde kendini sahaya attı. Zira irfan da heyecan da Anadolu'nun derinliklerinde idi. Diğer bir deyişle Hoca kendini ülkenin tarihinde, kültüründe ve irfanında daha rahat hissediyordu. Ankara'nın sıkıcı ve dedikoducu bürokrasisinden kaçış ve kendini icraat içinde buluş ancak 'sahada' mümkün olabiliyordu.

Bu kaygılarla olacak, Hoca son yıllarını daha çok Ankara dışında geçirdi. Çeşitli kültürel ve eğitim projeleri yürüttü. Anadolu'nun kültürel birliğini çok önemsedi. Geleceğin gençlerde olduğunu bildiği için onlarla hemhâl

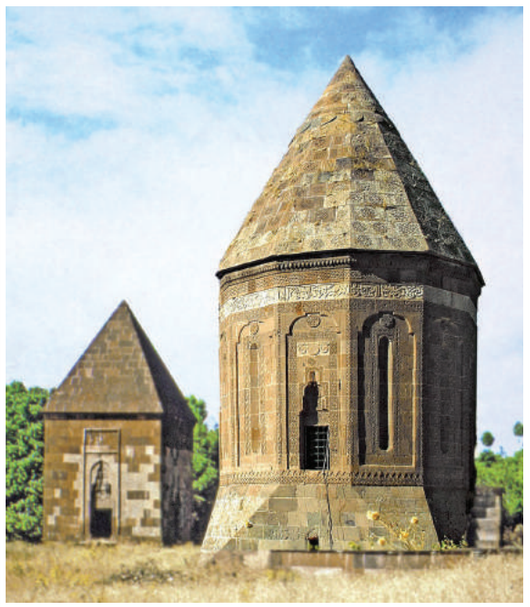

oldu. Gittiği şehirlerde öğretmenlerimiz ve öğrencilerimizle buluşmaya özel bir önem verdi. Eğitim, onun yaklaşımında ve icraatında çok önem verdiği bir hareket noktası idi. Kültürel inşa ancak eğitimle, adam yetiştirmekle olabilirdi. Bu yolda usul olarak tarih ve tarih bilgisi, kuşatıcı ve ilham verici özelliği açısından vazgeçilmez bir hususiyet taşıyordu.

Hoca aynı zamanda gittiği şehirlerde şehrin yöneticileri ve eşrafını da ihmal etmedi. Onlarla buluşmalar, görüşmeler yapardı. Ümranın anlaşılması ve devamı sürecinde mevcut yöneticiler de şehrin eşrafı da önemli idi. Şehirlilik, eşraf üzerinden onları katarak yürütülmesi gereken bir hususiyet idi. Bundan dolayı Hoca'nın bir ayağı hep Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinde oldu. Gençleri bölgenin şehirleri ile buluşturdu.

Son yıllarda Malazgirt konusunun gündemde olmasında Hoca'nın fikrî ağırlığı önemli idi. Konuşmalarında bu hususu hep canlı tuttu. Türklerin Anadolu'ya giriş güzergâhında çok önemli olan Ahlat, Hoca'nın kalp atışları idi, burayı anlatırken Hoca'yı özel bir heyecan basardı. Malazgirt'i anmak önemli idi ama bu ancak Ahlat'ı dâhil ederek derin bir anlam kazanabilirdi. Bu ikili yani Malazgirt ve Ahlat ziyaret ve diriliş açısından da Çanakkale olabilirdi. İyi bir kurgu, bu misyonu yola koyabilirdi. Zira, Ahlat'taki kümbetlerin de dâhil olduğu Büyük Selçuklu Mezarlığı hem sanat eseri olması hem de genişliği itibarıyla dönemine göre şehrin çapını ifade eden çok önemli gösterge idi. Bu nedenle de bu bölgeye gerçekçi bir şekilde sahip çıkmalı, izlerimizi mutlaka muhafaza etmeliydik.

Nihayeti de "nasıl yaşarsanız öylece ölürsünüz" düsturu Hoca'nın şahsında da tecelli etti. Devletin sefer emri içinde, görev anında, önemsediği topraklarda "emr-i Hak" vaki oldu. O artık sadece İstanbul'un hocası değil bütün bir ülkenin hocalığına terfi etti. Sıkça vurguladığı Dicle'nin kuzularını çakallara yedirtmeyeceğiz meselesi, musalla taşında bizatihi Cumhurbaşkanı tarafından devlet yeminine dönüştürüldü.

Hepimiz gayet iyi biliriz ki bu âlemden göçtükten sonra en önemli husus, yaptıklarımızın bize rahmet etmesidir. Bu anlamda Hoca'nın zenginliği bir deryadır. Onun yaptıkları, yazdıkları, kitapları, ektiği tohumlar, yetiştirdiği öğrenciler kendisine rahmet olacaktır inşallah.

Mustafa S. Küçükaşcı

Evvel Giden Ahbâba Selâm Olsun

Halûk Hoca bir yere gittiği zaman ilk işi minare aramak, ardından da oranın müezzini varsa ona, yoksa yanında bulunan birisine ezan okutmaktı. Çünkü ezan minarelerin mahzunluğunu giderdiği gibi, dinleyenleri kendine getirir ve ulaştığı her yeri şenlendirirdi.

Hiçbir zaman üstâd-ı ekremim, rehberim, bilgi kaynağım, dert ortağım, müze başkanım, müsteşarım, bakanım, halef selef olmak ve muhitinde bulunmak saadetine erdiğim değerli büyüğüm, muhterem ağabeyim, Ahmet Halûk Dursun hakkında bu satırları yazacağımı hatırıma getirmemiştim. Cilve-i kader buna deniyor. Hocamızı bizden alıp ebedî âleme götüren elim trafik kazası haberini aldığımda İstanbul'da ikindi ezanları okunuyordu. Ne yapacağımı bilmez bir hâlde iken üzerime düşen bu şeametin ezanla birlikte olmasının bir anlamının olup olmadığını düşünmeye başladım. Karmaşık duygular içinde olan biteni kavramaya çalışırken birden Hocamın "hayatta hiçbir şey tesadüf değildir" sözü hatırıma geldi ve içimden bir ses "Halûk Dursun ve Ezan" başlığı üzerinde düşünmemi tavsiye ediyordu. Zira Halûk Hoca Allah'ın azametinin sembolü, İslâmiyet'in şiâr ve alâmeti, Türk kültür ve kimliğinin ayrılmaz parçası olan ezanın toplum hayatındaki anlamına ilişkin bir dizi faaliyeti bizzat gerçekleştirmişti. Ezanın işinin erbabı müezzinlerin ağzından tane tane, makam makam gönül pınarımıza akmasını arzu eden Halûk Hoca, 1988'de yazdığı "20. Yüzyılda İstanbul'da Cami Musikisi ve Müezzinler" unvanlı makalesiyle bu hususa dair en önemli adımı atmıştı. Halûk Hocanın bu yazısı yeni nesillerin İstanbul'daki geleneksel ezan icrasından ve bunun Osmanlı payitahtındaki temsilcilerinden haberdar olmasına yönelik olup kaleme alındığı dönemde önemli bir boşluğu doldurmuştu. Bundan sonraki süreçte konuşmalarında, yazılarında ve televizyon programlarında geleneksel cami musikisi ve icrasının yaşamasına ömrünü vakfeden Hocamızla geçirdiğim en feyizli ve bereketli vakitler arasında birlikte dinlediğimiz ezanlar ilk sırayı alıyordu. Ayasofya'da ve Topkapı Sarayı'nda büyük bir huşu içinde dinlediğimiz ezanları artık duyamayacaktık. Halûk Hoca hem Ayasofya'da hem de Topkapı Sarayı'nda görev yaparken özellikle ikindi vakti yaklaşınca ezanın en iyi işitileceği mekâna geçer ve büyük bir huşu içinde Ayasofya ve Sultanahmet minarelerinden okunan çifte ezanı dinlerdi. Genellikle Hicaz makamında, bazen hüseynî bazen uşşak bazen de bayatî makamında olan ikindi ezanlarını birçok defa birlikte dinlemiştik. Burada Halûk Hoca'nın İstanbul'un fetih yıldönümlerinde Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı ve Ayasofya'da ezan okutarak fetih kutlamalarına yeni bir bakış açısı kazandırmış olduğu belirtilmesi gereken bir husustur. 29 Mayıs 1453'ten sonra ilk defa Halûk Dursun'un öncülüğünde gerçekleşen bu faaliyetler, tarih

Evvel Giden Ahbâba Selâm Olsun

şuurunun olmazsa olmaz ilkelerinden olan tarihle bütünleşmek anlamına geliyordu. 'Fetih Ezanı' geleneği Mekke'nin fethinden sonra Peygamber Efendimizin emriyle Bilâl-i Habeşî tarafından Kâbe'nin damında okunan ezanla başlamış, Kudüs'ün fethinden sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî, Malazgirt'ten sonra Sultan Alparslan, İstanbul'un fethinden sonra da Sultan II. Mehmed tarafından sürdürülmüştü. Aksaray Valide Camii Müezzini Hafız Cemal Efendi'nin Milli Mücadeleden sonra Anafartalar'da Çanakkale Şehitleri için mevlit okumak üzere davet edilen heyetle birlikte iken Gelibolu önlerinde vapurdan okuduğu meşhur sabah ezanının mutlaka bilinmesini ister ve bunun Yahya Kemal'in şu satırlarının tecellisi olduğunu söylerdi;

Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın
Gâlib et çünkü bu son ordusudur İslâm'ın

Ayasofya'da görev yaparken fetih ezanı okunması uygulamasını devam ettiren Halûk Hoca Topkapı Sarayı'na geçtikten sonra fethin yıldönümünde fetih şenliği düzenleyerek İstanbul'un fethinin hafızalarda canlı tutulmasının önemine dikkatleri çekmiştir. İstanbul'un Fethi'nin 500. yılı münasebetiyle Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hazırlattığı, Ayasofya'nın fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye tahvil edildiğini anlatan kitabenin Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde bulunan İstanbul Fetih Cemiyeti bahçesinden Ayasofya'ya getirerek yerine koydurmuş olmasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Halûk Hoca bir yere gittiği zaman ilk işi minare aramak, ardından da oranın müezzini varsa ona, yoksa yanında bulunan birisine ezan okutmaktı. Çünkü ezan minarelerin mahzunluğunu giderdiği gibi, dinleyenleri kendine getirir ve ulaştığı her yeri şenlendirirdi. 2014'te birlikte gittiğimiz Saint Petersburg'daki caminin restorasyon dolayısıyla kapalı olmasına çok üzülmüştü. Rodos ziyaretinde caminin yıkılan minaresinin kaidesi üzerinde müezzine okuttuğu ezanı büyük bir coşkuyla anlatırdı. Bunu "Haydi, Rodos'a Namaza!" başlığı altında Nil'den Tuna'ya Osmanlı kitabında kayıt altına almıştı. 2014 Eylül'ünden itibaren başlattığı Topkapı Sarayı'nda Cuma namazlarından önce Kasımpaşalı Hafız Celal Yılmaz'ın (Arap Celal) Sofa Camii'nin minaresinde mikrofonsuz okuduğu ezanlar hayatındaki en mutlu anlardı. İstanbul tavrıyla gerçekleştirilen bir Kur'an-ı Kerim tilaveti ve okunan bir ezandan sonra çevresinde bulunanlara kısa musiki bilgileri vermekten büyük zevk alır, kârîleri de taltif etmeyi hiçbir zaman ihmal etmezdi. İstanbul tavrıyla Kur'an-ı Kerim dinlemek üzerinde tefekkür etmek hiç terk etmediği bir âdeti idi. Halûk Hocama olan hasretim gönlümün en mutena köşesinde daima en önemli yeri tutacak. Ancak birlikte dinleyemediğimiz sabâ makamındaki sabah ezanı da içimde müzminleşen bir ukde olarak kalacak. Halûk Hocam makamlar ve musiki aletleri konusunda bir ayrım yapmaz hepsinin kendi içinde kıymetli olduğunu belirtirdi. Bununla birlikte makamlardan sabânın musiki âletlerinden de tamburun hayatında hususi bir yerinin olduğunun altını çizerdi. Küçüklüğünden beri dinlemekten büyük zevk aldığı fasıllarda da nihavend makamının ayrı bir yeri vardı. Sabâ makamına çârgâh makamı kaynaklık ettiğini, çârgâhın ise bizi İslâmiyet'in ilk dönemine yani Asr-ı saâdete götürdüğünün altını çizerdi. Halûk Hoca'nın yakın çevresinde bulunmanın şartları vardı. Bunların başında da XX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış geçmişten gelen kültürün bizlere aktarılması rolünü üstlenmiş olan bütün âlim ve âriflerin yanında imam,

Halûk Hoca hem Ayasofya'da hem de Topkapı Sarayı'nda görev yaparken özellikle ikindi vakti yaklaşınca ezanın en iyi işitileceği mekâna geçer ve büyük bir huşu içinde Ayasofya ve Sultanahmet minarelerinden okunan çifte ezanı dinlendirdi.

kurrâ, kārî, müezzin ve musikişinasları bilmek geliyordu. Geleneksel kültür içerinde yoğrulmuş bu şahsiyetlerden haberdar olmak hem kendi kültürümüze aşina olduğumuzun hem de İstanbul'da yaşadığımızın en mühim emaresiydi. Bunlardan hayatta olanlar ziyaret edilmeli, muhitlerinde bulunmanın saâdeti onlara hissettirilmeli ve hayır duaları alınmalıydı. Halûk Hoca'nın zikrettiğimiz "20. Yüzyılda İstanbul'da Cami Musikisi ve Müezzinler" adlı makalesi benim anlatmaya çalıştıklarımın âdeta bir hülasası olduğu gibi bu hususta derinleşerek çalışma yapmanın gerekliliğini göstermektedir. Aynı şekilde Halûk Hoca'nın neyin peşinde olduğunu ve niçin çalışıp çabaladığının da bir işaretidir.

Son derece cerbezeli, müeddep, zarif ve mûnis bir İstanbul beyefendisi olan ve tasavvuf literatüründe kaydedilen dervişlerin bütün özelliklerini üzerinde taşıyan Halûk Hoca'nın önemli özelliklerinden birisi de anlattığı hususları insan ve tabiat, diğer bir deyişle de coğrafya ve mekânla bütünleştirmiş olmasıdır. Halûk Hoca tarihin edebiyatla bütünleştirilip anlatılması kadar edinilen bilginin pratikte görünür ve uygulanır olmasına da büyük önem verirdi. Onun derslerine devam edenler, sohbetlerinde bulunanlar, eserlerini okuyanlar coğrafyaya dost olmayı, onun üzerinde yaşayan insanın başıboş olarak yaratılmadığını ve hayatının bir gayesinin olduğunu hemen hissederlerdi.

Halûk Hoca Marmara Üniversitesi'nde tarih bölümü dışında yabancı diller başta olmak üzere çeşitli bölümlerinde İnkılap Tarihi, Türk Kültür Tarihi gibi derslere girerdi. Verdiği bütün derslerin uygun mekânlarda olmasını ister, buna imkân bulamazsa hayat hikâyesinin bir özeti olan hazırladığı slaytlarla ders verirdi. 31.12.1982'de Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'ne atanan Halûk Hoca derslere girmeye başlamış ve 2013 yılına kadar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda görevlendirildiği dönemler de dahil olmak üzere bir program dahilinde ders vermeyi hiçbir zaman terk etmemiştir. Özellikle 1985'li yıllarda derslerini muhtevasına uygun olarak üniversite yerleşkesi dışında İstanbul'un tarihî mekânlarında yapan öğretim üyesi sayısının istisnaî bir durum olduğu belirtilmesi gereken bir hususdur. Halûk Hoca İstanbul'un tarihî mekânlarına Marmara

Evvel Giden Ahbâba Selâm Olsun

Üniversitesi'nin Göztepe Yerleşkesinin yakın çevresinden başlar ve bütün İstanbul'u içine alacak şekilde sürdürürdü. Kendisi götüremezse ödev verirdi. Onun öğrencileri Göztepe'deki Ahmed Muhtar Paşa'nın köşkünü öğrenirlerken Gözcübaba'daki servilerden ve Çengelköy'deki çınardan da haberdar olurlardı. Gözcübaba gibi bulundukları yerlerin manevî hayatlarına tesir eden yeşilliği, yüksekliği ve uzunluğu itibarıyla uzun ve hayırlı ömre delalet eden servilerin tasavvufî açıdan vahdeti ve ölümü hatırlattığının farkına varır; burada ve Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundaki gibi mezarlık dışındaki yerlere dikildiğini de öğrenirlerdi. Çengelköy, Eyüpsultan ve Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundaki yaşlı çınarlar ziyaret edilmesi de ders programına dahildi. Hocanın öğrencileri çınarın meydan ağacı olduğunu, Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi devleti temsil eden binalarda kapı önlerine ya da yeni bir köy yerleşiminde meydana ve merkeze ait olan noktayı belirtmek üzere dikildiğini, evlerin bahçelerine dikilmediğini de öğrenirlerdi. Ardından da Üsküdar'daki en güzel çınarların camilerde bulunduğunu, cami kubbeleri, minareler ve cami iç avlusundaki şadırvan pozisyonuna servinin çok yakıştığın inceliğini kavrarlardı. Anadolu Hisarı'nda eski caminin yerinin buradaki çınar sayesinde bilindiği ve ders yapılan mekânlardan Âtik Vâlide Külliyesi'ndeki çınarlardan özellikle şadırvanın kenarında olanın Üsküdar'daki en güzel çınar olduğu, bunun da en güzel şekilde Yahya Kemal tarafından dile getirildiğini öğrenmek sadece Halûk Hoca'nın öğrencilerine ait olan bir ayrıcalıktı. Halûk Hoca'dan ders alan, sohbetinde bulunan, konferansını dinleyen, boğaz gezisine katılan herkes bilginin mekan ve üzerinde yaşayan insan ile bütünleştiğini de görürdü. Halûk Hoca İstanbul'da yalısı olmayan, yalıda yaşamayan; ama İstanbul'da ve Boğaziçi'nde yaşama sanatının farkında olarak yaşadığının altını çizer ve bunu ilişki kurduğu herkese hissettirirdi. Hocamızın hedefi şüphesiz kendi öğrencilerinin iyi yetişmesi ve sohbetinde bulunanların azamî ölçüde engin birikiminden istifade etmesiydi. Onun öğrencilerini imtiyazlı kılan kendi içlerinden çıkan meraklılardı. Derslerinin meraklılar için olduğunu sıkça vurgular ve herkesten aynı performansı beklemenin doğru bir yaklaşım olmadığının altını çizerdi. Meraklı öğrenciler Halûk Hocanın bütün programlarına katılır ve mesela Boğaziçi gezisine her katıldıklarını farklı bir şey öğrendiklerini aralarında konuşur, bazen de bu birikimin nasıl oluştuğunu sormaktan kendilerini alamazlardı. Onunla hangi ortamda ve aktivitede olursa olsun her meşrepten ve her statüden biraya gelenlerin ilk fark ettikleri insanı cezbeden ve aynı zamanda şaşkınlığa düşüren engin bilgi birikimi idi. Zengin kelime hazinesi, selikası, farklı meşrep ve kuşaktan insanlara anlaşılır ve cazip gelmesi ona mahsus olan hususiyetlerdendi. Aynı şekilde Halûk Hoca Osmanlı klasik sohbet geleneğinin son temsilcilerinden olduğunu da katılmış olduğu veya yaptığı radyo ve televizyon programlarında da fark ettirirdi.

Halûk Hoca, medreseler ile tekkelerin birbirini tamamlayan müesseseler olduğunu düşünen Osmanlı âlimi Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1561), erdemli bir cemiyet ve uygarlık oluşturmanın medenî hayat ile dinî hayat arasında sıkı bir irtibat kurmaktan geçtiği görüşünü günümüze taşımaya çalışan ender şahsiyetlerdendir. Eğitim ve öğretim faaliyetleri sadece bilgi ve ilim elde etmek için yapılmamalı aynı zamanda ahlak ve şahsiyet biçimlendirmesi de ihtiva etmelidir. İslâmiyet'in esas umdeleri, ahlakın evrensel ilkeleri ve iyi davranış kurallarının özeti anlamındaki aşağıdaki hadisler onun hayat

Halûk Hocanın önemli özelliklerinden birisi de anlattığı hususları insan ve tabiat, diğer bir deyişle de coğrafya ve mekânla bütünleştirmiş olmasıdır. Halûk Hoca tarihin edebiyatla bütünleştirilip anlatılması kadar edinilen bilginin pratikte görünür ve uygulanır olmasına da büyük önem verirdi.

felsefesinin esasını oluşturmaktaydı: "Kişinin mâlâyâniyi (manasız, faydasız iş ve söz) terk etmesi Müslümanlığının güzelliğindendir." "Ameller niyetlere göre değerlendirilir." "Ya hayır söyle ya da sus!" "Kişi kendisi için sevip istediği bir şeyi din kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz." "Kendisine öğütte bulunmasını isteyen bir kimseye Hz. Peygamber, "öfkene hâkim ol" buyurmuştur."

Devletlerin erkân ile milletlerin ise edep ile ayakta durduğu görüşünde olan Halûk Hoca; dünya ehlinin bilgi zenginliği ve siyaset kültürü, mütedeyyinlerin ruhun bedene hâkim kılınması, bayağı ve basit arzulardan kurtulma, ârîflerin gönül temizliği, ahde vefa, manevî hallere dikkat etme gibi özellikleriyle mündemiçti. Sürekli abdestli bulunmaya özen gösterdiğinden abdestini tazelemek zorunda kalmamak için çok kere bir şey yiyip içmezdi. En büyük endişesi mâsivâya düşmek olup sık sık "Allahım! Bir an bile beni nefsimle baş başa bırakma" diyerek dua eder ve daima mütedeyyin kimselerle mücalese edip mutaassıp kimselerden de uzak durmayı tavsiye ederdi. Asr-ı saâdet ile hemhal olan bir hayat yaşadı; daima işlediği ameller ile gerçekleştirdiği icraat ve yaptığı işlerin sadece Cenab-ı Hakk katında makbul olmasının yeterli olacağını düşünürdü. Yegâne mefkûresi Allah'tan başka kimseye kul olmamak ve rızâ-yi Bâri'ye nâil olmaktı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde henüz lisans talebesi iken A. Alper Gazigiray mahlasıyla kaleme aldığı Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü'nün Kaynakları (İstanbul 1982) unvanlı kitabının önsözünde bu hususu şöyle dile getirmektedir: "Devletimizin devamlılığı ve güçlülüğü için bütün vatanseverlerin kendilerini feda etmek pahasına bile olsa el ele omuz omuza devletimizin yanında olmaları gerekir. Çünkü amaç birtakım kişi ve idarelere yaranmak değil Allah rızasını kazanmaktır."

Allah'ın sevdiği kullardan olmayı gaye edinen ve yaptığı işleri nasip ve manevî feyiz olan makamların gücüyle değil bir kültür adamı misyon ve idealiyle gerçekleştiren Halûk Hoca, icraat ve faaliyetlerinin konuşulmasından ve uluorta anlatılmasından pek hoşlanmazdı. Bu türden davranışların gönlündeki Allah'ın rızası ve Hz. Peygamber'e olan muhabbetin önüne geçmesinden ve dolayısıyla yapılan işin betinin bereketinin

Evvel Giden Ahbâba Selâm Olsun

kaçmasından endişe ederdi. Hereke'den İstanbul'a Galatasaray Lisesi'ne geldiği andan Hereke'de sırlandığı zamana kadar bütün ömrü bu minval üzere geçmiş gerek Ayasofya Camii ve Külliyesi'nde ve gerekse Topkapı Sarayı'nda pek çok işi sessiz ve sedasız bir şekilde gerçekleştirmişti. Ayasofya'da Sultan Abdülmecid'in mozaik tuğrasını yerine astırması, İstanbul'un Fethi'nin 500. yılı münasebetiyle Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hazırlattığı, Ayasofya'nın fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye tahvil edildiğini anlatan kitabenin İstanbul Fetih Cemiyeti bahçesinden alınarak Ayasofya'ya getirilmiş olması bu hususa dair örneklerden sadece ikisidir. Sultan Abdülmecid'in tuğrası yerine asıldıktan sonra yerinde olmadığına dair yazıların çıkmış olması hocamızın bilgiyi doğru yerden almamız ve soruyu doğru kimseye sormamız gerektiği hususunu hayat felsefemiz yapmamız gerektiği ikazına canlı olarak şahit olmamızı beraberinde getirmiştir. Yaptığı bir iş ve gerçekleştirdiği bir icraat hayra vesile olacaksa onu da kendisine mâl etmeden "biz yaptık" diyerek anlatır yanında bulunan herkesi ortak eder ve hayır duası almanın ehemmiyetini vurgulardı. Topkapı Sarayı'nda Cuma namazı kılınmaya başlamasından sonra Kasımpaşalı Hafız Celal Yılmaz'ın Sofa Camii'nin minaresinde mikrofonsuz olarak okuduğu ezanın tüm İstanbul'da günde sadece bir vakit okunmasını çok arzu eder ve minarelerin şerefelerinin şenlenmesini isterdi.

Hayrü'l-halefin önemli olduğunu sık sık vurgular ve daha önce görev yaptığı Ayasofya ve Topkapı'ya resmî törenlerde mümkün olduğunca gitmez ve gittiği zaman da geride durarak oradaki makam sahiplerinin haklarına girmemeye özen gösterirdi.

Gündelik siyasetin her zaman uzağında yer alırdı. İnsanları meşreplerine göre değerlendirmez gereksiz konuşmalardan hoşlanmaz ve dedikodudan çok rahatsız olurdu. Müdahalesinin olumsuz olacağı zaman mevzuya girmez susmayı tercih ederdi. Sinirlendiği zaman tepkisini dışa vurmamaya çalışır, ancak yüzünün pembeleşmesi olanlardan çok hoşnut olmadığına işaret ederdi. Bugün var olmayan bir şeyin arkasından hayıflanılmasını istemez; mevcudu bugünle anlamlandırıp nasıl koruruz ve geleceğe nasıl taşırız en büyük derdi idi. Halûk Hocanın bize öğrettiği düstûru'l-amel ve umdeler arasında soruyu doğru kimseye sormak ve sormadan önce de iki defa düşünmek ilk sıradaydı. Yerli yersiz yorum yapıp karşımızdaki insanın zamanını çalmak yerine "bilmiyorum" demek en büyük erdemdi ve kulaktan dolma bilgiyle ortaya çıkmak en büyük ilkellikti. Anadolu'dan başlayıp Ortadoğu, Balkanlar ve Türk Dünyası'nı içine alan seyahatlerinin tamamı öğrenmeye, geçmişi bugüne ve geleceğe bağlamaya yönelik ufuk turları olup bilimsel bir gözlemdi ve hiçbirisinde tatil, turizm, para gibi Halûk Hoca'nın hayatında yeri olmayan amaç ve hedefler yer almıyordu.

Halûk Hoca'nın ömrü, 1976 yılında 1500ü aşkın öğrenci arasından birincilik ödülü aldığı 5. İstanbul Lise ve Dengi Okullar Kompozisyon Yarışması'nda ve sonrasında yazdıklarıyla, ebediyete irtihalinden önce yaptığı son konuşmasında tüketilmek ve tasfiye edilmek istenen kültürel değerlerimizin yaşaması ve onların yozlaştırılmasının önlenmesinin mücadelesiyle geçmiştir. Kültür Bakanlığı'na müsteşar olduktan sonra başlattığı 'Beş Şehirli' ve 'Anadolu Kültür ve Tarih Birliği' başlığı altındaki çalışmaları Halûk Hoca'nın ideal ve mücadelesinin gençler üzerinden somutlaştırılmasıydı. Bunlar aslında çok önceden devlet politikası olarak başlaması ve tüm zamanlara yayılması gereken projelerdi ve özellikle gençler rol modellerini kaybetmişlerdi. İ'lâ-yi kelimetullah uğrunda sırât-ı müstakîm üzere fî-sebîlillâh mücadele eden Hocamızın sağlığında programladığı ancak katılmasına ömrünün vefa etmediği 30-31 Ağustos Sarıkamış ve Kars 'Gençlerle Başbaşa' toplantılarında yaklaşık iki yıl gibi bir zaman zarfında büyük bir mesafe alındığını ve Hocamızın defter-i a'mâlinin kıyamete kadar bâkî kalacağını gösterdi.

Hayatında tesadüfe yer olmayan ve yaptığı her işin gerekli, faydalı ve bir manasının olduğunu öğreten Halûk Hocamız son bir yılda ölümden çok söz ediyordu. Belki de kendisinin her zaman hazır olduğu ölüme bizi hazırlıyordu. Bu çerçevede Hereke Naib köyündeki evinin girişine hem vahdeti hem de ölümü ve ondan sonraki "Ba's ba'de'l-mevti hatırlatması için bir servi diktiğini her fırsatta anlatıyordu. Hocam servi bahçenin girişine dikilir mi diye soranlara, "el Mülkü-lillâh" yani fani olan biziz ve mal sahibi yerine gerçek sahibin yerine mülkün sahibi ayn'el yakin görülsün, girerken belli olsun ve girişlekilere de hatırlatsın cevabını veriyordu. Emin Işık Hocamızın Şişli Camii'nde namazını kıldıktan sonra birlikte Zincirlikuyu'ya geçtik. Yolda Emin Hoca'nın cenazesinin her kesimden insanı bir araya getirdiğini konuştuk. Ben kendisine bir daha böyle her kesimi bir araya getiren cenazeler göremeyeceğimizi söylemiş, o da acele etmememi, bu toprakların henüz çoraklaşmadığını söylemişti. Hocamın vefat haberini aldığım an ilk bu hatırıma geldi, cenaze merasimi de adeta bana bir cevap oldu; rahmet olsun.

Tekrar mülâkî oluruz bezm-i ezelde
Evvel giden ahbâba selâm olsun erenler

Ahmet Halûk Dursun

Batılılaşma Karşısında Gençliğimizin Durumu

Merkez Orta Öğretim Komitesinin tertiplediği 5. İstanbul Lise Ve Dengi Okullararası Kompozisyon Yarışması'na 97 liseden 1500'ü aşkın talebe katılmıştır. 24 Nisan günü ön jürinin elemesinden geçerek finale kalan 20 kompozisyon, jüri, davetliler ve coşkun bir talebe kitlesinin huzurunda yazarları tarafından okunmuş, birinciliği Galatasaray Lisesi'nden Ahmet Halûk Dursun, ikinciliği Hasköy Lisesi'nden Fevzi Bayraktar, üçüncülüğü İmam Hatip Lisesi'nden Numan Kurtulmuş almışlardır. 4. Darüşşafaka Lisesi'nden Cemal Gündüz, 5. Veteriner Sağlık Lisesi'nden Erdi Köroğlu, 6. Motor Meslek Lisesi'nden Ziya Eryılmaz, 7. Erenköy Lisesi'nden İnci Agat, 8. Kasımpaşa Lisesi'nden Kemalettin Eser, 9. Çağlayan Lisesi'nden Berrin Ataoğlu, 10. Yeni Levent Lisesi'nden Zehra Katan olmuşlardır.

Jüri Kanun Yapıcı (MTTB Genel Sekreteri), Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu (Eski Milli Eğitim Bakanı), Veli Aras (Edebiyat muallimi), D. Mehmet Doğan (Yazar), Sedat Yenigün (edebiyat muallimi), Ali Aslan (Gazeteci-Yazar), Hüseyin Coşkun (İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Md. Vekili) ve Hüseyin Öztürk (MTTB Merkez Orta Öğretim Komitesi Başkanı) den teşekkül etmiştir.

Günümüz Türkiye'sinin durumunu doğru değerIendirip, meselelerine doğru çözümler getirebilmek için işe geçmişi araştırarak başlamak gerekir. Çünkü Türkiye'nin bu hale düşmesinin sebebi geçmişten ibret alınmaması, hataların tekrar ettirilmesidir. İleriye dönük çalışmalar için tarihin bize önemli ipuçları verdiğini, dünün araştırılmasının aslında bugünün ve yarının araştırılması demek olduğunu unutmak bize pahalıya mal olmuştur;

Son yıllarda yapılan en büyük hatalardan birisi de; yeni dönem ideolojisinin geçmişi ve Osmanlı'yı inkâr etme politikasının aynı zamanda Osmanlı'yı tarih plânında da yok etme politikasına dönüşmesidir. Halbuki Türkiye Osmanlı toplumunun bir devamı, son aşamasıdır. Türk toplumu ve Türk insanı Osmanlılığın izlerini hâlâ ve herşeye rağmen taşımaktadır.

Gençliğimizin geçirdiği aşamalar ve bugünkü durumu önemli ölçüde tarihimizin

BATILILAŞMA KARŞISINDA GENÇLİĞİMİZİN DURUMU

Kompozisyon yarışmasında birinci olan eser:

KÜLTÜR EMPERYALİZMİ VE BATININ YENİÇERİLERİ

OL MAYACAĞIZ

Çatı Dergisi'nin 12 Mayıs 1976 tarihli nüshası

bilhassa son yüzyıllarındaki geçirdiği aşamalara bağlıdır. Bu sebepten bugünkü gençliğin durumunu incelemek için Osmanlı devleti zamanındaki gençliğin durumunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Türk gençliğinin batılılaşması da Osmanlı'nın kuvvetten düşmesi ve yöneticilerin kurtuluşu batılılaşmada görmesiyle başlar. Batılılaşma deyince de ilk akla gelen Tanzimat'tır. Tanzimat'a kadar sekizyüz yıllık tarihin beslediği kültür ilk defa bu devreden sonra batılılaşma ve yabancılaşma hareketleriyle çarpışmak zorunda kalır.

Tanzimat'la İslami dünya görüşü reddedilmiş ve daha sonra dayandığı temel müesseseler yavaş yavaş ortadan kaldırılmış ve en sonunda da topyekûn imha ile yerine batı kaynaklı müesseseler getirilmiştir. Tanzimat'a kadar devlet kuvvetli bir bünyeye sahip olmakla beraber varlığını kuruluşundan aldığı gelenekle dengede tutabiliyordu. Tanzimat'tan sonra birdenbire çok değişik ve farklı fikir ve kavramların ülkesi oldu. Osmanlı Devleti'nin yapısı bu kadar çok dış kaynaklı fikir hareketlerinin mevcudiyetine ve kavramlar anarşisine tahammül edemezdi. Bu andan sonra süratli bir batılılaşma ve yabancılaşma hareketleri başladı, Yakın tarihimiz araştırıldığında batılılaşma hareketleri üzerinde açık-gizli bir yabancı baskı olduğu anlaşılır. Bu yabancı baskı batılılaşma hareketleri üzerinde olduğu gibi gençlik üzerinde de etkili olmuş. Türk gencinin batı için zararlı olmayacak bir tarzda yetiştirilmesi için faaliyet göstermiştir:

Batıdan gelen fikir hareketlerinden ve kavramlar anarşisinden Osmanlı Devleti'nin gençleri de etkilendi. Bu dış kaynaklı fikirlerin Jön Türkler, İttihad ve Terakki, Türkçülük hareketlerinde etkisini göstermesi ve günümüzde de batı kaynaklı bir ideoloji olan Marksist sol görüşün faaliyetini sürdürmesi gençliğimizin hâlâ bu etkilenmenin tesiri altında olduğunu göstermektedir.

Türk'ü hedefinden saptırmak için her türlü silâhı deneyen Batı, vurucu gücü bulmuştur.

Batılılaşma Karşısında Gençliğimizin Durumu

Osmanlı'yı kendi silâhıyla vurma. Osmanlı nasıl büyük bir zeka örneği göstererek yeniçeriyi doğurmuş. Batı'nın çocuğuna Milli Kültürü verdikten sonra batıyı vurmuşsa; Avrupa'da Türk çocuğuna Batı kültürü vererek, kültür emperyalizmi uygulayarak, o'nu kendi öz değerlerinden ve kültüründen uzaklaştırarak, milletinin aleyhine çalışır duruma getirmiş ve Türk'ü kendi çocuğuyla vurmuştur.

Kültür emperyalizminin ilk safhadaki ama geçmişle olan bağları koparmak, gençliği köksüz ve "Millî Kültür"süz bırakmaktı. Bu konuda çok başarılı olmuşlardır. Şöyle ki: Bugün gençliğin bin yıllık köklü kültürden bilebildiği ve öğrenebildiği sadece 50 yıldır. 950 yılı bilemez. Okuyamaz ve anlayamaz. Okumaması ve nefret etmesi için de bu memlekette ellerinden gelen herşeyi yapmışlardır.

Batı bir yandan Türk gençlerini millî Kültürlerinden uzaklaştırırken diğer taraftan eğitim ve öğrenimini kendine uyarlamak gayesiyle Türkiye'de sayısız yabancı okullar açmış ve bu okullar devletin her türlü denetiminden uzak faaliyetini sürdürmüştür. Bugün de bu yabancı okullarda Türk gençleri Millî Kültür'den yoksun, kendi milletine ve geçmişine düşman olarak yetişmektedirler.

Kültür emperyalizminin ve batılılaşmanın etkisi altında kalan gençliğimizde göze çarpan diğer bir husus da Kültürsüzleşme ve idealsizleşmedir.

Osmanlı Devleti zamanında yalnız mekteplerinin değil fakat tekkelerin, camilerin, hattâ kahvehanelerin birer kültür yuvası olması ve şimdi bu durumun kalkması, maalesef maariflerimizin de gençlere yeterli Millî Kültür ve Millî Şuur verememesi ve kültürsüzleşme ve idealsizleşmede önemli rol oynamıştır.

Kültür emperyalizminin ikinci safhadaki amacı nesiller arasında büyük uçurumlar meydana getirmek, genç ile ihtiyarı, aydın ile halkı birbirine yabancılaştırmak, hatta düşman etmekte.

Kendilerine has eğilimlerinden etkilenen ve onu, kopya eden aydınla, gençle öz kültüründen ve geleneklerinden kopmayan halkın arasında kültürel yabancılaşması başlamış ve gençler, kendilerini Batı'ya daha yakın hissederlerken, halk da onlara yabancı gözüyle bakmaya başlamıştır.

Kültür emperyalizminin etkisi ve tesiri yalnız gençler üzerinde olmamış tüm millet bunların bariz şartlandırma politikası etkisi altında kalmıştır, Kendi geleneklerinde, geçmişinde ve yaşantısında "gangsterlik/kovboy"lukla biç alâkası olmayan Türk seyircileri Yeşilçam'da ve TV yayınlarında beyin yıkayan yabancı dizi filmler, yabancı yapımlı zararlı çocuk yayınları seyredilmeye zorlanmaktadır. Müzik, basın bunların istekleri ve hatta emirleri doğrultusunda gelişmektedir.

Sonuç dolarak Batılılaşma ve Tanzimat düşüp yılanı sarılmadır, Hak'ı bırakıp bâtıl'a sapmadır. Hastalığı zehirle tedavi etmektir. Hatta canlanmak, iyileşmek şöyle dursun büsbütün kötüleşmektedir. Çünkü doktorların teşhisi yanlıştır. Bu yanlışlık bile bile yapılmıştır. Hayat iksiri diye hastaya sinsi sinsi ölüm şurubu içirilmiştir.

Fakat bütün bunlara rağmen belki de bir mucize eseri olarak millet hâlâ dayanmaktadır. Anadolu halkı hâlâ öz kültürünün köklü etkilerini taşımaktadır. Kültür emperyalizminin etkisi altında kalmadan, Türk-İslam kültüründen kopmadan batı kültürünü bilen bir gençlik mevcuttur.

Serkan Osmanlıoğlu

Mehmet Akif Aydın ile

İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine: 100 Cildin Yayın Hikayesi

İstanbul Medipol Üniversitesi ve İBB Kültür A.Ş.'nin işbirliğiyle 2016 yılında başlayan 60 ciltlik Kadı Sicilleri külliyatı neşredildi. Yayında imparatorluğun siyasi, iktisadi ve sosyal durumuna dair sayfalarca bilgi mevcut. Transkripsiyon, kontrol, tashih, alan okuması ve son okuma gibi farklı aşamalardan onlarca kişinin müştereken ortaya çıkardığı bu külliyatın hazırlık safhası ve çalışma süresi toplamda 10 yılı bulmakta.

Yoğunluğu ve yorgunluğu İstanbul'a sevginin mahsulü olan bu eserin geçirdiği safhaları ve kadı sicillerinin mahiyetini proje yöneticisi Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın hocamızla konuştuk.

60 ciltlik bir külliyatın yayınlanma fikri nasıl doğdu ve gelişti? Bu süreçte sizi teşvik eden veya tedirgin eden herhangi bir şeyler oldu mu?

Biz yaklaşık 10-12 sene önce, Üsküdar sicillerinden bir 10 cilt numune neşredelim istedik. Ben o zaman İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) başkanıydım. İSAM Üsküdar'da bulunan bir araştırma merkezi. Bu konuda da rahmetli Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır bizi teşvik etti, destek oldu. Allah rahmet eylesin. Biz hatta ilk cildinin Dolmabahçe Sarayı'nda bir sunumunu da yapmıştık. Çok ilgi de görmüştü. Tam o aşamada İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı İstanbul hakkındaki çalışmalara destek vermeye başladı. Biz de Üsküdar'dan 10 cilt neşredelim derken projeyi büyütelim diye düşündük. İstanbul'dan, dört bölgeden onar cilt diye planı genişlettik. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı bizim bu projemizi kabul etti. Tabi bu büyük bir proje. Çünkü bir kişinin, üç kişinin yapacağı bir iş değil. Malum İstanbul deyince İstanbul ve Bilad-ı Selase. Suriçi İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp hatıra geliyor. Biz her bölgeden onar defter, yaklaşık her 10 yıldan birer defter seçerek bir asra ışık tutmaya çalıştık. Bu proje bildiğiniz gibi tamamlandı ve güzel bir baskı içerisinde de neşredildi. Aynı zamanda bunu internete de koyduk. İlk kırk cildi üniversitelere de gönderdik. Ajans desteklediği için bize İSAM olarak ya da şahıs olarak ciddi bir maliyeti söz konusu değildi. 100 kadar üniversiteye biz bir takım gönderdik 40 ciltten. Tabi internete de açıldığı için bu çalışma çok kullanılmaya başlandı. Gerçekten mutluluk veren bir olay. Bir çalışma yapıyorsunuz, çok işe yaradığını görünce

Mehmet Akif Aydın ile İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine: 100 Cildin Yayın Hikayesi

İSAM ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın işbirliğiyle neşredilen ilk 40 cilt.

bundan mutlu oluyorsunuz. Yani bu sayede Osmanlı Devleti, Osmanlı hukuku ve toplumu hakkında daha ayağı yerde değerlendirmeler yapılır olmaya başlandı. Şimdi iktisat tarihçisi olsun, hukuk tarihçisi olsun veya siyasi tarih; kurumlar tarihi olsun bu alanları çalışanların hepsi bu sicillere ulaşamıyor veya okuyamıyor. Ulaşamayınca, okuyamayınca bu defa ne yapıyorlar? Elde mevcut kitaplarla, mevcut malzemeyle bir yorum yapıyorlar. Bu yorumların bir kısmı çok afaki oluyor. Bir kısmı gerçek dışı oluyor. Şimdi biz bu 40 cildi neşrettiğimiz zaman gerçekten bunun çok işe yaradığını görerek mutlu olduk. İyi ki yapmışız dedik. Tabi kolay değil bunu başarmak. 15-20 kişilik bir ilk okuyucu ekip vardı. İyi birikimi olan bir ekip. Sonra tarihçi ve hukuk tarihçilerinden kontrol ekibi vardı. Onlar da çok sıkı çalıştı. Hepimiz çalıştık. Bunu takiben bir kısım tarihçiler gerek bizi gerekse İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı'ndan bunun devamının da yapılmasını istediler. O zaman Kültür A.Ş başka büyük bir proje istemişti, Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi diye. 10 ciltlik. Bir proje bitmeden öbürüne başlamak doğru olmayacağı için kadı sicillerinin devamına hemen başlamadık. İstanbul Tarihi'nin

bitirdik. Sonra benim Osmanlı Aile Hukuku diye üzerinde çalıştığım kitap vardı. Onun bitmesini bekledim. Ama Kadir Topbaş Bey bu projeden hiç vazgeçmedi, ısrarla takipçisi oldu. Sonra buna başladık. Hakikaten bu da çok güzel bir proje. Ne yaptık. 1600'lü yılların ortalarından aldık. 1900'lere kadar getirdik. Daha çok İstanbul bir başka ifadeyle suriçi İstanbul'a ağırlık verdik. Çünkü payitaht olduğu, imparatorluğun merkezi olduğu için buradaki mahkeme defterlerinde malzeme daha boldu. Ama Galata'dan olsun, Eyüp'ten olsun, Üsküdar'dan olsun defterler seçtik. Böylece 100 cildi tamamlamış olduk. Şu anda proje tamamlanmış vaziyette. İstanbul şeriyye sicilleri malum en az 10 bin defter, hatta 10 bin defterden fazla. Bu 10 bin defterin tamamını neşretmek mümkün değil. Belki bizden sonra bazı defterler daha neşredilebilir, neşredenler çıkabilir. Yani biz böylece 400 yıllık bir döneme, 1500'lü yıllardan başlayan bir döneme ışık tutmaya çalıştık. Oldukça net bir fotoğraf ortaya çıkmış oldu. Osmanlı İstanbul'u, Osmanlı İstanbul'unun kültürel hayatı, sosyal hayatı, hukuk hayatı, iktisadi hayatı ortaya çıkmış oldu. Biz malzemeyi ortaya çıkardık. Bir yorum falan söz konusu değil. O yüzden ben bu neşriyatı bir devletin veya bir toplumun emarını (MR) çekmeye benzetiyorum. Yani malum emar çekiliyor, doktorlar bakarak sağlık açısından kişileri yorumluyorlar. Sende şu var, sende bu var. Biz şimdi araştırıcılara; kültür tarihi, siyasi tarih, hukuk tarihi, iktisat tarihi, sosyal tarih araştırmacılarına bir emar sunmuş olduk. İstanbul merkezli. Bunları yorumlamak bu sahanın uzmanlarına, araştırıcılarına kalmıştır. Bence gerçek bir toplumu, Osmanlı Devleti'ni ortaya koymak bakımından bu faaliyet son derece önemli. Önceki 40 cildi de internete açmıştık, yeni tamamladığımız 60 cildi de internete açtık (istanbulkadisicilleri.istanbul). Bu sayede 100 ciltlik bir koleksiyon ilgilenenlerin istifadesine sunulmuş oldu. Bu projenin başlamasında başta önce Üsküdar belediye başkanı rahmetli Mehmet Çakır, sonraki dönem de şimdi Üsküdar belediye başkanı Hilmi Türkmen Bey'in şükranla anmamız gereken destekleri oldu. Hilmi Bey bu ikinci dönemde bize, bir çalışma alanı, rahatça çalışacağımız bir mekan sağladı. İkinci 60 cildi İstanbul Medipol Üniversitesi işbirliği ile yürüttük ve finansmanı İBB Kültür A.Ş sağladı. Baskısını da onlar gerçekleştirdi. Gayet güzel de bir baskısı oldu. İlk 40 cildin baskısı da çok güzeldi. İkincisi de güzel. Böylece Osmanlı araştırmacılarına önemli bir malzeme sunduğumuzu düşünüyorum.

Çalışmada nasıl bir yol izlendiğini kısaca anlatır mısınız?

Tabiatıyla bu çapta bir çalışma büyük bir ekip çalışması. 100 ciltlik İstanbul Kadı Sicilleri'nin başlangıçtan itibaren proje müdürlüğünü ben, editörlüğünü sayın Dr. Coşkun Yılmaz üstlendik. Tarihçilerden ve hukuk tarihçilerden oluşan güçlü bir bilim kurulumuz oldu. 60 ciltlik ikinci projede özellikle Prof. Dr. Feridun Emecen, Mehmet İpşirli, İdris Bostan, Erhan Afyoncu, Mehmet Akman, Bilgin Aydın, Mustafa Oğuz'un katkılarını belirtmeliyim. Yayımlanacak metinler bu heyet tarafından titiz bir

Mehmet Akif Aydın ile İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine: 100 Cildin Yayın Hikayesi

inceleme sonucu belirlendi. 20 kadar arşiv uzmanından ciddi destek aldık. Onların ilk okumalarını ve tashihlerini yaptıkları metinleri Feridun Emecen, Mehmet Akman, İdris Bostan, Mehmet İpşirli'den oluşan tarihçi ve hukuk tarihçilerimiz ayrı ayrı yeniden okudular. Problemli kısımları hafta sonları bir araya gelerek ve orijinal metinleri de önümüze alarak çözmeye çalıştık. Sonra bütün kelimeleri içine alan indeksler hazırlandı. Bunda Bilal Çavuşoğlu'nun desteğinden yararlandık. Bu indekslerin yardımıyla gözden kaçan hatalar elde geldiğince düzeltildi. Bunun için de genç akademisyenler Coşkun Ünsal ve Serkan Osmanlıoğlu'nun ciddi katkıları oldu. Yayımladığımız her ciltte emeği geçenlerin isimleri belirtildi. Kadı sicillerinin tasarımı Ender Boztürk tarafından gerçekleştirildi. Kültür A.Ş de kaliteli basımı için fedakarlıktan kaçınmadı ve gördüğünüz bu eser ortaya çıkmış oldu.

Yapılan neşriyatın emar çekmek olduğunu ifade ettiniz Hocam. Bir hukuk tarihçisi olarak kadı sicillerinin hukuki öneminden bahseder misiniz?

Şöyle ifade edeyim. Osmanlı araştırmalarının en temel kaynaklarının başında arşiv belgeleri gelir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde bulunan milyonlarca belge ve şeriye sicillerine ait binlerce defter. Bu belge ve defterler genel olarak Osmanlı araştırmalarının olduğu kadar özel olarak hukuk tarihi araştırmalarının da vazgeçilmez birinci el kaynakları. Mahkeme defterleri Osmanlı devletinin hukuk hayatının fotoğrafını çeken belgeleri içeriyor. Osmanlı Arşivi'ndeki milyonlarca belge tasnifleri yapıldığı için daha fazla kullanmamızı mümkün hale getirdiği gibi bizim yayımladığımız 100 defter de kolay okunma ve zengin koleksiyon içinde rahatça aradığını bulma potansiyeli taşıyor Osmanlı araştırmalarına, hukuk tarihi araştırmalarına ciddi bir derinlik kazandırıyor. Bu sayede daha isabetli, daha gerçekçi değerlendirme yapma imkanı bulabilmekteyiz. Osmanlı mahkeme defterleri dünya hukuk tarihinde eşine çok az rastlanan mükemmellikte defterlerdir. Bugüne kadar büyük ölçüde gelmiştir. Yani şu anda İstanbul mahkemelerine ait 10 binden fazla defter var. Türkiye Cumhuriyeti hudutlarındaki diğer şehirlere ait yine Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan 10 binden fazla defter var. Etti 20 bin defter. Osmanlı coğrafyasına ait asgari bir 10 bin defter daha bu coğrafyada mevcut. Bunların 5 bin kadarının mikrofilmlerini biz İSAM'da toplamaya çalıştık.

Hadiseler başlamadan Suriye'dekiler de alındı değil mi Hocam

Yani birçokları. Suriye alındı. Bulgaristan, Kırım şu, bu. Birçoklarını toplamaya çalıştık. Hala oradaki arkadaşlar fırsat buldukça toplamaya devam ediyor. Yani geldikçe, imkan buldukça. Şu anda 25 bin defter var. Bakın bu 25 bin defter her bir defterde 100 kadar varak olduğunu düşünün. 2.5 milyon varak yapar. 2.5 milyon varakta asgari 5 kayıt olduğunu düşünün, ortalama, 12.5 milyon kayıt yapar. Düşünebiliyor musunuz bilgi zenginliğini?

Kadı sicilleri üzerine çalışılan cumartesi mesailerinden bir tanesi. Sağdan sola; Mehmet Akif Aydın, Coşkun Yılmaz, Mehmet İpşirli, Feridun M. Emecen ve İdris Bostan hocalarımız.

Muazzam bir rakam…

Muhteşem bir bilgi hazinesi. Şimdi burada Osmanlı hukukunun bütün yönlerini görmeniz mümkün. Tabi bunu destekleyen Osmanlı arşivinin, yani Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin kaynakları var. Onlar da önemli. Böylece eskiden belli kaynaklara dayanarak, sınırlı kaynaklara, dayanılarak yapılan araştırmaların zemini güçlendirilmiş oldu. Yani biz Osmanlı araştırmacıları olarak ayakları yere basan bir konuma geldik. Ben hukuk tarihi olarak bu malzemenin son derece önemli olduğunu ve Osmanlı devletini tanımamıza çok yardımcı olduğunu düşünüyorum. Ve sonunda şöyle bir noktaya da geleceğiz gibi geliyor bana. Osmanlı Devleti büyük bir devlet olmuşsa ve bu devlet bu karmaşık coğrafyada Anadolu'da, Rumeli'de ve Kuzey Afrika'da, Afrika'nın önemli bir kısmında, hatta Orta Afrika'ya kadar uzanan kısımlarda var olmuşsa, ve bunu bu kadar uzun bir süre devam ettirebilmişse bunu büyük ölçüde çok iyi bir hukuk uygulamasına sahip olmasıyla başarmıştır. Gerçekten. Bunu böyle bir afaki görüş olarak ortaya koymuyoruz ki. Mahkeme defterleri bunun malzemelerini önümüze yığıyor. Şimdi gittikçe Osmanlı araştırmalarına ilgi de artıyor. Bizde de Osmanlı düşmanlığı yavaş yavaş bitti. Daha objektif yararlanma, araştırma imkanları doğdu. Dolayısıyla Osmanlı medeniyetinin dayandığı gerçek temellerin, temellerden birisinin ben Osmanlı hukuku olduğunu düşünüyorum. Ve bu mahkeme defterlerini okudukça bu düşüncem daha pekişti diyebilirim.

Yine akademik ilgi alanınızla ilgili bir soru sormak istiyorum Hocam. Elimizdeki siciller İslam hukukunun tam teşekküllü

Mehmet Akif Aydın ile İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine: 100 Cildin Yayın Hikayesi

bir yansıması mıdır? Diğer İslam devletlerinden bize kalan hukuki metinler var mı? Osmanlı hukuk metinlerini, en azından neşredilen kısmıyla kadı sicillerini İslam hukuk geleneğinde nereye koymalıyız ?

Tabi Osmanlı hukuku dediğimiz tecrübe aslında sıfırdan başlamadı. Osmanlı Devleti zaten İslam hukukunun teşekkülünün büyük ölçüde tamamlandığı bir dönemde ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nden, Büyük Selçuklu Devleti'nden, Memlüklerden, Abbasilerden, daha öncesine de gidebilirsiniz, gelen bir hukuki mirası devralmıştır. İşte bu mirası Osmanlılar hayata büyük ölçüde yansıtmışlardır. Schacht diyor ki İslam hukukunu en ciddiye alan devlet Osmanlı devleti olmuştur. Ben de bu görüşe katılıyorum. Osmanlı hukukçuları İslam hukukunun imkan verdiği ölçüde bu hukuka kendilerine has bir yorum da katmışlardır. Yani İslam hukuku dediğimiz genel hatları itibariyle bir bütünse de bu hukukun İslam hukuk coğrafyasının doğusunda uygulanışıyla batısında uygulanışı arasında mezhep farklılığına bağlı olarak, yorum farklılığına bağlı olarak, mahalli kültürlerin farklılığına bağlı olarak az veya çok uygulama farklılıkları karşımıza çıkmaktadır. Özellikle mezhep tabanında böyle farklılıklar ortaya çıkmaktadır. İşte biz bunu Osmanlı uygulamasında da görebiliyoruz. Osmanlılar İslam hukukunu almışlar ve bunu 600 sene uygulamışlardır. Bunun 400 senesi sicillerde var. Yalnız burada şöyle bir gerçek de var. Kadıların İslam hukuku uygulamalarında Hanefi İslam hukukunun imkan verdiği ölçüde zaman zaman yorum ve uygulama farklılıkları bulunmakta ise de kadıların her meselede kafalarına göre takıldıkları, birbiriyle tutarsız uygulamalar ortaya koydukları söylenemez. Kadıdan kadıya değişen bir uygulama değil mezhepten mezhebe değişebilen bir uygulama karşımıza çıkmaktadır. 400 senelik istikrarlı bir uygulama var karşımızda. Batı'daki kimi araştırıcılar yakın geçmişte kadıların keyfi hükümler verdiklerini söylemiş iseler de kadı sicilleri tam tersi bir fotoğraf ortaya koymaktadır. Yani kadı sicillerine baktığımızda aile hukukunda olsun, borçlar hukukunda olsun, miras ve ticaret hukukunda olsun çok istikrarlı ve düzenli bir uygulama karşımıza çıkmaktadır.

Hocam Osmanlı'nın kattığı renkler kısmını biraz daha açabilir miyiz? Bu sicillerde sadece şeri hukukun kayıtları mı vardı? Yoksa örfi hukukun da dahil olduğu bir külliyatla mı karşı karşıyayız?

Şimdi biz Osmanlı hukukunu daha iyi anlaşılması bakımından örfi hukuk ve şeri hukuk ikiye ayırarak inceliyoruz. Yanlış da sayılmaz bu. Ama bu iki hukuk bir bütündür; bir bütünün iki parçasıdır. Dolayısıyla mahkeme defterlerine bu hukuk bütünüyle yansımıştır. Osmanlı Devleti hukukun bütününü kadıya emanet etmiştir. Kadı önüne gelen davalarda şeri hukuku doğrudan ilgilendiriyorsa fıkıh kitaplarında, fetva mecmualarında var olan şeri kuralları yani İslam hukukunu uygulamıştır. Arazi hukuku, vergi hukuku, tımar vs. gibi örfi hukukla ilgili ise kanunnamelerde,

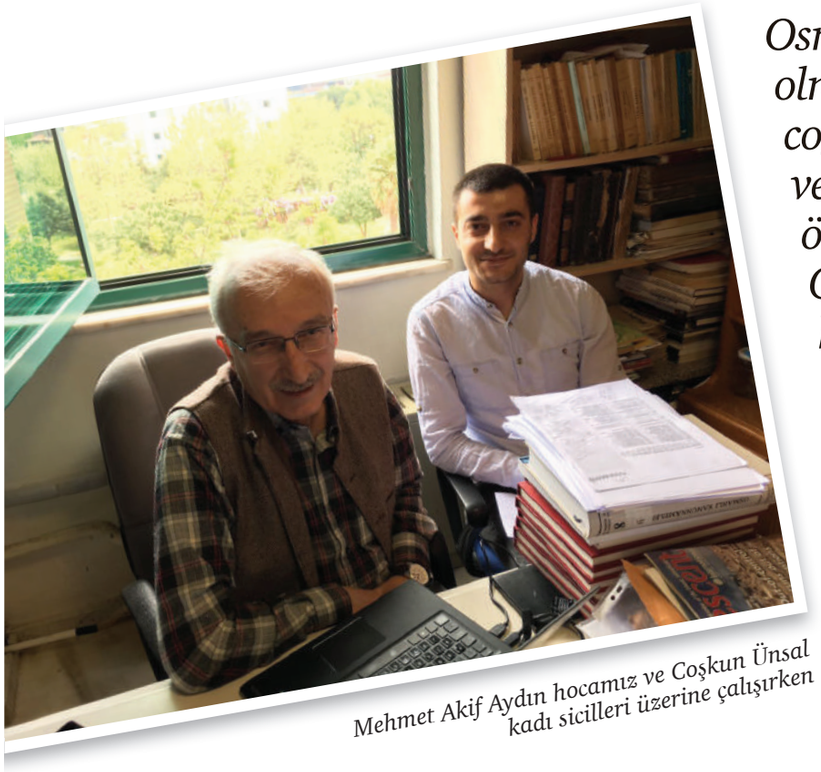

Mehmet Akif Aydın hocamız ve Coşkun Ünsal kadı sicilleri üzerine çalışırken

Osmanlı Devleti büyük bir devlet olmuşsa ve bu devlet bu karmaşık coğrafyada Anadolu'da, Rumeli'de ve Kuzey Afrika'da, Afrika'nın önemli bir kısmında, hatta Orta Afrika'ya kadar uzanan kısımlarda var olmuşsa, ve bunu bu kadar uzun bir süre devam ettirebilmişse bunu büyük ölçüde çok iyi bir hukuk uygulamasına sahip olmasıyla başarmıştır.

fermanlarda, buyruklarda var olan örfi hukuku uygulamıştır. Ama aynı kadı uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nde şeri hukuku uygulayan farklı mahkemeler örfi hukuku uygulayan farklı mahkemeler yoktur. Şu kadarını söyleyeyim bu şeri hukukun önemli kaynaklarından birisi fetva mecmualarıdır. Yani müftülerin, şeyhülislamların sorulan sorulara verdiği cevaplardır. Bunlar da mahkemelerde İslam hukukun uygulanmasında çok önemli yardım sağlamıştır. Fakat çok enteresan bu fetva mecmualarında örfi sorular, örfi hukukla ilgili sorular da vardır. Şeyhülislamlar o sorulara da örfi kanunlar çerçevesinde cevap vermişlerdir. Yani tamamen birbirine kaynamış, hudutları dikkatle, itina ile çizilmiş birbirine ahenkli bir şekilde birleştirilmiş bir hukuki yapı vardır. Ve bunu Osmanlı kadısı uygulamıştır. Kah meclis-i şer' dediğimiz şeriyye mahkemelerinde, kah Divan-ı Hümayun dediğimiz padişah divanında, kah Cuma divanında, kah Çarşamba divanında. Hepsinde esas unsur veya esas figür kadıdır. Divan-ı hümayunda bir kadı olan, baş kadı olan Rumeli kazaskeridir. Cuma divanında yine Rumeli kazaskeridir. Yerine göre Anadolu kazaskeridir her iki divanda. Çarşamba divanında İstanbul ve bilad-ı selase kadılarıdır. Yani kadıların Osmanlı hukuk uygulamasında çok önemli yeri vardır. Öte yandan şimdi yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı ki kuvvetli bir şekilde artık tarihçiler de bunu savunuyorlar Osmanlı idari yapısında da kadıların son derece önemli bir rolü var. Yani bir anlamda Osmanlı yönetimi idari yönetimin merkezine de kadıyı yerleştirmiştir ki imparatorluğun bütün coğrafyasında idari tasarruflarda hukuki tasarruflar gibi şeri ve örfi hukuk çerçevesinde uygulansın.

Mehmet Akif Aydın ile İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine: 100 Cildin Yayın Hikayesi

Adalet temelli bir idare mekanizmasından bahsediyoruz yani Hocam.

Aynen öyle.

Hocam yine alanınızla alakalı bir soru sormak istiyorum. Tüm bu neşriyat ve yayınlar modern hukukun istifadesine açık mıdır? Bugünün hukukçuları için bunlar ne ifade eder/etmeli? Nasıl istifade edilmeli ?

Bu malzemeden hem İslam hukukunun modern yorumu bakımından yararlanılabilir, hem bugünkü Türkiye'deki hukuk uygulaması bakımından yararlanılabilir. Şimdi şunu söyleyebiliriz. Hukuk toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenen bir kurallar bütünüdür. Toplumda ihtiyaç değişmişse hukuk ona uygun bir yorum getirir, bir tavır alır. Yani toplum değiştikçe hukuk değişmek zorundadır. Değişmediği zaman bu birtakım problemler ortaya çıkarır. Şimdi Osmanlı hukuk uygulaması aslında Osmanlı hukukçularının bu değişime ne ölçüde cevap verdikleri, cevap verdikleri zaman hukukun nereye gittiği, cevap veremedikleri zaman ne gibi problemler ortaya çıktığı noktasında çok aydınlatıcıdır. Bu bakımdan bugün şunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Geçmişte konmuş kurallar, bugün konacak olan, konmuş olan kurallar toplumun ihtiyaçlarına mutlaka birebir mutabık olmalıdır, uygun olmalıdır. Uygun olmadığı zaman mutlaka problemler ortaya çıkar. Geçmişte de çıkmıştır. Günümüzde de çıkmaktadır. Bunu görebiliyoruz. Tabi hukukta tek bir çözüm söz konusu değildir. Aynı istikamette birden fazla çözüm bulunabilir. O da yönelişi belirler. Her hukuk sisteminin arkasında bir dünya görüşü bir felsefe vardır. O felsefeye göre problemlere çözüm üretir. Yani akan bir nehri bir şehrin ortasından da geçirirsiniz, şehrin kenarından da geçirirsiniz. Ama o nehri tamamıyla önleyemezsiniz. Biraz barajlarla biriktirirsiniz, daha verimli hale getirirsiniz. Bu 100 ciltlik bizim ve bundan sonraki çıkacak ciltlerin ortaya koyacağı gerçek Osmanlı altı asırlık hukuk uygulaması nasıl bir uygulama ortaya koymuştur. Nerede problem çıkmıştır? Niye çıkmıştır? Çözülmüş müdür? Yani biz aslında modern yorum metotlarıyla modern imkanlarla geçmişe yönelik resim çekiyoruz. Bu resmi çekerken fotomontaj yapmamak, fotoshop yapmamak esastır. Şimdilerde yeni teknikler gelişti. Bugün benim telefonuma bizim gençler göndermişler. İnsanları, yaşlıyı gençleştiriyorlar, genci yaşlandırıyorlar. Bunu tarihte yapmak yanlıştır. Biz Osmanlıyı yorumlarken güzel olanı çirkinleştirmek, çirkin olanı güzelleştirmek yoluna gidersek yanlış yapmış olur ve bu Osmanlı'nın gerçek yüzünü göstermemiş, böyle bir medeniyeti tanımaktan hasıl edeceğimiz faydayı etmemiş oluruz. O yüzden biz bir fotoğraf çekiciyiz. Geçmişin fotoğrafını çekeceğiz. Siyah yerler siyah olarak çıkmalı, beyaz yerler beyaz olarak çıkmalı. Ne fotoshop yapmalı, ne de modern tekniklerle genci ihtiyar, ihtiyarı genç göstermeliyiz. Yani ilmi objektifliğe azami ölçüde riayet etmeliyiz.

Hocam kadı sicillerine yer alan kayıtlar akademik anlamda ne gibi problemler barındırıyor? Burada elde ettiğimiz verileri mutlak doğrular olarak kabul

İstanbul Medipol Üniversitesi ve İBB Kültür A.Ş.'nin işbirliğiyle neşredilen 60 cilt.

edebilir miyiz? Yoksa bunları mukayese edebileceğimiz kaynaklar mevcut mu?

Aslında şöyle. Bunu destekleyen başka kaynaklar var. Veya bunu doğrulamanıza imkan veren. Mesela kronikler var. Tarihler. Kronikler hukuk hakkında daha az malumat veriyor. Daha çok siyasi hadiseler yer almış. Ama yine de bilgi kaynaklarımız gittikçe genişliyor, zenginleşiyor. Bu yüzden bu sicillerdeki bilgileri diğer kaynaklardan imkan ölçüsünde kontrol edebiliriz. İkincisi buradaki bilgileri diğer arşiv malzemeleriyle kontrol edebiliriz. Biraz önce ifade etmeye çalıştım. Osmanlı arşivi çok geniş bir arşiv. Şimdi gittikçe de tasnifler gelişiyor. Bu 100-150 milyonluk arşiv şu anda tam olarak kullanılıyor değil. Ama artık eskisinden çok daha iyi konumdayız. Ben şuna inanıyorum oradaki malzemeyle kadı sicilleri birbirini destekler. Bu arada seyahat notları, seyahatnameler var sefaretnameler var. Bunlar da dikkatli kullanılmak zorunda. Özellikle seyahatnameler. Yabancı seyyahların seyahatnamelerinde şöyle problemler var. Osmanlı toplumunun içine nüfuz edemedikleri için nüfuz ettikleri kadar bilgi verebilmişlerdir. Veya kendi bilgi dağarcıklarının imkan verdiği ölçüde yorum yapmışlardır. Dolayısıyla araştırmacıların, tarihçilerin vazifesi bu çeşitli malzemeyi dikkate alarak bir harman yapmak bir gerçek fotoğrafı ortaya çıkarmaktır. Buradaki malzemenin problem olmasından ziyade bu malzemeyi yorumlarken bizim içine düşebileceğimiz tarafgirlik problemdir bence. Aynı malzemeyi bizim sahip olduğumuz düşünceye, sahip olduğumuz aidiyet duygusuna, sahip olduğumuz kültüre, etnisiteye şuna buna vs. bağlı olarak yorumlamamızdır bence problem olan. Tabi insanoğlu robot değil. Hiçbir zaman yüzde yüz tarafsız olamaz ama

Mehmet Akif Aydın ile İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine: 100 Cildin Yayın Hikayesi

bu malzemeyi mümkün olduğu kadar objektif yorumlama durumundadır. Biz bunu yorumlamazsak malzemeyi kötü kullanmış oluruz. Eninde sonunda bu yanlışlık düzeltilebilir ama bunun üzerinde çok büyük emeklerin harcanması çok zamanın geçmesi gerekir. Bence malzeme problemli değil. Çünkü mahkeme katibi davayı özet olarak yazıyor. Kadı da özet olarak hüküm veriyor. Biz olayın nasıl geçtiğini katibin ve kadının gözünden görebiliyoruz. Ama işte onu yorumlarken bu defa bizim arka plandaki duygularımız, düşüncelerimiz, bilgilerimiz devreye giriyor. Onun her zaman problemsiz olduğunu söyleyemeyiz.

Osmanlı hukuk sistemindeki değişiklikler, bilhassa Tanzimat'la gelişen süreç dikkate alındığında farklı mahkemelerin kurulması sicillere yansıyor mu? Kayıtlarda bu manada malumat var mı?

Nizamiye Mahkemeleri var biliyorsunuz. 1864'ten itibaren kurulmaya başlandı. Bu mahkemelerin başkanları başlangıçta şeriyye mahkemelerinin kadılarıydı. Bir süre öyle gitti. Bu kadılar Nizamiye Mahkemeleri'ndeki kayıtları bir süre şeriyye mahkemesi defterine de kaydettiler. Bunlar yavaş yavaş çıkmaya başladı. Tabi o kısa bir dönem. Nizamiye mahkemesinin genelleşmesi 1880'leri buldu. 1880'lerden 1920'ler zaten 40 yıllık bir dönem var. Önceki döneme nispetle daha az bilgi belge var. Ama bunlar sağdan soldan çıkabilir. Bekleyeceğiz. Araştırmacıları bekliyor. Arşivlerin kıymetini sonradan anlamaya başladık. Biliyorsunuz bir süre yurt dışına bile sattık arşiv malzemesini. Böyle garip safhalar da var bizim tarihimizde. Mahkeme defteri tarzında çok fazla defter çıkmamış olsa da Tanzimat sonrası Osmanlı arşivinde yığınla belge var. Tarihçileri bekliyor…

Hocam fasılalı olarak 100 ciltlik bir neşir projesi sona erdi yakın zamanda. Benzer çalışmalar yapılmak istense tavsiyeleriniz neler olur? Nasıl bir yayın faaliyeti yürütülmeli? En azından bu neşriyatı destekler mahiyette yapılması gereken projeler var mı?

Benim şimdi kitap çalışmalarım var. Bu tür çalışmalar bütün vakti alıyor. Ben İslam Ansiklopedisi'nde hayli zaman geçirdim. Malum biliyorsunuz. O da çok şükür tamamlandı. O da benim için mutluluk. Bunların hepsi mutluluk. Bu malzemeyi destekleyen arşivde belli gruplar var. Mesela Mühimme defterleri. Mühimme defterleri serisinde de çok sayıda defter bulunmakta bildiğiniz gibi. Bunların az bir miktar neşredildi. Bence Mühimme defterlerinin kalanları da neşredilmeli. Bunu Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi organize edebilir. Onların uzman bakımından da çok iyi imkanları var. Yalnız dikkatli bir şekilde kontrol etmek gerekir. Mühimme defterlerinde de birçok hukuki terimler, tabirler geçiyor. Doğru okuma son derece önemli. Bunun gibi Ahkam defterleri var, Şikayet defterleri var. Tahrir defterleri var. Bunlardan bir kısmı doktora çalışmalarına konu oldu. Mesela Mühimme, Ahkam ve Şikayet defterlerinden de 150-200 cilt neşredilse mahkeme defterleriyle bu defterler arasındaki irtibat da ortaya çıkar. Yani bu irtibatlar kurulabilir. Tabi

Röportaj esnasında Mehmet Akif Aydın hocamız ve Serkan Osmanlıoğlu

herkes şimdi bu yazıları okuyamıyor. Mümkün olduğu kadar bunu herkesin en azından tarihle, iktisat tarihi olsun sosyal tarih olsun siyasi tarih, hukuk tarihi olsun ilgilenenlerin istifadesine sunmak lazım. Ben doğrusu çok arzu ederim ki Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi bu ana defterlerden de 100-150 cilt için bir program yapıp 3-5 sene zarfında bunu neşretse ve bizim yaptığımız gibi bunu internete açsa Türkiye'nin her tarafından bunlara ulaşmak mümkün olur. O zaman işte Osmanlı'nın fotoğrafını daha net görürüz. Yani bu malzemeler yayınlandıkça fotoğraf daha bir netleşir. Hani şimdi fotoğraf çekerken pikseli ne kadar çoksa fotoğraf o kadar net oluyor. Şimdi televizyonlar sürekli reklam yapıyor. 4K televizyon, 5K televizyon yarın 8K televizyon çıkacak falan. Yani bu malzemeler ne kadar çoğalırsa biz Osmanlı'nın bütün derinliklerine nüfuz etme imkanını buluruz. Daha sağlıklı daha ayağı yere basan değerlendirmeler yaparız. Osmanlı böyle tanınmayı bence hak ediyor. Problemli yönleri neyse o ortaya çıkar ondan ders çıkarır, iyi yönleri neyse onları örnek alabiliriz bugüne uyarlayarak.

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederim Hocam.

Ben teşekkür ederim…

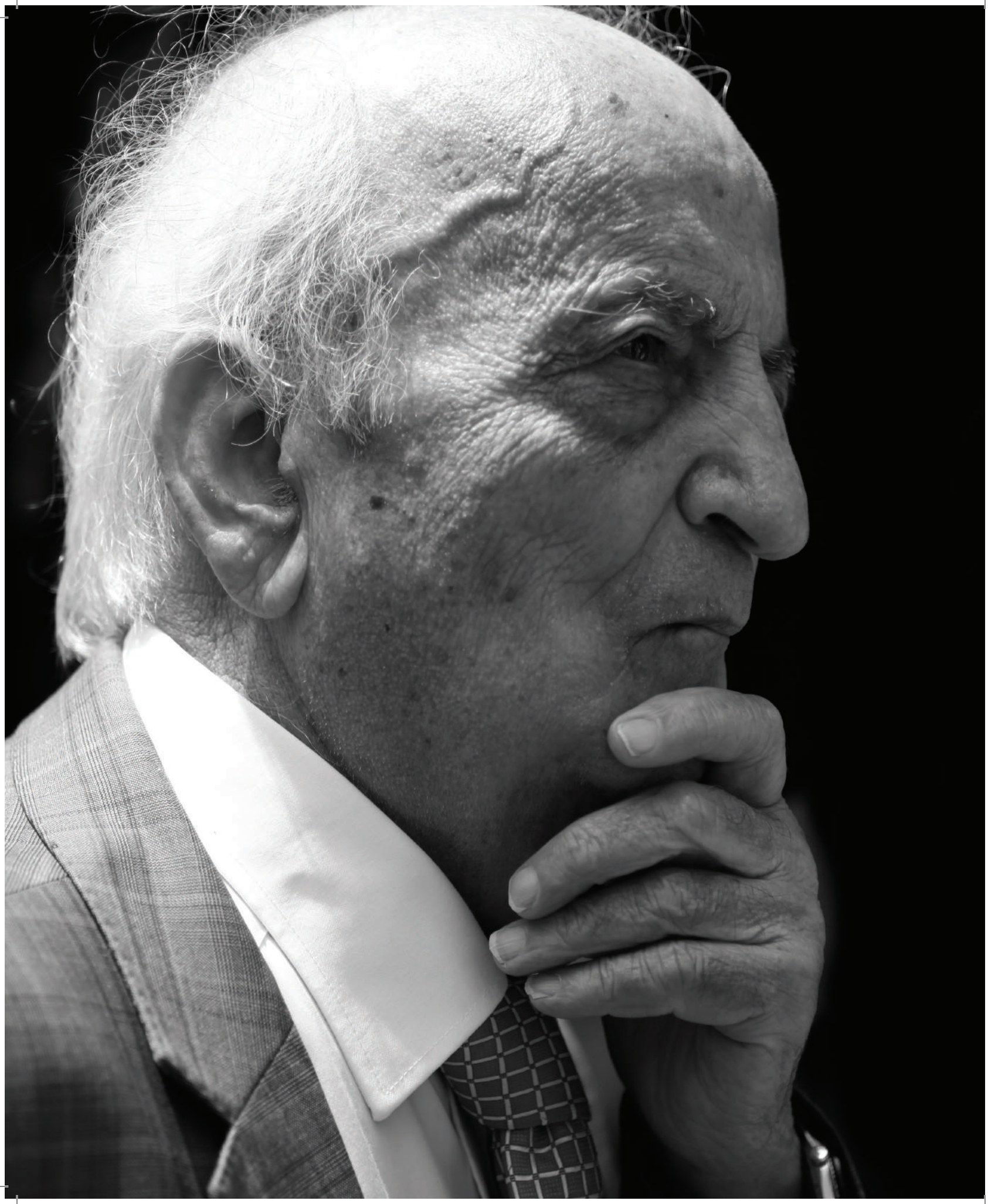

M. Cüneyt Kaya

Bir Ömrün Hâsılası: Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Bakışı

Sezgin, 16. yüzyıldan sonra görülen duraklamayı ise siyasî ve ekonomik sebeplerle açıklamayı tercih etmektedir. Bu siyasî sebeplerin başında 1095-1291 arasında gerçekleşen sekiz Haçlı Seferi gelmektedir. Sezgin'e göre bu savaşlarda her zaman kârlı çıkan grup Avrupalılar olmuş.

Türkiye'de Fuat Sezgin'in ilmî mirasını hakkıyla değerlendirmenin önünde bazı zorluklar ve engeller var. Bunların başında, onun neredeyse bir asırlık hayatının semeresi olarak geride geniş bir ilgi sahasına yayılmış büyük bir külliyat bırakmış olması yer alıyor. Bu külliyatın her biri ayrı uzmanlık gerektiren parçalarını hem kendi bağlamlarında hem de genel olarak bilim tarihi çerçevesi içinde değerlendirmek hayli meşakkatli bir iş. Buna Türkiye özelinde "bilim tarihi" alanının henüz gelişme aşamasında olduğu da eklendiğinde, bu meşakkatli işin üstesinden gelmenin hiç de kolay olmadığı peşinen kabul edilmeli. Bu zorlukları besleyen bir başka husus ise Fuat Sezgin'in eserlerini büyük oranda Almanca kaleme almış olması. Bu da onun çalışmalarının, Türkiye gibi akademik düzlemde yabancı dil bilgisinin neredeyse sadece İngilizceden ibaret olduğu bir ülkede hak ettiği ilgiye mazhar olmamasının bir diğer sebebi olarak zikredilebilir.

Bu zorlukları akılda tutarak burada Fuat Sezgin'in bilim tarihi ve bu tarih içinde İslam medeniyetinin yerine dair görüşlerine ana hatlarıyla değinmek, Sezgin'in doksan dört yıllık ömrünün hâsılası hakkında bir nebze de olsa bütüncül bir resmin oluşmasına hizmet edecektir.

Fuat Sezgin'in bilim tarihine bakışında "bütünlük" ve "süreklilik" fikrinin merkezde yer aldığı söylenebilir. O, bilimlerin tarihinin ancak farklı medeniyetlerin bilimlere yaptığı katkılar bütünlüklü bir şekilde ele alınıp aralarındaki süreklilik dikkate alındığında hakkıyla değerlendirilebileceğini belirtmektedir:

"Fakat ne temel düşüncemizde ne de üstlendiğimiz bu ödevi yerine getirme gayretimizde 'biz bulduk' heyecanıyla hareket etmiyoruz, bilakis biz bilimler tarihinin bütünlüğüne ve yukarıda Reinaud ve Favé tarafından formüle edilmiş prensibe inanıyoruz: İnsanlığın ortak bilimsel mirası, süreğen adımlarla, her zaman düz bir çizgi halinde olmasa da değişken bir hızla büyümektedir. Tarihte belirli bir zaman dilimindeki bir kültür çevresi, bilimsel mirası, küçük olsun büyük olsun bir adım daha ileri taşımak için öncülüğü üstlenmiş, daha doğrusu içinde bulunulan koşullar doğrultusunda öncülüğe getirilmişse, tarihî koşullar ve o öncü tarafından ulaşılan seviye, ardılın kaydedeceği olası ilerlemeleri ve bu ilerlemelerin hızını etkileyen faktörleri belirler. Yunanların olağanüstü yeri, bilimler historiyografyası tarafından genel olarak kabul ve takdir edilir. Fakat Yunanların daha önceki ve komşu

Bir Ömrün Hâsılası: Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Bakışı

kültür çevrelerinden doğrudan ya da dolaylı bir şekilde miras alıp üzerine bina ettikleri sonuçlarla ilgili Yunan bilim tarihçilerinin pek hoşlanmadıkları soru hususunda hâlâ bir belirsizlik hâkimdir." (İslam'da Bilim ve Teknik, I, xiii).

Ne var ki, bilimler tarihine yönelik bu bütünlüklü bakış Batı tarafından kendi tarihi bağlamında Rönesans üzerinden Antik Yunan'la ilişkilendirilen bir tarzda yeniden inşa edilmiş ve okul kitapları vasıtasıyla evrensel bir gerçekmişçesine herkese sunulmuş olsa da aslında İslam medeniyeti bünyesinde 800 yıl süren yaratıcı bilimsel faaliyet görmezden gelinerek gerçek anlamda bütünlüklü bir yaklaşımın önüne set çekilmektedir: "Arap-İslam dünyası, geç antik dönem ile Avrupa yakın çağı arasındaki devirde, gelişime en müsait ve etkisi en güçlü kültür sahasıdır ve de eski dünya ile oluşmaya namzet Avrupa arasındaki yegâne gerçek bağdır" (İslam'da Bilim ve Teknik, I, xv).

Sezgin'e göre bu süreklilik ve bütünlük fikri karşısındaki en önemli engel Rönesans düşüncesidir. İslam dünyasında üretilen bilimsel düşüncenin Batı tarafından alımlanmasının 11. yüzyıla kadar geri giden tarihi, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'da dinî motifli güçlü bir düşmanlıkla da karşılaşmaya başlanmıştır. Bu düşmanca bakış, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bilimler tarihi yazımı düşüncesini derinden etkilemiş ve şekillendirmiştir. Bunun sonucu olarak 18. yüzyılda bilimler tarihi yazımı alanında hâkim hale gelen Rönesans fikriyle İslam dünyasının

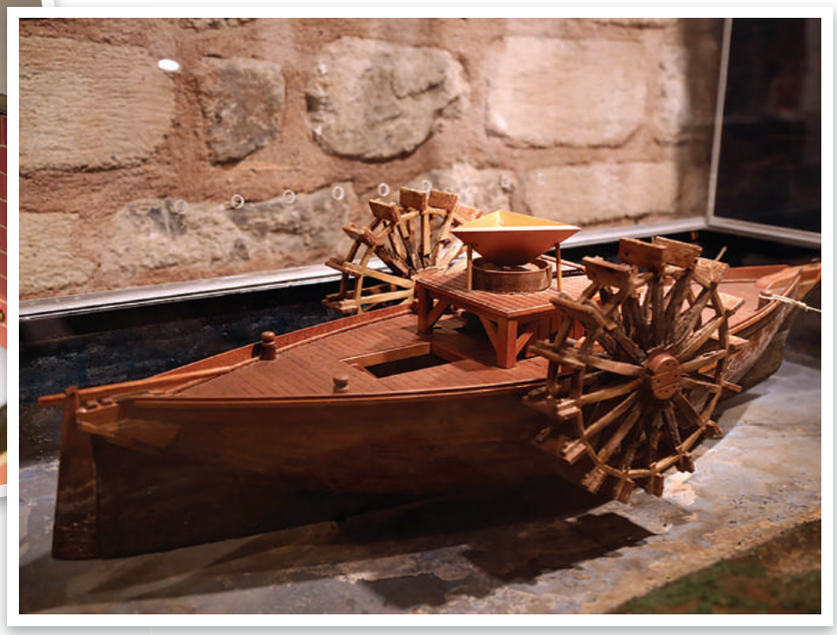

bilim tarihine katkıları tamamen yadsınmış, Antik Yunan'dan Avrupa'ya uzanan hatta İslam dünyasına olsa olsa bazı Yunanca eserleri muhafaza ve tercüme yoluyla aktarma rolü verilmiştir.

Diğer yandan 18. yüzyıl aynı zamanda İslam'ı ve ona bağlı olan kültür ve bilgi birikimini orijinal kaynaklara dayanarak araştırmayı hedefleyen "Arabistik" çalışmaların da başladığı bir dönemi ifade etmektedir. Jean-Jacques Sédillot (ö. 1832), oğlu Louis-Amélie (ö. 1875), Joseph-Toussaint Reinaud (ö. 1867), Franz Woepcke (ö. 1864) ve Eilhard Wiedemann (ö. 1928) gibi isimler tarafından üretilen başvuru kaynakları, monografiler, neşirler ve tercümeler Rönesans üzerinden ortaya konulan tasviri sarsmayı başaramasa da bunu tashihe yönelik girişimlerin önünü açmıştır ki, Fuat Sezgin de kendisini bu çizginin bir devamı olarak görmektedir. Sezgin'e göre bu tashihin okul kitaplarındaki anlatıyı da değiştirecek boyutta gerçekleşebilmesi ancak geniş bir temel üzerinde yürütülecek araştırmalarla mümkün olacaktır. Ancak bu araştırmaların sonuçları kadar önemli bir başka husus, bu sonuçların mümkün olduğunca geniş kitlelere aktarabilme yollarının bulunabilmesidir. Bu açıdan Sezgin, kurduğu müzelerde sergilediği bilimsel ve teknik âletlerin, İslam medeniyetinin evrensel bilim tarihine katkısını gözler önüne sermenin en önemli vasıtalarından biri olarak görmektedir (İslam'da Bilim ve Teknik, I, 2).

Sezgin, eserlerinde, İslam medeniyetinin, onu tabiriyle, "yaratıcı" özelliği haiz 800 yıllık bilimsel serüveni boyunca farklı bilim dallarında ortaya konulan başarıları ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Burada söz konusu başarıları tek tek sıralamak yerine, İslam medeniyetindeki bilimsel faaliyetin temel özelliklerine dair Sezgin'in görüşlerine temas etmek daha uygun olacaktır.

Sezgin, İslam medeniyetinde bilimlerin gelişimini on iki etken bağlamında açıklamaktadır:

1. İslam'ın erken döneminde müslümanlar manevî uyanış ve askerî zaferlerden

Bir Ömrün Hâsılası: Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Bakışı

kaynaklanan güven duyguları yanında bilgiye dönük güçlü bir susamışlığa sahiptiler. Bu sebeple de öğrenmeye tutkun ve yabancı unsurları almaya hazır haldeydiler.

2. Bu şuuru yansıtan yeni din, bilimleri engellemediği gibi bilakis onlarla ilgilenmeyi teşvik de etti. Sezgin bu bağlamda meşhur oryantalist Franz Rosenthal'in (ö. 2003) şu sözlerini sıklıkla iktibas etmektedir: "Belki de kapsamı hızla genişleyen çeviri faaliyetlerini temellendirmek için müslümanlara tıp, simya ve pozitif bilimlerle tanışmayı cazip gösteren ne pratik faydacılık ne de felsefî-teolojik sorunlarla uğraşmalarına sebep olan teorik faydacılık yeterli olabilirdi. Eğer Muhammed'in dini ta başlangıçtan itibaren bilimin (ilm) rolünü dinin ve böylece bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı... "Bilim" İslam'da böylesine merkezi bir konuma yerleştirilmiş, hatta neredeyse dinî bir saygı görmüş olmasaydı, muhtemelen çeviri faaliyeti, olduğundan daha az bilimsel, daha az sürükleyici ve daha çok yaşamak için pek zaruri olanı almaya –gerçekte bilinenden farklı bir şekilde- sınırlanmış olarak kalırdı." (İslam'da Bilim ve Teknik, I, 5).

3. Emevî, Abbasî hanedanları ile diğer devlet adamları bilimleri birçok yönden destekledi.

4. Diğer dinlerin kültür taşıyıcılarına karşı memleketlerinin fethedilmesi sonrasında müslümanlar tarafından iyi davranıldı, değer verildi ve onların yeni topluma katılması sağlandı.

5. Hicretin ilk yüzyılından itibaren İslam toplumunda verimli bir öğretme-öğrenci ilişkisi gelişti; öğrenciler sadece kitaplardan değil, doğrudan hocalardan aldıkları derslerle bilgiye ulaştılar. Bu öğrenme faaliyetini kolaylaştırdığı gibi bilginin güvenilirliğini de garanti etti.

6. Doğa bilimleri, felsefe, filoloji ve edebiyat, başlangıçtan beri teolojik değil, dünyevî bir anlayışla yapıldı, sürdürüldü ve bilimler her kesimden insana açık bir yapıda ilerledi.

7. Hicretin ilk yüzyılından itibaren camilerde halka açık ders faaliyetleri başladı, 2./8. yüzyılda önemli filologlar, edebiyatçılar ve tarihçiler büyük camilerde kendi eğitim kürsülerine sahiptiler. Camilerdeki ders halkaları bir yandan devam ederken 5./11. yüzyılda kurumsal anlamda medreseler kuruldu.

8. Arap yazısının karakteri, Arapçanın kolay ve hızlı yazılmasına imkân tanıyordu ve

“Yarıçapı sürekli genişleyen bu yeni kültür dairesinde öncülerinden alınan bilimsel miras büyük bir hızla gelişmeye devam ediyor. Bu durum karşısında bilim tarihçisinin görevi özellikle zordur: Bir yandan geçmişin öneminin hatırlanmasını ayakta tutmak, diğer yandan da gerçeğe karşı adil olamayan yaygın tarihî gelişim tablosunu revizyona tâbi tutmak ve düzeltmek.”

böylelikle kitaplar çok geniş bir yayılma alanı bulabildi.

9. Hızlı ve köklü bir şekilde gelişen filoloji, bilginlere eserlerinin redaksiyonu ve yabancı dillerle olan ilişkileri için sağlam bir temel sağladı.

10. Yabancı terminolojilerin alınması ve benimsenmesi, bu terimlerin tanımlanması açısından keskin bir bakışın geliştirilmesini sağladı ve bunun sonucunda kendine özgü bir Arapça bilimsel terminoloji oluştu.

11. Yazılı aktarım, önce hicretin ilk yüzyılından itibaren geleneksel papirüs endüstrisi ile daha sonra ise Çin’den alınan kâğıdın üretilmesi için kurulan imalathaneler ile ciddi bir biçimde desteklendi.

12. 4./10. yüzyılda daha iyi ve daha uzun süre kalıcı mürekkebin, bir tür karışım olan isden mamul demir palamutu mürekkebinin geliştirilmesi, siyah-koyu bir yazıyı mümkün kıldı, böylece yazıların zaman içerisinde solmadan veya kahverengileşmeden daha uzun süreli kalıcılığı sağlandı (İslam’da Bilim ve Teknik, I, 169-170).

Bu etkenlerin sadece kısa bir süre için değil, yüzyıllar boyunca etkili olarak İslam medeniyetinde bilimlerin gelişimine yön verdiğini düşünen Sezgin, genelde İslam dininin, özelde sünnî düşüncenin ve tasavvufun bilimsel faaliyete zarar verdiği yönündeki nispeten yaygın kanaati doğru bulmamaktadır. Bu noktada sıklıkla kendisine atıfta bulunulan Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) filozoflara yönelik sert eleştirilerini de gündeme getirmekte, bu eleştirilerin Gazzâlî tarafından sövgüden uzak bir şekilde bilimsel bir yolla ortaya konulduğunu ve hiçbir zaman kurumsal bir karşılığının da olmadığını vurgulamaktadır. Zira ona göre gelişme süreci bir defa kendi dinamiğini geliştirmiş ve uygun koşullar altında yolunu bulmuş olduğu durumlarda din bir kültür dairesinde bilimlerin ilerlemesini ciddi anlamda çok zor tehdit edebilmektedir.

İslam medeniyetinde bilimsel faaliyetin 16. yüzyıla kadar gevşemeden geliştiğini ve yaratıcı bir niteliği haiz olduğunu, bu yaratıcılığın ürünlerinin de Endülüs, Sicilya ve Bizans aracılığıyla 11. yüzyıldan itibaren

Bir Ömrün Hâsılası: Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Bakışı

Avrupa'ya taşındığı ileri süren Sezgin, 16. yüzyıldan sonra görülen duraklamayı ise siyasî ve ekonomik sebeplerle açıklamayı tercih etmektedir. Bu siyasî sebeplerin başında 1095-1291 arasında gerçekleşen sekiz Haçlı Seferi gelmektedir. Sezgin'e göre bu savaşlarda her zaman kârlı çıkan grup Avrupalılar olmuş, bu savaşlar sadece İslam dünyasını ekonomik açıdan zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda bilimsel ilerlemenin akışına da zarar vermiş; İslam dünyasının merkezindeki Haçlı işgali, yeni başarıların ve kitapların yayılma hızını akâmete uğratmıştır. Diğer yandan 613/1216'da başlayan Moğol saldırıları 656/1258'de Bağdat'a kadar uzanmış ve pek çok yerel ve merkezî kültür ve bilim odağının tahrip olmasına, bilim adamlarının can güvenliğinin ortadan kalkmasına, yurtlarından göç etmeye mecbur kalmalarına yol açmıştır. Konstantinopel'in 1453'te Osmanlılar tarafından fethi siyasî olarak önemli bir hamle olsa da Portekiz ve İspanya'nın coğrafî keşifler dolayısıyla elde etmeye başladıkları ekonomik güç ve Endülüs'ün 1492'de tümüyle müslümanların elinden çıkması, İslam dünyasındaki bilimsel etkinliğin zayıflamasının önemli işaretleri olarak okunabilir. Osmanlı, Safevî ve Babür hanedanlıkları üzerinden 16. yüzyıl boyunca

Türkiye'de Fuat Sezgin'in ilmî mirasını hakkıyla değerlendirmenin önünde bazı zorluklar ve engeller var. Bunların başında, onun neredeyse bir asırlık hayatının semeresi olarak geride geniş bir ilgi sahasına yayılmış büyük bir külliyat bırakmış olması yer alıyor. Bu külliyatın her biri ayrı uzmanlık gerektiren parçalarını hem kendi bağlamlarında hem de genel olarak bilim tarihi çerçevesi içinde değerlendirmek hayli meşakkatli bir iş.

Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyanın müslümanlar tarafından yönetiliyor olmasına rağmen, Amerika'nın keşfi ve Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda belirmeye başlamaları sebebiyle, İslam dünyasının yeryüzünün eski meskûn bölgesindeki merkezî coğrafî konumunu yitirmeye başlaması, mevcut güç ilişkilerinin daha fazla devam edemeyeceğinin bir göstergesidir. Böylece bilimde önder olan bir medeniyet, yerini bizzat teşvik ettiği ve eline kendisini vuracak silahları verdiği ardılına bırakmak zorunda kalmıştır. Bilimsel liderlikteki bu devir teslim, Sezgin'e göre doğal bir süreçtir ve büyük kültür ve medeniyetlerin mukadder akıbeti her zaman böyle olmuştur:

"Bu medeniyetler, zamanı geldiğinde bulundukları konumu, yükselişlerini kendilerinin hazırladığı ardılı olan medeniyete vermek zorundadır. Ayrıca tarihçinin bu olguyu aydınlatma denemesinde, sebepleri ilintilerle karıştırma durumuna düşmüş olması pek nadir bir şey değildir. Bizim sebepleri aydınlatma denememizin sonucu açısından savaşların ve yeni deniz yollarının keşfinin birlikte etkisinin yol açtığı İslam dünyasındaki ekonomik ve politik zayıflık, bilimlerde duraklamanın ana sebebi olarak görünüyor. Bilimlerin yaklaşık 800 yıl boyunca kalkınma halinde olduğu İslam dünyasında gücünü kaybetmiş olmaları ve yaklaşık 500 yıl önce ulaşma yolu buldukları Avrupa'da etkilerine devam edebilmeleri ve burada iklimsel ve ekonomik koşulların yaratıcılığın süreğen şekilde devam ettirilebilmesinde daha elverişli olduğu görüşü gerçeğe çok da ters değildir. Yarıçapı sürekli genişleyen bu yeni kültür dairesinde öncülerinden alınan bilimsel miras büyük bir hızla gelişmeye devam ediyor. Bu durum karşısında bilim tarihçisinin görevi özellikle zordur: Bir yandan geçmişin öneminin hatırlanmasını ayakta tutmak, diğer yandan da gerçeğe karşı adil olamayan yaygın tarihî gelişim tablosunu revizyona tâbi tutmak ve düzeltmek" (İslam'da Bilim ve Teknik, I, 178-79).

27c Australia
27c Australia
27c Australia
27c Australia
FIRST DAY OF ISSUE
- 4 AUG 1982
FIRST DAY OF ISSUE
- 4 AUG 1982
ABBOTSFORD
27c Australia
27c Australia
27c Australia
HISTORIC
POST OFFICES

Celil Güngör

ZARF

Pulların ve Damgaların Renkli Dünyası

Barış zamanlarında, anlamlı ve önemli günlerde bir hatırayı canlı tutmak, bir duyarlılığı yaygınlaştırmak için çıkarılan anma zarfları ve pulları o güne özel damgalarla bir zarfın nasıl zenginleştiğini görmek ve zerafetine göz tanığı olmak bir görsel şölendir.

Zarf çoğunlukla tek başına bir anlamı ve değeri olmayan, mazrufu yani içerisindeki ile bir değer ifade eden "şey"dir.

Burada içersindeki ile birlikte dememiz zarfı önemsememezlik edememizden kaynaklanan bir durum. Bidayette zarf tamamen mazrufun değeri ve önemi kadardır.

İçerisine konulan yazının göndereni, gönderildiği kişi ve yazının muhtevasının zarfa bir değer kattığı muhakkaktır.

Zarfa değil mazrufa bakmak bir tabir olmaktan öte, önemliler hiyerarşisindeki yerini de belirleyen bir kural haline geliverir.

Ne zamanki mazrufun zarfı ile ulaşım ve dolaşım biçimi yeni bir hale girdi, yani posta teşkilatları kurulup işlemeye başladı, zarf da o zamandan beri mazrufun önüne geçmeye başladı.

Zira zarf artık bidayetteki gibi yalın bir biçimden, üzerinde posta ücretini simgeleyen pul ve pullar ile zarfın kabul edildiği posta merkezinin damgaları olan bir nesneye dönüştü.

1800'lü yıllara kadar inen pul ve posta damgası uygulaması ile zarflar içerisinde taşıdıkları mektuptan daha anlamlı ve sistemik bir biçime yöneldi.

Üzerlerindeki pul ve damgalarla zarflar artık savaşlarda da barışlarda da tarihin incelikli ve özellikli yardımcı malzemelerinden bir olmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde bulunan askerlerin ailelerine yazdıkları mektuplar, posta kartları sarıp sarmalanan hasreti, sevdayı, kan ve barut kokusu taşıyan zarfların üzerine vurulan sahra damgası, mektubun görülüp okunduğunu belirten sansür damgası ve pulu o mektubu görüp okumasakta da bize o cephenin ve askerin dünyasını doğruya yakın bir biçimde yansıtır.

İstanbul Pera'dan Viyana'ya gönderilen ve üzerinde sansür edilmiş damgasını ve pulunu gördüğümüz 1915 tarihli posta kartı veya zarfı, işgal altındaki İstanbul'un trajedisini de işgal askerlerinin gizli tedirginliğini de hissettiren canlı bir nesnedir artık.

Barış zamanlarında, anlamlı ve önemli günlerde bir hatırayı canlı tutmak, bir duyarlılığı yaygınlaştırmak için çıkarılan anma zarfları ve pulları o güne özel damgalarla bir zarfın nasıl zenginleştiğini görmek ve zerafetine göz tanığı olmak bir görsel şölendir görmesini bilen gözler için.

Bir çiçek bahçesine dönüşen; yılanlar, solucanlar, yabani hayvanlardan, bir akvaryum renkliliği ve çeşitliliği gibi üzerinde balıkları, mercanları ışıl ışıl pulları ile yansıtan zarflar bize içerisindeki mektubun yansıtabileceği duygulardan daha az haz veriyor değildir artık.

ZARF
Pulların ve Damgaların Renkli Dünyası

Gideceği yere bir türlü ulaştırılamamış mektupları taşıyan zarfların üzerindeki o şehirden bu şehire, bu kıtadan o kıtaya kavuşamamanın simgeleri olan posta damgalarının çağrıştırdığı beklemenin ve özlemin nevrotik dünyasını yansıtması, sayfalar dolusu bir romanın gücünden az olmadığını biliriz sayelerinde.

Zarf artık sadece zarf değildir. Hele mazrufu ile hiç bağlantılı değildir.

Zarf renk renk pulları, salkım saçak posta damgaları ile okumasını bilenler için üzerinde görülen ve yazılandan da öte bir dünyanın kapılarını açan büyük hayal okyanusunun bir limanıdır.

Gelenin ve gidenin, firakın ve vuslatın o küçücük kağıt parçası üzerinden zihnimize ve gönlümüze akan gür bir ırmaktır zarf. Hanelerden, köylerden, kasabalardan, şehirlerden, sahralardan katar katar akan bu ırmak içindeki ve üzerindeki duyguları mahremiyetine de riayet ederek maksud-u menzile ulaştırır.

Bugün o sararmış zarfların üzerinde parlak mürekkebin can verdiği harfler, ruh verdiği kelimeler nasıl muhitin ve nezaketin kaynağını anlamamıza yardımcı olur.

"Bursa'da hükümet konağı karşısında arzuhalci Mehmed Efendi'ye, Zağra muhacirlerinden Hacı Emin Ağazade Mehmed Zeki Efendinin huzuru alilerine" diye başlayıp biten zarfın üzerindeki pul kadar kıymetli bir üslubla karşılaşırız.

"Dersaadet'te Makri köyünde Daire-i Belediye tahsildarlarından birader-i âli kadrim Arif Bey'e arzı takdimimdir" yazan zarfın içindeki mazrufun yani mektubun üslubunu tahayyül edelim.

"Mürselin isim ve adresi: Hacı Ali-zade Arif. Mürselün ileyhin adresi: Kastamonu'da şeref-i mukim tüccar-ı mutebarandan Boyacızade Hafız Sadık Efendi ve mahdumu beyefendilere takdim" diye yazan zarfın içindeki mektubta da tam bir tüccarın ifade ve talepkârlığını görürürüz. "Efendiler 16 Ağustos 1341 tarihli mektubumu şimdiye aldınız mı? Siparişim altı sandık kesme

şekeri şimdiye kadar göndermişsinizdir. Göndermediniz ise hemen ilk vasıta ile gönderiniz. Te'hir ettiğinizden şekersiz bıraktınız. Baki afiyette olunuz."

Eğer mektup Divan-ı Hümayundan birisine gönderiliyorsa üzerinde şöyle bir nezih hitap biçimi yazılır. "Bab-ı Âli'de Âmed-i Divan-ı Hümayun-u mütebahhiran hulefasından saadetli efendim Vahid Beyefendi Hazretlerinin huzur-u sâmilerine."

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, bir imparatorluğun yangın yerine dönüştüğü yıllarda Yanya'dan, Selanik'ten, Halep'ten, Akka'dan, Hama'dan Rodos'a Sakız'a, Kahire'en Kudüs-ü Şerif'ten, Şam-ı Şerif'ten Hicaz'dan Mekke-i Mükerreme'den Medine-i Menevvere'den damgalanıp, Dersaadet'e yola çıkan Mescid-i Aksa pullu, Boğazkesen pullu mektupları taşıyan zarflar, sadece bir zarfı, bir zerafeti değil, kaybettiğimiz koca bir coğrafyayı kanla barutla dua ve gözyaşı ile ebediyyen hafızamıza ve gönlümüze taşıyan birer abide-i hatıralardır.

Yılmaz Daşcıoğlu

Tanpınar'ın "Eşik"inden Kimler Geçer?

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın alımlanmasını ana hatlarıyla üç devre içerisinde ele almak mümkün görünüyor: Öncelikle yaşarken edebiyat çevrelerindeki algılanışını görebileceğimiz 1920-1962 arasındaki yaklaşık kırk yıllık dönem, ikincisi ölümünden 2000'e kadarki yine yaklaşık kırk yıllık dönem, üçüncüsü de 2000'den sonraki yaklaşık yirmi yıllık dönem.

"Hakkımdaki sükût suikastının bir sebebi de belki benim."
A.H. Tanpınar

Edebiyat tarihi, yaşarken yeterince takdir edilmemiş kimi yazarların öldükten sonra, bazen devirlere göre değişen ilgilere mazhar olduğunu gösterdiği gibi kimi adların da yaşadığı dönem içerisinde büyük bir ilgi odağı oluşturduğu halde aradan geçen zaman ile nisyana gömüldüğünün örnekleriyle doludur. Hatta dönem dönem unutulup hatırlanan yazarlar da azımsanmayacak sayıdadır. Bu ilgi grafiklerindeki değişmelerin söz konusu yazarların eserleriyle, mizaçlarıyla veya hem yaşadıkları dönemin hem de daha sonra, ölümünün ardından geçecek dönemlerin toplumsal, tarihsel özellikleriyle ilişkili olduğunu belirtmek bile fazlalıktır. Lâkin tam da bu durum edebiyat tarihinin önemli sorularından birisini ortaya çıkarmaktadır. Aslında her insan için olduğu gibi her sanatçı için de ölümden sonraki çağlarda anılıyor olmak en büyük motivasyon kaynağıdır. Elbette sanatçı bunu eseriyle sağlamaya çalışacaktır. Bu da karşımıza eserin kalıcı veya geçici olma koşullarını; bu koşulları sağlayacak nitelikleri tartışma konusu olarak çıkarır. Bir yazarı sonraki dönemlerde de anılır kılan/kılacak olan nedir? Eserinin hangi nitelikleri ona bunu sağlayabilir yahut aktüel zamanın hangi özellikleri geçmişin ambarından bazı eserleri ve adları bulup bulup günün gündemine taşır? O ışıltılı talihin ne kadarı esere ne kadarı nesillere (değişen nesillerin koşullarına), yani zaman bağlıdır?

Bu soruların her yazar için cevabının farklı farklı olduğu söylenebilir. Ahmet Hamdi Tanpınar örneği üzerinde konuşursak hem kişiye özgü olanı hem genel olanı, hem yazar ve eserle ilişkilendirilebilecek olanı hem de toplumun, edebiyat camiasının yazarı ve onun eserini ihtiyaca göre yeniden üretme (yorumlama) imkânlarını tartışmak mümkün olacaktır. Bilindiği gibi, Ahmet Hamdi Tanpınar yaşarken kendisine haksızlık yapıldığına ve hakkında bir "sükût suikastı" bulunduğuna inanır. Maruz kaldığına inandığı bu haksızlık konusunda sık sık, geç kalmış olmaktan ve talihsizlikten başlayarak kendisini, çevresini, sağcıları, solcuları; kısaca neredeyse herkesi suçlar. Özellikle günlüklerinde bunun birçok örneği görülebileceği gibi, ölüme yaklaştıkça serzenişlerinin daha da arttığı dikkati çeker. Gerçekten de yayın macerası 1920'lere kadar inen ve Dergâh (1921) dergisi çevresinde kendisini tanıtan şairliği ile başlayıp, hikâyeleri, edebiyat tarihçiliği, romanları ve denemeleri ile ardında

Tanpınar'ın "Eşik"inden Kimler Geçer?

ciddi bir külliyat bırakan Tanpınar için sağlığında yazılanlar; kayda değer kısmı çıkan kitaplarının tanıtım yazısı niteliğinde, bir diğer kısmı ise öğrencisi, dostu ve meslektaşı Mehmet Kaplan tarafından yazılanlardan oluşan dikkat çekici derecede az sayıda yazıdan ibarettir.[1] Ölümünden sonra da 2000'lere kadar hakkında yazılanlarda nicelik açısından nisbî bir artış görülse bile Tanpınar'a dönük ilginin arttığını gösterecek büyük bir fark oluştuğu söylenemez.

Yeni bin yılın başından itibaren ise "Bir Tanpınar Fetişizmi"nden söz ediliyor; "Tanpınarizm" ve "Tanpınaroloji" nitelemelerine hak kazandıracak geniş ilgilerin olduğuna vurgu yapılıyor, onun adıyla merkezler kuruluyor, hakkında yazılan kitaplar hatırı sayılır bir külliyata dönüşmüş durumda (mesela üstadı ve hocası Yahya Kemal hakkında yayımlanan kitaplardan sayıca çok daha fazlası şu anda Tanpınar hakkında yayımlanmış durumda), hakkında sempozyumlar düzenlenmekte, daha önce yayımlanmamış yazıları gün yüzüne çıkarılıyor, yeni ortaya çıktığı söylenen ses ve görüntü kayıtları kamuoyunda ilgi ve sevinçle karşılanıyor. Denilebilir ki Tanpınar yaşarken hayal etmediği bir göz kamaştırıcı ilgi parıltısının ortasında "yüzmekte".

Acaba bir gerçeğin giderek daha iyi fark edilmesi durumu ile mi karşı karşıyayız, yoksa bir imgenin toplumsal dönemlere göre değişen görünümlerine mi muhatabız? Şöyle de sorulabilir; bu ilgilerin değişmesindeki esaslı pay Tanpınar'ın eserindeki niteliklerin keşfinde mi, nesillerin kendi hikâyelerini kurmada uygun buldukları materyali istimal etme arzularında mı? Sorular çoğaltılabilir: Yaşadığı dönemdeki kendi deyimiyle geri planda kalışının sebepleri ile sonradan ona yönelen ilginin ardındaki sebepler arasında bir ilişki veya benzerlik söz konusu olabilir mi? Tanpınar'ı geriye iten dönemlerin öne çıkardığı adlar ve eserler olduğu gibi, onu öne çıkaran dönemlerin de geriye ittiği isimler ve eserler olabilir mi?

Kısacası bu yazı, çok yönlü bir yazarın hem yaşarken hem de ölümünden sonra epey bir zaman geri planda kalmasına karşın yaklaşık son yirmi-otuz yıldır dikkatleri üzerinde toplamayı başarmasını bir edebiyat tarihi ve belki de kısmen edebiyat sosyolojisi olgusu olarak anlamaya çalışan bir girişim olarak görülmelidir.[2] Söz konusu anlama çabasının bir yönü doğal olarak Tanpınar'ın yaşarken dikkate alınıp alınmadığına ve bunun sebeplerine, öteki yönü ise ölümünden yaklaşık kırk sene sonra artan ilgilerin odağı oluşunun sebeplerine dönük olacaktır. Elbette bu iki yön arasında birbiriyle doğrudan ilişkilendirilecek faktörler olabileceği gibi çok dolaylı hatta belki de neredeyse ilgisiz atıf noktalarının bulunabileceğini de öngörüyoruz. Bununla birlikte konunun kırılgan niteliğini de gözden kaçırmamak gerekiyor. Kırılganlık şuradan kaynaklanıyor; Tanpınar hem muhafazakâr hem ilerici, herkes Tanpınar'da kendinden bir şeyler bulabiliyorken Tanpınar hem herkesin hem de hiç kimsenin olabiliyor.

Bu çerçevede Ahmet Hamdi Tanpınar'ın alımlanmasını ana hatlarıyla üç devre içerisinde ele almak mümkün görünüyor: Öncelikle yaşarken edebiyat çevrelerindeki algılanışını görebileceğimiz 1920-1962 arasındaki yaklaşık kırk yıllık dönem, ikincisi ölümünden 2000'e kadarki yine yaklaşık kırk yıllık dönem, üçüncüsü de 2000'den sonraki yaklaşık yirmi yıllık dönem. Bunlardan ilki, yani Tanpınar'ın yaşadığı dönem siyasal olarak Cumhuriyet'in kuruluş

Tanpınar hem çok şey söylemiş hem de pek bir şey söylememiş görünür. Tanpınar'ın kişiliği ve eseri konusunda belki de ilk dikkati çeken yargı kararsızlık, ikircikli ve tedirgin tutum olmuştur. Bunun sebebi onun mizacı ve üslubu arasındaki sıkı ilişkidir.

aşaması, CHP'nin tek parti iktidarı ve ilk çok partili demokrasi deneyiminin bir darbeyle sonlandırılması biçiminde özetlenebilir. Bu süreç aynı zamanda Tanpınar'ın milletvekili olarak politikaya da girdiği, ömrünün son yıllarına denk gelen darbeyi destekleyen yazıları ile sürecin sonunda idam edilecek olan Adnan Menderes ve yönetimi hakkında acımasız dili dolayısıyla sağ muhafazakâr çevrelerde hayal kırıklığı yarattığı bir zaman dilimidir. Buna karşılık yıllar sonra bir eleştirmen "Cumhuriyet aydınlarının ilerlemeci ufkundan ayrılmış olmasın"dan söz edecektir.[3] Bununla birlikte hayatta olduğu bu yıllar doğal olarak yazarın edebiyat ortamıyla, eserlerinin izler çevresiyle etkileşim içerisinde bulunduğu, müdahale imkânına sahip olduğu dönemdir. Bu imkânı ne dereceye kadar kullandığı veya kullanabildiği tartışmaya açıktır. İkinci kırk yıl ise ülkemizin tarihi açısından kendi içerisinde neredeyse tam ortadan iki döneme ayrılabilir. Önce 1960-1980 arasında toplumsal tansiyonun yüksek seyrettiği, siyasal istikrarsızlık ile ekonomik kırılganlıkların belirgin bir biçimde yönlendirdiği toplumsal yapının gerilimli bir kutuplaşma içerisinde olduğu ve yine bir askeri darbeyle sona eren karmaşık bir dönemden geçilir. Bu yirmi yıllık süreçte toplumsal tansiyondaki yükselişe ve dünyadaki siyasal eğilimlere paralel olarak Türk edebiyatında da bir genelleme ile siyasal göndermelerin, toplumu manipüle etme amacının görünür biçimde önde olduğu bir edebiyat ortamından söz edilebilir.

1980-2000 yılları arasındaki ikinci yirmi yıllık dilim ise askeri darbenin getirdiği güvensizliğin, aynı zamanda apolitik bir toplumsal yapının dikkati çektiği süreçlerden, yine karanlıkta kalmış kışkırtıcı toplumsal olayların, suikastların arttığı zamanlardan geçilir, sonunda da 28 Şubat "postmodern" darbesiyle, yeni bir hercümerç ile kapanır. Bu çerçevede edebiyatta bir taraftan bireye dönüş, estetik duyarlılığın öne çıkışı gibi eğilimler dikkati çekerken öte yandan postmodern düşünce ve tekniklerin (bu da demek oluyor ki modernite eleştirisinin ve eserlerin içeriğindeki

Tanpınar'ın "Eşik"inden Kimler Geçer?

toplumsal göndermelerin zayıflamasının) konuşulmaya ve uygulanmaya başlandığı görülür. 2000'den sonraki yılların en belirgin özelliğinin ise, hatta Cumhuriyet öncesinden başlayarak, bir asrı aşkın modernleşme sürecinin ana akım muhalefetini oluşturan İslâmcı düşünce temsilcilerinin güçlü bir biçimde siyasal iktidarda bulundukları dönem olmasıdır. Bütün bu dönemlerin tarihsel, toplumsal, siyasal, ekonomik vs. değerlendirmeleri, çözümlemeleri yazının hacmini aşacak nitelikte olduğu ve yazının amacının dışında kaldığı için bu kadarlık özetlemeyi yeterli görüyorum. Fakat bu süreçlerin ana belirleyeninin modernleşme kavramı çevresinde, Doğu-Batı, gelenek-modernite, toplum-birey, toplum-aydın, gericilik-ilericilik, sağ-sol gibi kavram dizilerinin oluşturduğu bir ikilikler ve gerilim ortamı olduğu söylenebilir.

Bu çatışma alanları konusunda Tanpınar hem çok şey söylemiş hem de pek bir şey söylememiş görünür. Tanpınar'ın kişiliği ve eseri konusunda belki de ilk dikkati çeken yargı kararsızlık, ikircikli ve tedirgin tutum olmuştur. Bunun sebebi onun mizacı ve üslubu arasındaki sıkı ilişkidir. Öncelikle hem kendisinin hem de tanıyanların söylediği mizacı eserinin hem o günkü hem de sonraki dönemlerdeki kaderini tespit için sağlam bir referans noktası alınabilir. Ömrünün sonlarına doğru günlüklerinden birisine şu cümleyi yazar: "Ben sonuna kadar talebe ve çömez kalacağım. Bilmem kim kazanır? Mutlak istiklâllerini ilân edenler mi, ben mi?"[4] Ömrünün son döneminde, yani olgunluk döneminde kaleme aldığı günlüklerinde ve bugüne kadar yayımlanmış olan mektuplarından bazılarında açıkça kendi kendisiyle olmamışlık, eksiklik,

gecikmiş olma gibi bazen haksızlığa varan bir didişme içerisinde olduğu görülür. Edebiyatımızda kendisini, kendi kalemiyle bu derece acımasızca nesneleştiren başka bir yazar bulunup bulunmadığından şu an emin değilim. Elbette günlük, mektup gibi türlerin kendilerine özgü mahremiyet niteliği bu hükümdeki kuşkuyu daha da artırmaktadır. Bir yazarın hakiki eserinin hangisi olduğu konusundaki ihtiyat payını şöyle de sorgulayabiliriz; her ne kadar sonradan birileri tarafından okunacağını bile bile olsa da bir iç dökme (yaşarken yayınlamadığı göre "içe atma" mı demek daha doğru olurdu?), itiraf, kendi kendine söylenme niteliği taşıyan metinler mi, kamuya sunmak için bütün maharetini göstererek düzenlediği her türden (şiir, kurmaca, deneme, tarih vb.) eser mi yazarı gerçekten temsil eder?

Öte yandan meşhur liselerden divan edebiyatının kaldırılması talebi gibi, kimi dikkat çekici tavırlarına karşın hem yaşarken hem de vefatından bugüne kadarki dönemde Tanpınar adının toplumsal yönü belirgin ve açık bir tartışmanın tarafı olmadığı görülüyor. Her iki devrenin ve durumun en önemli dayanağının Tanpınar'ın eserinin içeriği, dili ve üslubu olduğunu belirtmek gerekir. Bu çerçevede eserlerinin türlere göre de ayrışan kimi özellikleri etkili olurken, esasen türleri de aşan biçimde bir Tanpınar dilinden bahsedilebileceği ve bu dilin, hangi türde olursa olsun onun eserlerine kendine özgülük kazandırdığı görülüyor. Şüphesiz her büyük ve iyi yazar için söz konusu olan kendine özgülük meselesi Tanpınar için de geçerlidir; dilin ve düşüncenin bütün malzemesi onda özel hale dönüşmüştür. Ne var ki Tanpınar'da bu özel oluş niteliğinin, onun bu yazıda tartıştığımız imkânlarının da handikaplarının da kaynağını oluşturduğu söylenebilir. Bu

kendine özgülüğün yazarın kişiselliği kadar, toplumsallığını da belirlediğini söylemek gerekir. Böylece en bireysel meselelerde bile onun toplumsallığının izlerini, toplumla en çok bütünleşeceği konularda bile mizacının, meşhur ikircikli tutumunun, hatta söylenildiği gibi korkaklığının etkilerini görmek mümkündür.

Bilhassa "Eşik" şiiri çevresinde günlüklerinde söyledikleri dikkat çekicidir. Bu şiir ve bu şiir üzerindeki çabası, edebiyatımızdaki Tanpınar imgesinin önemli dayanaklarından biri gibidir:

"Bugün "Eşik"le yeniden meşgul olmak istedim. Pek az eser bunun kadar benim boşluğumu gösterebilir. Mutlak bir boşluğun üstünde bir yığın kelimeler.

Tanpınar'ın "Eşik"inden Kimler Geçer?

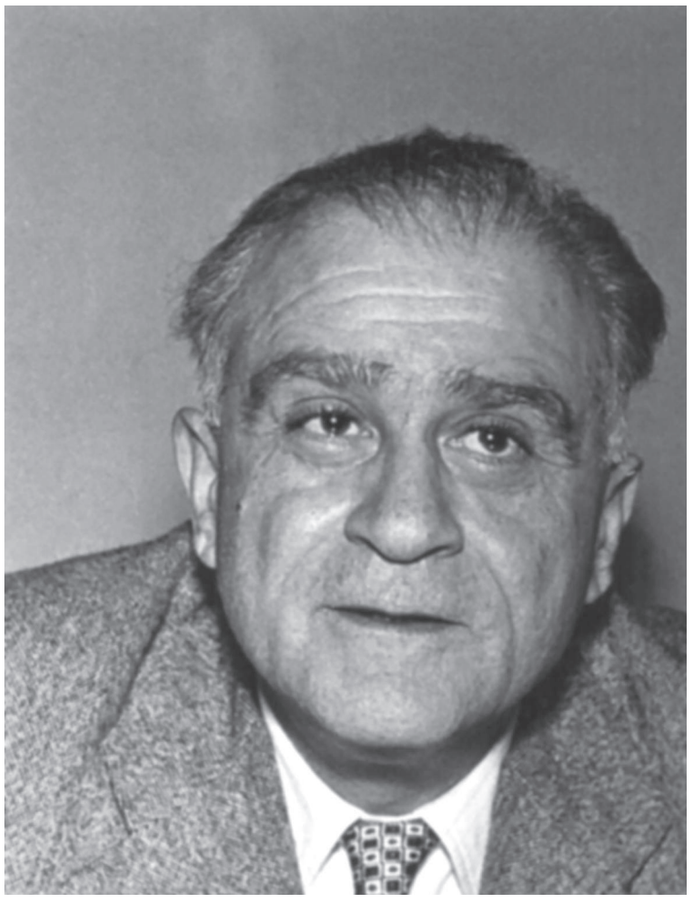

Ancak muayyen hayaller teşkil edebiliyor." … "Nazım [Hikmet Ran] veya Behçet Kemal [Çağlar] hattâ Yahya Kemal gibi muayyen haysiyetlerle dahi olsa, aksiyona gidemediğime göre rüya asıl dümenim. "Eşik" rüya olmak için yazılmıştı."[5]

Bu ve diğer şiirlerindeki aşırı tedirginliğin üstadı Yahya Kemal'de de görülen aşırı müşkülpesentlikle ilgili olduğu akla gelebilse de asıl sorunun eserinin biçimi ile içeriği arasındaki, daha doğrusu onun estetiğindeki bireysellik ile toplumsallık arasındaki çelişkileri aşamamış olmasından kaynaklandığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Fakat bu çelişkilerin kendisini de eserin konusu yapabilecek bir yeteneğe sahip;

"Sanat eserinde, sanat kaygısından başka endişe olmamalıdır. Ama bu, meselesiz olmak demek değildir. İnsan, kendi meseleleridir. Ben herhangi bir devrenin açıkça müdafaasını yapan eserden hoşlanmam. İnsanı bütünü ile alan ve arasından meseleleri veren eseri tercih ederim."[6]

Bu alıntıdaki "arasından" sözcüğü de eşik imgesinin karşılığı gibidir. Onun dilinin gücü de buradan geliyor, belirsizliği artıran çok yönlü dilinden. Fakat dilinin güçlü retoriğine karşın meselesiz ve yalnız üslup oyunlarına yaslanan bir yazar olduğu da söylenemez. Buna karşılık meselesini, bizde örnekleri çok görülen retlerinin ve kabullerinin açıklığı ile toplum karşısında olan ve bunun bedelini çeşitli biçimlerde çekmeyi göze alan/çeken yazarlar gibi de açıkça söylemez sözünü.

Eserleri içerik bakımından son yüzyıllarda bu ülkenin karşı karşıya olduğu pek çok temel soru ile dolu olmasına rağmen bilinen hazır kalıp ifade ve çözüm biçimlerine yaslanmaması onun melez bir portre olarak görülmesine yol açmıştır. Üslubu onun meseleleri hep gri bir alanda tartıştığı izlenimi vermektedir. Bu izlenim tamamen yanlış da değildir; daha önce de farklı eleştirmenlerce bazıları belirtilen, kavramsal konuları imgesel bir dil ile sunması, benzetmelere sık sık başvurması, toplumsal meselelerde büyük ölçüde kitabi kalması gibi sebepler bu izlenimin onun metinlerindeki dayanaklarıdır.

Onun ve eserlerinin oluşturduğu bu zemin, alımlanmasındaki çok yönlülüğü de besleyecek temeli oluşturuyor. Bununla

Eserleri içerik bakımından son yüzyıllarda bu ülkenin karşı karşıya olduğu pek çok temel soru ile dolu olmasına rağmen bilinen hazır kalıp ifade ve çözüm biçimlerine yaslanmaması onun melez bir portre olarak görülmesine yol açmıştır. Üslubu onun meseleleri hep gri bir alanda tartıştığı izlenimi vermektedir.

birlikte Oğuz Atay ve Orhan Pamuk'tan yol alan, hız bulan yeni roman anlayışı (hem tekniğin, oyunun öne çıkışı; hem de modernleşme tartışmalarını içermeleri ve gündem yapmaları bağlamında), "Cumhuriyetin ilerici aydınlarının" neden sonra Tanpınar'ı farketmeleri, son dönemin edebî kültürünün ideolojik anlamda melezleşmeye doğru gidişi, eserlerinde ve kendi kaleminden kendi kişiliğinde bulunduğu düşünülebilecek rüya, vehim vb. gri alanların psikanalitik ilgileri kışkırtması Ahmet Hamdi Tanpınar'ın son dönem eleştirmenlerince bir hazine gibi alımlanmasına sebep olmuştur. Bu alımlamada ona yönelenlerin de toplumsal kategoriler açısında "arada" bulunma arzuları, redlerin ve kabullerin gri alana taşınma isteği ve meselelerle oyun arasındaki ilişkide esnek bir söylem oluşturmanın rahatlığı (elbette ideolojik hazır kategoriler içerisinde hareket etmek de başka bir kolaylığı sağlar) aranmaktadır.

Dipnotlar

1 Bu konuda bkz. Abdullah Uçman-Handan İnci, *Bir Gül Bu Karanlıklarda,* İstanbul 2008, 2. Bsk., s. 831 vd.

2 Elinizdeki yazı, son çeyrek yüzyılda Tanpınar ve eserleri üzerine yayımlanan kitap hacmindeki eserlerin analizi ve eleştirisini içeren daha geniş hacimli bir çalışmanın ilk sonuçlarını sunan bir giriş veya özet olarak okunabilir.

3 Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna Kayıp Şark,* Metis yayınları, 2.bsk 2007, s.218. Buradaki üstten bakış, ön yargı, çarpıtma gibi özelliklerle malul sol muhayyilenin başta Gürbilek, Koçak gibi eleştirmenler olmak üzere metinler üzerinden yapılan (ve sadece Tanpınar ile sınırlı olmayan ama Tanpınar'a da sık sık göndermelerin yapıldığı) nitelikli bir eleştiri için bkz. Ahmet Demirhan, G*öbeğini Kaşıyan Adam Sol Muhayyile Üzerine Yazılar,* Vadi yayınları, Ankara 2019, 251 s.

4 İnci Enginün-Zeynep Kerman, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa,* Dergâh y., 2. Bsk., İstanbul 2008, s.226

5 Enginün-Kerman, Age, s.254

6 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* Dergâh yayınları, 3. bsk., İstanbul 1997, s. 322

STUDY HOUSE

Ebru Burcu Yılmaz

Şehir Estetiği ve Edebiyat İlişkisi

"Amma ne hazin ki güzelliği görmek imtiyaz ve nasibi dahi bugünkü insanın kaybettiği hazineler arasındadır."

Samiha Ayverdi-İstanbul Geceleri

Edebiyat ve hayat arasındaki karşılıklı ve doğrudan ilişki, bireysel ve toplumsal problemlerin çözümünde edebiyatı bir başvuru alanı olarak kabul etmeyi elzem hâle getirir. Edebiyattan beklentiyi yükselten bu durum bir taraftan da toplumda azımsanmayacak bir karşılığı olan, edebiyatı hayalden ibaret bir boş zaman etkinliği olarak kabul eden tavırla birlikte varlığını sürdürür. Edebî zevki, yaşayarak tecrübe eden kişiler hayatın doğal seyri içinde bir görme ve gösterme biçimi olarak edebiyatı teneffüs ederken, imlâ ve vezin bilgisi gibi kitabî mevzularla sınırlandırarak statik bir dersin sınırları içine hapsedenler, meselenin oldukça uzağında kalırlar. Nitekim Ahmet Haşim, "Şiirde Mana ve Vuzuh" başlıklı poetikasında edebiyatın en candan düşmanları arasında, edebiyat öğretmenleri ve münekkitlerini gösterirken, edebiyatı hayatın ta kendisi olarak kabul etmekle, bir materyal seviyesine indirgemek arasındaki farka dikkat çeker.

Bir mekân sanatı olarak da kabul edebileceğimiz edebiyat, kişinin çevreyi algılama ve dönüştürme sürecini çok yönlü bir bakış açısıyla ortaya koyabilir. Tasvirler ve anlatım tekniklerinin yardımıyla mekân ve insan arasındaki ilişkinin hem çevresel hem de algısal yönlerini dikkatlere sunan edebiyat, maddenin yanı sıra maddeye anlam ve ruh kazandıran unsurları da gündeme getirir. Bu yönüyle estetik farkındalık ve duyarlılığın artırılmasında edebî eserlerin işlevsel yönü dikkate alınabilir. Schiller'in dediği gibi, "hiçbir insan yok ki içinde doğuştan gelen bir estetik ve güzellik arayışı olmasın." Bu noktada edebiyat, hem mekânı okuma biçimi açısından önem taşır hem de estetik tecrübeyi görebileceğimiz zengin bir alan olarak karşımıza çıkar. Bugün edebiyatın hayattan kopuk bir saha gibi görülmesinde insanların estetik ve manevi tecrübeden uzaklaşmaları etkilidir. Benzer bir kopukluk şehir estetiği mevzuunda da kendisini hissettirir.

Estetiğin bir ihtiyaç olup olmadığı ve eğitimle ilişkisi konusundaki tartışmalarda, bir kesim, estetiği ekmek bulunmayan bir ortamda insanlara pasta önermek nev'inden bir uğraş olarak değerlendirirken, öncelikli kalkınmanın iktisadî alanda gerçekleşmesi gerektiği ve devamında lüzum görülürse estetiğin gündeme getirilebileceği kanaatindedir. Hâlbuki ekonomi ile eş zamanlı olarak geliştirilmesi gereken kültür ve eğitim politikalarıyla bütünlüklü ve sağlıklı bir kalkınma gerçekleştirilebilir. Elde edilen maddî kazanımlar ve teknolojik gelişmeler aynı zamanda kendileriyle uyumlu bir görgü ve estetik tavra sahip olmadıkları taktirde insan ve çevreyi tahrip eden bir potansiyelle görünürlük kazanırlar. Bu sebeple, estetik sadece tuzu kuru insanların talep edebileceği bir alan değil, güzel görmek ve güzeli takdir etmek için birey ve toplumların

Şehir Estetiği ve Edebiyat İlişkisi

ihtiyaç duydukları birleştirici bir kazanımdır. Dünyada gittikçe yükselen ayrıştırıcı dile rağmen farklı mensubiyetlere sahip insanları güzel karşısında birleştiren estetik, güzelin bilimi olduğu kadar dünyayı güzelleştiren bir yaklaşımdır aynı zamanda. Bir mekâna estetik değer yüklemek, aidiyete ve mekânla insan ruhu arasındaki yakınlığa işaret eder. Sözgelimi; bir iskân mekânı olan ev, içinde yaşayan insanların kök saldıkları bir yerken, meta estetiğine göre değer atfedilen ve sadece fiziki ölçümler, coğrafi konum, vaat ettiği ayrıcalıklar ve malzeme gibi dış çerçeveye göre bedel biçilen ticarî bir objeye dönüşür. Eve sahip olmak oradaki yaşanmışlıklarla irtibatlı olmasına rağmen, parayla alınıp satılan bir yerde hatıraların mekâna tutunması güçleşir. Mekânsal hafızayı yaşatan güç, mekânla insan arasındaki karşılıklı ilişkidir. Bu ilişkinin duygusal bir boyut kazanabilmesi için estetik bir insan ve estetik bir nazara ihtiyaç vardır. Söz konusu estetik insanın hangi vasıfları haiz olduğu ve nasıl bir muhitte yetişebileceği gibi sorulara cevap ararken, mutlaka bir kanun ve kurum çerçevesinde düşünmek şart değildir. Aile büyüklerinden aktarılan bilgi ve görgü, şehrin manevi çehresine rengini veren özel şahsiyetler ve onlara ait hikâyeler, şehrin tarihi birikimini kayıt altına alan yazılı ve görsel malzeme hatta bizzat şehrin kendisi bir öğretmen gibi bu eğitim sürecinde etkili olurlar.

Şehir estetiğini bir bilincin refakatinde görüp yorumlayabilmek için şehre bakan öznenin de estetik tavır takınabilen ve iç dünyasındaki zenginliği dış dünyaya dair yorumlarına aksettirebilecek nitelikte hislere sahip olması gerekir. Estetik insan olarak tabir edebileceğimiz bu kişi aynı zamanda ideal şehirlinin dinamik bir nazarla temaşa ettiği mekâna yaklaşım biçimini de dikkatlere sunar. Farklı mensubiyetlerle kendilerini tanımlayan insanları ortak bir şehirli kimliğinde birleştiren unsurlardan biri de, söz konusu estetik tavrın hiyerarşik konumlandırmayı etkisiz hale getiren gücüdür. Estetik, bakışı terbiye ederken, bakışın kaynağını oluşturan ruhsal dünyanın da çıkar gözetmeyen bir güzellikle kabalıklarından arınmasını sağlar. Estetiğin insanı içten içe inşa eden gücü, Plotinos'un "kendi heykelini yontmaya devam et" telkinini hatırlatır. Kendi ruhunu kabalıklardan arındıran insan, hayatın inceliklerini daha iyi fark edebilir.

İnsanın, yaşadığı evden başlayarak mekânla kurduğu ilişkinin mahiyeti estetik duyarlılığı üzerinde de belirleyicidir. Sözgelimi evi sadece bir gayrimenkul olarak gören ve meta estetiği bağlamında değer biçen bir kişi, Heidegger'in işaret ettiği gibi "inşa etmek" ve "iskân etmek" arasındaki farkı idrak etmekten uzaktır. İnsan, çevreyi kendi evine dönüştürme sürecinde rasyonalist kabullerden önce duygusal tepkilerden yola çıkarak mekânı anlamlandırır. Geleneksel Türk evine bakıldığında da iskândan inşaya doğru ilerleyen bir sıranın takip edildiği görülür. Bu süreçte gerek evi yapan usta gerekse ev talebinde bulunan müşteri, ekonomik ve işlevsel olmasının yanı sıra estetik hususiyetleri de göz ardı etmezler. Nitekim çevresine baktığında mekânsal ahenkten hareketle bir şehir geleneğinin varlığını hisseden kişi, bu ahengi bozacak bir teşebbüste bulunmaz. Bugün böyle bir gelenekten söz etmek mümkün olmadığı için, komşunun güneş hakkı, pencerelerin birbirini görme biçimi, fizikî ebatlar, renk ve diğer açılardan riayet edilecek bir mekân örgütlenmesinden de söz edilemez. Bu durum da insanları, kaotik ve tabiattan kopuk bir şehir yapılanmasına mahkûm eder.

Modernizmi ve postmodernizmi bir arada yaşayan bugünün dünyasında zaman

İnsanın, yaşadığı evden başlayarak mekânla kurduğu ilişkinin mahiyeti estetik duyarlılığı üzerinde de belirleyicidir. Sözgelimi evi sadece bir gayrimenkul olarak gören ve meta estetiği bağlamında değer biçen bir kişi, Heidegger'in işaret ettiği gibi "inşa etmek" ve "iskân etmek" arasındaki farkı idrak etmekten uzaktır.

ve mekân, insanın dizginlemesi ve dize getirmesi gereken birer unsur olarak algılanmaktadır. Tabiattan ve doğal olandan kopuşu beraberinde getiren bu durum, fayda ve işlevselliği önceleyen bir yaklaşımla mekâna değer biçer. Böyle bir ortamda şehir de sadece kullanım değeri ölçüsünde önem kazanır. Mekânı sadece matematiksel ölçümlere göre kavrayan bireylerin olduğu bir şehir, teknik özelliklerin ve istatistiklerin, insan deneyiminin önüne geçtiği somut mekânlarla görünürlük kazanır. Hâlbuki bir şehri özgün kılan vasıflardan biri de zengin estetik tecrübelere ve metafizik aksiyona imkân tanımasıdır. Simmel'in işaret ettiği üç özellik olan, "dakiklik", "hesaplanabilirlik" ve "kesinlik", madde odaklı bir hayat tarzının hükümferma olduğu bir şehir için söz konusu iken, estetik şehir sakinlerine sürprizler hazırlar. Seyyahı turistten ayıran temel fark da şehre duyularını açarak bu sürprizlere hazırlıklı olmasıdır.

Estetikle ilgili sorunların temelinde bugünkü neslin kendi köklerine olan uzaklığı ve bu uzaklıktan dolayı yaşadığı hafıza sorunları yatmaktadır. Devlet politikaları ve ideolojik yaklaşımların da sebep olduğu bu bilinç yitimini dikkate almadan kayıplar için üzülmek, sadece gidenin arkasından ağıt yakmakla yetinmek anlamına gelir ki geçmişin kazanç ve kayıplarından yola çıkarak geleceği kurmak için yapıcı çözümlere ihtiyaç vardır. John Milton'un, "insanların gözlerini kör edenler, onları görmemekle suçluyorlar" sözü, şehir estetiği konusundaki ihmallerin arkasındaki uygulamaların sebep olduğu bilinç yaralanmasını akla getirmektedir. Şüphesiz sosyal ve siyasi sürecin yaşattığı olumsuzlukların yanı sıra, mazinin estetik mirasının bugün yeterince karşılık bulamamasında, Haşim'in "Melali anlamayan nesle aşina değiliz" dizesinde kısa ve yoğun bir şekilde ifade ettiği kuşak farklılaşması da dikkate değer bir etkendir.

Şehirler, fiziksel olarak değişseler bile onları var eden ruh, yaşamaya devam eder. Önemli olan ruhsal boyutta aşina olan ve şairane deyişle "melâli anlayan" bir neslin var olmasıdır. Şehirde insan eliyle biçimlendirilebilecek olan unsurlar, özne

Şehir Estetiği ve Edebiyat İlişkisi

ve nesne arasındaki uyumu, birini diğerine feda etmeyecek şekilde dengede tutarak üretilebilir. Böyle bir üretim sürecinde teknik imkânlar ve maddiyatın yanı sıra estetik duyarlılığın da duyular üzerindeki terbiye edici etkisi ihmal edilmemelidir. Estetik biliminin önemli teorisyenlerinden Baumgarten'in ifadesiyle estetik, "duyusal idrak"imizle ilgilidir. Bu idrak biçiminin oluşması ve geliştirilmesinde aileden ve toplumdan intikal eden kültürel kodlar kadar sanat ve edebiyat ürünleri de yönlendirici etkilere sahiptir. Edebiyat, sözün estetize edilmesi ile ortaya çıkan bir dil işçiliği olmakla birlikte, duygu aktarımına dair zengin örnekler sunması bakımından da insanların iç dünyalarını zenginleştiren bir etkiye sahiptirler. Bir şehrin edebî eserde yer bulması, sadece konum ve çevrenin betimlenmesinden ibaret olmayıp şehrin kokusu, dokusu, sesi, rengi ve yaşama üslûbu gibi farklı yönlerinin dikkate sunulması anlamına gelir.

Şehir estetiğini meydana getiren unsurlar ve bireylerdeki estetik tavrın mahiyetini, Türk edebiyatından seçilen örnekler üzerinden yeni bir gözle değerlendirmek mümkündür. Estetik, kitabî bir bilgi olmanın ötesinde, yaşanan hayat içinde pratize edilen bir alan olduğu için formal eğitimin dışında aileden başlayan bir farkındalık süreci ile idrak edilebilir. Eğitim yoluyla estetik farkındalık oluşturma ve estetik tavır geliştirebilmek mümkün müdür? Bu sorunun cevabı edebiyatın günlük hayattan aldığı malzemeyi estetize ederek oluşturduğu itibari (kurmaca) âlemin mahiyetine dair örneklerden yola çıkarak verilebilir. Şehir estetiğine edebiyat bağlamında bakıldığında şüphesiz Tanpınar, Yahya Kemal, Şinasi Hisar, Samiha Ayverdi, Refik Halit gibi isimlerin metinlerinde çok sayıda nitelikli örnek görülebilir. Eserleriyle "bir yaşama üslubunun" ayrıntılarını sunan bu yazarlar, aynı zamanda edebiyatın üst diliyle estetize ettikleri bir dünya kurgularlar.

Edebiyat, mekâna nasıl bakması gerektiği konusunda okuru yönlendirir. Edebiyatın aynasına yansıyan şehir temsillerinde mekân, algısal yönüyle dikkatlere sunulur. Mekânla kavgalı olan kahraman, dar ve labirent mekânda kendisine çıkış yolu arar, uçsuz bucaksız bir çöle sığamazken, küçük bir köşede kök salma imkânı bulan ve orada kendisini güvende hisseden kahraman için samanlık seyrangâh olabilir. Mekân ve insan arasındaki karşılıklı ilişkiyi besleyen psikolojik etkenlerin yanı sıra öznenin mekâna yüklediği estetik değer de mekânın mahiyeti üzerinde etkili olabilir. Yahya Kemal'in "Bir Tepeden" şiirinde işaret ettiği gibi şehre atfedilen sıfatlardan yola çıkarak mekânla özne arasındaki kimlik ve kültür temelli mesafe ölçülebilir:

Nice revnaklı şehirler görülür dünyada
Lakin efsunlu güzellikleri sensiz yaratan

dizelerinde, "revnaklı şehir" ile "efsunlu şehir" arasındaki farka dikkat çekilir. Bu şiir üzerinden yapılacak bir sorgulama, şehirlinin yaşadığı şehre bakarken tecrübe ettiği estetik yaşantı ile sahip olduğu kültürel kodlar ve hafıza arasındaki yakın ilişkiyi gündeme getirir. Prof. Dr. Sadettin Ökten, "efsunlu şehir, hayatı ölümle beraber düşünen, kaderin her türlü sürprizini şehrin dokusunda adeta dile getiren bir yapılanmanın sahibidir" der. Bu tanım, şehri efsunlu kılan hususiyetin onun kökleri ve kimliğiyle olan ilişkisine işarete eder. Yahya Kemal'in şiiri refakatinde, Üsküdar, Kocamustafapaşa, Atik Vâlde, Süleymaniye, Kandilli ve Kanlıca gibi muhitlerde dolaşan bir şehir sakini, algı ve ilgisi nispetinde, görünen mekânın arkasındaki ruh iklimini hissedebilir. Edebiyat, görünenden yola çıkarak

görünmeyene atıf yapar ve bu yönüyle okura, estetik bakışın beraberinde getirdiği metafizik aksiyonu bizzat deneyimleme imkânı sunar.

Şiir, mesajını mümkün olduğunca perdeleyerek, imaj ve sembollerin arkasına gizleyerek ve alımlama estetiği doğrultusunda okurun boşlukları doldurmasına imkân tanıyarak sunarken hikâye ve roman, tematik vurguları nazım diline göre daha net bir aktarımla entrik kurguya yerleştirir. Yahya Kemal'in şiirinde doğrudan telkin edilmese bile okur, bir şehri efsunlu hale getiren vasıflar üzerine düşünür ve revnaklı şehrin yaşatabileceği estetik tecrübeden farklı olan yönlerini merak edebilir. Şehirde yaşama kültürüne dair manzaraların sunulduğu hikâye ve romanlarda ise mekân tasvirleri olayların geçtiği fizikî ve sosyal ortamı resmederken, aynı zamanda dış dünyadan alınan malzemenin yazar tarafından nasıl estetize edildiği dikkatlere sunulur. Örneğin; mekâna ruhuyla bakan yazarlardan biri olan Abdülhak Şinasi Hisar'ın metinleri, okuru dil zevki açısından doyurduğu gibi güzeli görme ve takdir etme beceresi kazandırma açısından da oldukça etkilidirler. Yazar, Çamlıcadaki Eniştemiz romanında henüz tabiatla bağını koparmamış bir şehirde, çevresine hürmetle yaklaşan insanların tabiatla kurdukları ruhî diyaloga dikkat çeker. Statik bir bakışın sadece bir sabah manzarası olarak tanımlayacağı bu ortam, yazarın kalemiyle yeni bir boyut kazanır; dinamik ve estetik bakış mevcut manzaraya adeta bir ruh üfler:

"Dolaştığımız yerler manevî hazların maddileşmiş şekillerine benzerdi. Sabah, taze bir fincan süt gibidir. Bir çocuk gibi oynar ve bir bayram gibi başlar. Hava, geceden yeni çıkmış olduğundan, serin ve uykudan henüz ayrılmış olduğundan dinlenmiştir.(…) Akşamın tatlı fakat biraz ağırbaşlı saatleri daha pek uzaktadır."

Edebiyat, şehre kendisini farklı bir lisanla anlatma imkânı verir. "Şehirde bir sanat eserinin içinde imiş gibi yürürsünüz" diyen Tanpınar'ın işaret ettiği gibi, edebiyatın araladığı hayal perdesi aslında gerçeğin yeni bir duyarlılıkla idrak edilmesini sağlar. Şehir kültürünü ve hayat pratiklerini canlı manzaralar halinde sunan edebiyat, nostaljik fotoğraflarla dondurulan maziyi, insan ilişkileri, eğlence, tüketim, ulaşım ve kültür

Şehir Estetiği ve Edebiyat İlişkisi

hayatı gibi geniş bir yelpazede çarpıcı hayat hikâyeleri ile birlikte sunar. Edebiyatın şehir anlatımı, mekânın sadece bir madde yığını ve arkitektonik bir hadisenin sonucu olmadığını, manevi çehresi ile birlikte keşfe açık bir metafizik yönü olduğunu da dikkatlere sunar.

Edebî eserler, estetik konusunda farkındalık oluşturmak için farklı yollar izleyebilir. Bazıları doğrudan bir telkin amacı taşımayıp okurun metinden çıkardığı anlam yoluyla; bazıları da dramatik aksiyonun içine bilinçli olarak yerleştirilen ve tematik güç olarak yazarın benimsediği doğruları temsil eden kişi, kavram ve simge değerler aracılığıyla aktarılır. Bu tarz eserlerde metin, estetik olduğu kadar bilişsel bir tavırla da çözümlenebilir. Edebiyatın estetik eğitimi konusundaki işlevselliğine örnek gösterilebilecek metinlerden biri Adalet Ağaoğlu'nun Romantik Bir Viyana Yazı romanıdır. Ağaoğlu'nun 1993 yılında yayımlanan romanında, Kâmil Kaya adlı tarih öğretmeninin, haritasız sınıflarda tarih dersi anlatmak zorunda kalışı ve derslerinde üzerinde durduğu mekânsal aidiyet konusuna vurgu yapılır. Romanda, gitmek, bakmak, görmek, öğrenmek, aktarmak ve paylaşmak gibi öne çıkarılan fiiller, bir şehirle hangi eylemler aracılığıyla iletişim kurulabileceğine işaret ederken, Kâmil Kaya'nın derslerinde, öğrencilerin mekândan hareketle hafıza ve kimlik arasında bağ kurup kuramadıkları sorgulanır. Kaya'ya göre bir şeyi bilmeden sevmek mümkün değildir:

"İnsan doğduğu, hem de doyduğu yerin tarihini bilmezse, ne memleketin, ne dünyanın tarihini bilebilir. Bunu kafalarınıza böylece yazın kuzucuklarım. Bir tarihi ezberlemek başkadır, orada kendi yerinizi ete kemiğe büründürmüş olarak bulmak başka…

İşte ilk ödeviniz: Gelecek dersimde sizlere şimdi anlatacağım yerleri soracağım. Gidin, bakın, öğrenin, sonra gelin, bana anlatın. Kalesini, kitaplığını, Atabey Cami'sini… (…) Eyy bu topraklar için toprağa düşmüş asker/ Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer! diye gümbürdemek kolaydı. Bilmediğin bir vatan toprağı için nasıl öleceksin, ille ölünecekse? (…) Memleketini sevmek kellesini kılıca, göğsünü kurşuna bağışlamakla olsaaa...Bir şeyi bilmeden o şey sevilir mi kardeşler!"

Toprağı yüceltirken, o toprağa emanet edilen miras ve nakşedilen estetikten haberdar olmadan samimi bir sevgi ve bağlılıktan söz edilemez. Tarih öğretmeni Kâmil Kaya'nın telkinleri, eylem ve söylem arasında yaşanan çelişkiler konusunda okuru bir özeleştiriye davet eder. Sınıfındaki öğrencilere verdiği ilk ödev, yaşadıkları şehri keşfetmeleri ve kendilerinden önce şehre kimlerin ayak izlerini bıraktıklarını araştırmalarıdır. Bu ödev aynı zamanda ideal şehirlinin taşıması gereken sorumluluğa da dikkat çeker. Insanın, gözünü, kulağını ve bütün duyularını yaşadığı şehre açması, o şehri farklı ve zengin çağrışımlarla görmesini sağlayacaktır. Yaşadığı şehri sahiplenen, şehrin eski ve yeni zamanları arasında yolculuk yapabilen ideal şehirlinin yetişmesinde edebiyat, hem dil ve üslûp hem de muhteva olarak faydalanılabilecek bir alandır.

Edebî türlerde ele alınan şehir temsillerinin yanı sıra edebiyatın başlı başına şehre kendi rengini vermesi de söz konusudur. Bazı şehirlerin orada doğan ve yaşayan edebiyatçılarla anılması, bu edebiyatçıların evlerinin müzeye dönüştürülmesi veya sanatçılar adına edebiyat evlerinin kurulması şehrin atmosferini olumlu yönde etkiler. Örneğin, Almanya'nın Lübeck şehrinin Thomas Mann ve Günter Grass ile anılması, İstanbul'da Tanpınar'ın Huzur romanından

hareketle edebiyat rotalarının oluşturulması, Çamlıca'nın Abdülhak Şinasi Hisar metinleri sayesinde yazılı bir müze ile mekânsal hafızasının korunması gibi örnekler edebiyatın şehre katabileceği güzelliklere örnek olarak gösterilebilir.

Şehirlerin her geçen gün tek tipleşerek kimlik kaybı yaşadığı günümüzde meselenin, hafıza, estetik ve kimlik gibi kavramlar etrafında ele alınması elzemdir. Estetik farkındalık ve bilincin oluşmasında aile, çevre ve eğitimin yanı sıra sosyal hayat içinde yaşanan tecrübelerle birlikte sanat ve edebiyatla desteklenen bir alımlama süreci önem taşır. Hoyrat ve açgözlü bir şehirleşme anlayışının karşısında ancak hayatın inceliklerini görmeyi başaran ve mekâna ruhuyla yaklaşan insanlar iradî bir tavır sergileyebilirler. Edebiyat ve estetiğin iddiası, günümüz insanının epeyce uzaklaştığı bu hassasiyeti yeniden inşa etmeye yönelik bir çabanın ortaya çıkmasını sağlamaktır.

Şehirler, fiziksel olarak değişseler bile onları var eden ruh, yaşamaya devam eder. Önemli olan ruhsal boyutta aşina olan ve şairane deyişle "melâli anlayan" bir neslin var olmasıdır. Şehirde insan eliyle biçimlendirilebilecek olan unsurlar, özne ve nesne arasındaki uyumu, birini diğerine feda etmeyecek şekilde dengede tutarak üretilebilir.

Ayşe Kübra Bilgin

Savaş Meydanından Zihnin Münzevi Köşesine:

Edebiyat Aynasında Kendimizi Yorumlamak

Okumanın psikolojik boyutu; künhüne varamadıklarımızı, aslında içimizde bulunduğu hâlde dokunamadıklarımızı uyandırır. Bu temas, kelimeleri okuyup anlamlandırmakla başlar, insanı okumakla devam eder. Bu minvalde başta Rollo May olmak üzere pek çok psikiyatrist; psikolojinin tozlu arşivlere kaldırılma olasılığını öngördüğü hâlde klasik edebiyat eserlerinin "sakin bir şekilde nesilden nesile aktarılan zengin tespitlerinin" kaybolma ihtimalini düşünmez.[1] May'in kendi sözleriyle "edebiyat, tarih boyunca insanın kendi kendini yorumlamasıdır."[2]

Tarih boyunca kendi kendini yorumlayan insan; kimliğiyle, bütün hissettikleriyle, maddi ve manevi tarafıyla oradadır. İçine doğduğu inançların izlerini edebiyat(l)a taşır. Her bir öznenin içinde yaşadığı manevi atmosfer yazana özgü bir bakışla perçinlenir ve bilinçaltımıza nüfuz eder.

Buradan hareketle İslamî referanslarla örülü olan zemin metinlerimize baktığımızda, bu metinlerin insanın kendi kendisini yorumladığı, açmazlarına teklif sunduğu, çözüm gösterebildiği ölçüde bir panaroma da sunduğunu görürüz. Bir yakası içinde yaşadığımız hayatın zahiri yönünü tutan; diğeri ise ilk bakışta fark edemediğimiz batını boyutla harmanlanan tecrübelerin izi sürüldüğü ölçüde orada yer alan tekliflerin diri kalacağı aşikârdır. O hâlde, imani duyarlılığın pratikteki gösterenlerinden biri olan ibadetlerin zemin metinlerimizdeki yansımaları bize ne söyler?

Edebiyat bir aynadır, ibadetler de…

Kaygusuz Abdal, Dilgüşa'da ibadetlerin hepsinin (davete) icabet olduğunu belirtir. İcabet ise temizlik demektir. Temiz olmak, Allah'ı karşısında görmektir. "Şah damarımızdan daha yakın olduğunu" buyuran Allah'ın karşısında olmadığımız bir an söz konusu olmadığına göre[3] bu bilinci taşıyarak yaptığımız eylemlerin de birer ibadet olduğunu söyleyebiliriz. Yani daima "dünyalığı" ibadete çeviren, ibadeti bir hâl

Derviş Hayali'ye göre günde beş kere okunan ezan, namaza çağrı olmaktan öte şeytanı da taşlamaktır: Kurulan bu metafor bir gün içinde en önemli hatırlatıcı olan ezan ile En Büyük'ü hatırlayarak şeytani vasıflarımıza attığımız taş olarak değerlendirilse nasıl bir tablo ortaya çıkar?

olarak yaşamayı içeren bir değerlendirmede bulunur:

Pes ey talib, Hakk'a ta'at u ibâdet namaz niyâz cümlesi icâbât içündür. İcâbât temizlik üzredür. Anın-çün ki ta'ât kul ile kul arasındaki nesne degildür. Taat, kul ile Tanrı arasındagı sebebdür. Temiz gerek, temizlik Hakk'ı hâzır görmekdür.[4]

Derviş Hayali'ye göre günde beş kere okunan ezan, namaza çağrı olmaktan öte şeytanı da taşlamaktır:

Turuben âbıdeste başladılar
Ezan ile İblîs'i taşladılar[5]

Kurulan bu metafor bir gün içinde en önemli hatırlatıcı olan ezan ile En Büyük'ü hatırlayarak şeytani vasıflarımıza attığımız taş olarak değerlendirilse nasıl bir tablo ortaya çıkar?

Mihrab kelimesinin "savaş yeri ve savaş aleti" anlamlarını da hatırlatacak şekilde Aşık Paşa ise mescidleri savaş yeri, şeytanı da imana kast eden bir düşman olarak tanımlar. Müminlerin safları ise şeytanı kırıp geçirmektedir. Bu savaştan sağ çıkanlar gazi olurken, namazda ölenler aynı zamanda savaşta şehit olmuştur:

Harbgâhdur mescid ol şeytan için
Kim gelir ol kasdile iman için
Saf saf anda durışır şeytanı sır
Ol sıyamaz bunı bunlar anı sır
Gâzılardur pes bu mü'minler bilün
Gâzılıkdur bu namâz kılmak kılun
Hem şehîddür bu iş içinde ölen
Belki bunlardır ebed zinde kalan[6]

Oruç, adeta insanı "gören" yüce bir konumdadır. İnsanın kendine atfettiği "yaptığı" bir ibadetten öte oruç canlı kanlı şekilde insanı gören bir öznedir. Dolayısıyla Gülşehri'nin Mantıkut't-Tayr'ına bakılırsa oruç tutmayan birinden değil, bilâkis orucun görmediği birinden bahsedilebilir:

Oruç ol şahsı değildir görücü
Anınçün tutmaz ol şahs orucu[7]

Ahmedî'nin bir beyitinde ise zekât ahirete kurduğumuz bir köprü olarak karşımıza çıkar. Bu dünyada ilettiklerimizin ahirete doğrudan gideceğine dair kuvvetli

Savaş Meydanından Zihnin Münzevi Köşesine: Edebiyat Aynasında Kendimizi Yorumlamak

imanımızın bir göstereni olarak okunabilir. Bu metaforun da hadis referanslarıyla örüldüğü bilinmektedir[8]:

Virgil zekâtı ki ol-durur İslâma kantara
Kılgıl namâzı ki ol-durur ol dînüne imâd[9]

Örneklerini daha da çoğaltabileceğimiz üzere zemin metinlerde ibadetler özelinde insana olan bakışın, dünyevi ve uhrevi hayatın izlerinin çift yönlü okunması söz konusudur. Böyle bir okumayla bu metinlere temas etmek hafızamızın gelenekle esnek ve yaratıcı şekilde birleşmesine kapı aralar. Rollo May, modernizmin günümüze taşıdığı endişelerden kurtuluşu insanın kendi gelenekleriyle yoğrulurken kendine özgü olabilmesiyle açıklar. Freud psikanaliz üzerine yazdığı kitabının sonunda söz konusu "zamanını aşarak geçmişi yapıcı kullanmak" fikrini Goethe'den yaptığı bir alıntıyla pekiştirir; atalarının mirasını "kendinin kılmak"[10]:

Atalarından aldığın her ne varsa
Kendinin kılmaya çabala

Söz konusu kendi zemin metinlerimiz üzerinden insanı okumak olduğunda metinlerimize karşı tavrımız etkilerinden korktukları için Rönesans dönemi resimlerine bakamayan modern sanatçıların tavırlarına oldukça benzer. Bu düşünceler, zihnimde Mustafa Kutlu'nun "İkindiyi Kılmak" hikâyesindeki Öğretmen Recai Bey'i canlandırıyor.

Hayat gailesini öncelerken "kafasının münzevî bir köşesine boynu bükük çekilmiş duran ikindiyi kılmak fikriyatının peşine" Mehmet Akif'in "Ya hamiyetsiz olsaydım ya param olsa idi" mısralarını ekleyen[11] Recai Bey'in sıkıntılı hâli aynı zamanda geleneklerimizden koparak köksüzleşmiş olan değerlerimizin, baltalanmış olan manevi yönümüzün de bir göstereni değil midir? Modern hayatın koşturmacası içinde boğulan Recai Bey'in kaçırdığı ikindi namazı üzerinden Kutlu'nun hikâyesine işlediği alt metinler, Rollo May'in öne sürdüğü kendi metinlerimize ve oradaki değerlere tutunmak gerektiği fikrini sanat yoluyla anlatması açısından oldukça değerli.

Velhasılıkelam; bu yazı bir ayna olan edebiyatı, ibadetlerin insan içinliğine tuttuğu ayna açısından ele alma denemesidir. Edebiyat, insanın nesine ayna tutmamaktadır ki!..

Dipnotlar

1 Rollo May, *Kafese Konan Adam,* Çev. Aysun Babacan, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2018, s. 44.
2 A.g.e., s.19.
3 "Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız." Kaf Suresi, 16. Ayet.
4 Kaygusuz Abdal, *Dilgüşâ,* Haz. Abdurahman Güzel, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.84.
5 Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l-Envâr,* Haz. Fatih Köksal, İstanbul, Kitabevi, 2003, s.219.
6 Âşık Paşa, *Garibnâme*, Haz. Kemal Yavuz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (ekitap), s. 423.
7 *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı*, Haz. Kemal Yavuz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (ekitap), s.14.
8 İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerle Gerçekler III,* Erkam Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.97.
9 *Ahmedî Dîvân,* Haz. Yaşar Akdoğan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (ekitap), s.50.
10 Rollo May, *Kendini Arayan İnsan,* Okuyan Us, İstanbul, 2013, s. 195.
11 Mustafa Kutlu, *Yokuşa Akan Sular,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51.

Muharrem Dayanç

İZ-TANBUL

Edebiyatta "Ben de varım." demenin yolu yazmaktan geçiyor. İçinizin sesini dış dünyaya ancak böyle taşıyabiliyorsunuz. Bir insanın kendini görünür kılmasıdır yazmak. Geleceğe kalmanın yolu dilden taviz vermeden nitelikli yazmaktan geçiyor biraz da. Nitelikli bir yazı uzun bir sessizlikten doğuyor veya içe doğru derin bir duyuştan, arayıştan.

İsmet Özel'in, "Amentü"sünde çağrışım dünyası oldukça geniş/zengin "Ne Godiva geçer yoldan, ne bir kimse kör olur" dizesi ayrı bir dikkati hak eder.[1] Dizedeki "Godiva", "Godiva'nın yoldan geçmesi", "bir kimsenin kör olması" ibareleri okuyucuyu sadece şaşırtmakla kalmaz, konu hakkında az da olsa bilgi sahibi olanları geçmişe, tarihin derinliklerine iter.

Leydi Godiva'nın hikâyesi okuyucuyu önce İngiltere'ye sonra bu ülkedeki küçük bir yerleşim yeri olan Coventry'ye götürür. On birinci yüzyılda bu kasabada yaşayanlar lordun koyduğu vergilerden bıkıp usanmışlardır. Iyi yürekli Leydi Godiva kocasından ısrarla vergilerin düşürülmesini ister. Bir süre direnen lordun inadı kırılır ve "olur" der ama bir de şart koşar. Leydi Godiva anadan doğma bir şekilde ata binecek ve bu şekilde bütün şehri dolaşacaktır. Eşinin böyle bir şeye cüret etmeyeceğine kendince kanaat getiren lord rahattır. Beklenmeyen bir şey olur, Leydi Godiva teklifi kabul eder, atına biner, şehri dolaşmaya başlar. Fakat sokaklar boş, işyerleri kapalı, evlerin perdeleri iniktir. Coventry halkı, çok sevdikleri "leydi"lerini bu halde görmemek için adeta inzivaya çekilmişlerdir.

Her şey yolunda giderken ilginç bir hadise gerçekleşir ve bütün bu olanlardan haberi olmayan kasaba halkından biri Leydi Godiva'yı atının üstünde öylece görür. Bir süre sonra işin aslını öğrenen bu adam "leydi"sine duyduğu saygı ve mahcubiyetten dolayı gözlerine mil çeker, ışığı yasak eder.

Leydi Godiva ile halk arasındaki sevgi, saygı ve bağlılığın derecesi hem hikâyenin etkisini artırır hem de yaşananları çağlar üstü kılar. Bu hikâyede aslında sevgi, saygı ve bağlılık sınanmakta ve taraflar sınavı başarıyla geçmektedirler. Olanlardan haberdar olmayan birinin halkla "leydi"si arasındaki büyüyü bozması muhtemeldir. Fakat bu şahıs öylesine şaşırtıcı ve fedakârca bir davranışta bulunur ki bu durum onu fazlasıyla halkın yanına çeker.

Yıllar önce bir gazetede okuduğum Leydi Godiva'nın hikâyesini bana bir kere daha hatırlatan -yirmi senelik ayrılıktan sonra- İstanbul'un yeni yüzüyle karşılaşmam oldu. Herkes aynı şeyi tavsiye ediyordu; site içinde güvenli bir ev. Elbette bunun bedeli bir hayli yüksekti. Yeşile doymuş havuzlu bir bahçe içinde etrafı duvarlarla çevrili; duvarları dikenli tellerle ve kameralarla donatılmış; nizamiyesi, otomatik kapısı, güvenlik görevlileri, kapalı ve açık otoparkı olan güvenli bir ev. Mahalleden, sokaktan, toplumdan/halktan soyutlanmış, içine kapanmış küçük muhayyel bir ada/dünya

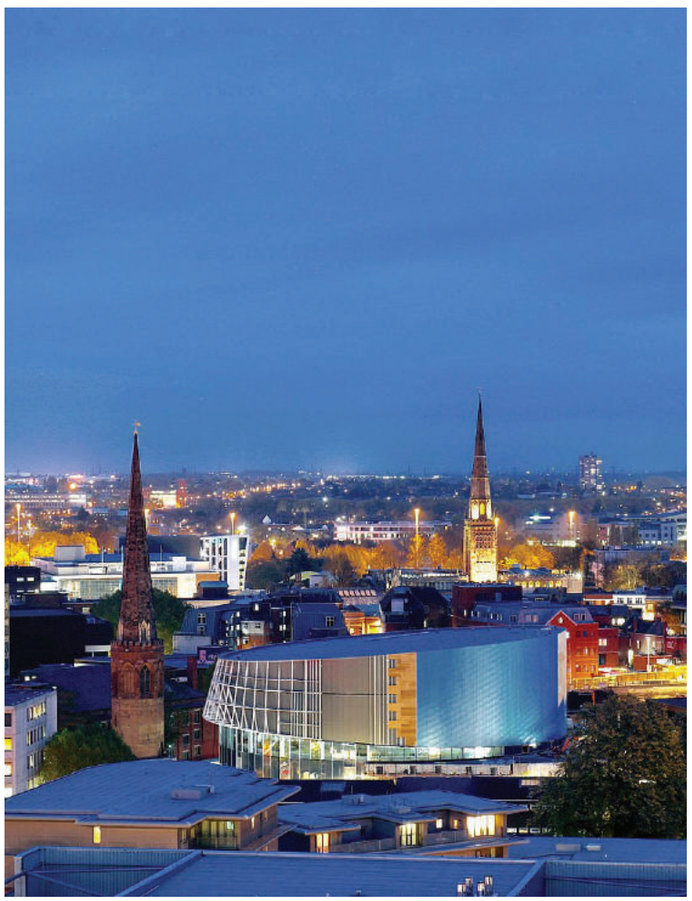

Coventry

tasavvuru. Bedeli mukabilinde "Rahat ol biz seni koruyoruz, biz sana yeteriz." duygusunun insana telkin edildiği yapay bir atmosfer.

Oysa ben, büyük bir aile gibi nefes alıp veren sokaklarda/mahallelerde büyümüştüm. Evler gibi insanlar da birbirlerine yaslanarak ayakta dururlardı buralarda. Yoldan geçeni herkes tanır, dışarıdan gelenler sokağın/mahallenin misafiri olarak görülürdü. Büyükler beraber yaşar/yaşlanır, çocuklar birlikte büyürdü. Akşam olur da bir evin ışıkları yanmazsa komşular telaşlanırdı. Böyle yerlere içten gelen bir emniyet duygusu refakat ederdi. Buralarda komşu komşunun bahçesi, duvarı, nizamiyesi, kamerası, bekçisiydi aynı zamanda.

İşte bu ve buna benzer duyguları dilime pelesenk etti İsmet Özel'in "Ne Godiva geçer yoldan, ne bir kimse kör olur" dizesi.

İlhan Berk 1962'de tuttuğu bir günlükte şaşırtıcı bir Londra tasviri yapar. Bu günlük, günümüz İstanbul'u düşünülerek okunduğunda daha bir sarsar/yakar iç dünyasını insanın. Birbirine hiç benzemeyen iki toplum ve insan tipolojisi uç verir okuyanların zihninde. Sükûnet yerini kaosa bırakır. Şunları yazar Berk Londra için:

Öğle yemeğini indiğim otelde yedim. İngilizleri de o zaman tanıdım. Otelin uzun, büyük bir yemek salonu vardı ve hemen hemen de doluydu. Herkes yemek yiyordu ve çıt yoktu. Bir ölüler eviydi sanki yemek salonu. Çarpılmıştım. Bunca insanın toplandığı bir yerde insanlar nasıl olur da böyle kendi kendilerine kalabilirdi. Yemeği yiyip kendimi dışarı attım. Dışarısı 'pardon'lar, 'sir'ler demekti. Londra göğünün insanlardan duyduğu sözcükler yalnız bunlardı. Bir on gün Londra'yı, bir beş gün de öbür İngiliz kentlerini dolaştım. İngiltere'de geçen on beş günüm için defterime alt alta tek bir sözcük yazdığım usumda:

SIKINTI
SIKINTI
SIKINTI
SIKINTI

İngiltere'nin bendeki imgesi bu sözcükte toplanıyordu. Şimdi beni böyle sıkıntıdan sıkıntıya atanın ne olduğunu düşünüyorum da hâlâ bulamıyorum.

Yeniden kavuştuğum İstanbul'un yeni yüzünü kayda geçirme telaşı var içimde. Eskitilmiş buldum İstanbul'u. Yorgun ve yılgın buldum. Hayatı kolaylaştırmak için birçok şey yapılmaya çalışılmış ama önü alınamayan yığılma nefes almasına izin vermemiş bu dünya kentinin.

Tarih miydi? Tarihin en ağır bastığı kent İstanbul değil midir? İstanbul'u ben en çok bunun için sevmiyor muydum? Öyleyse neydi bu? Londra düzenin kendisiydi. Düzen yalnız insanları, evleri, sokakları, çarşıları değil, doğayı da egemenliğine almıştı. Doğa da düzenin kendisiydi: Bir resimdi sanki. Gök, güneşler, nehirler, her şey, evlerin insanların yanı sıra bir tabloda yerlerini almıştı. Beni sıkanın bu olduğunu düşündüm.[2]

Berk'in, alıntının sonunda söyledikleri şaşırtıcı. Bu dünyada kendisini resim sergisinde gibi hisseden benim için daha da şaşırtıcı. (Yanlış hatırlamıyorsam, Cevdet Kudret de bir yazısında küçüklüğü, sürprizlere kapalılığı ve sunîliği bağlamında Ankara'yı "tiyatro sahnesi"ne benzetir). Modern dünyanın insanları bir resimde yer/köşe kapmanın derdinde gibi geliyor bana ne zamandır. Donuk ve soluk bir resim bu, üstünde sineklerin uçuştuğu. Son zamanlarda resimden hayata fırlayan insanlara daha az rastlıyor, daha çok değer veriyorum. Hareketli, canlı, üretken, nefes alıp veren, kazanan, kaybeden. Bunlar isimlerini tek tek sayabileceğim kadar az.

Gelelim bugüne, bugünün İstanbul'una.

Yeniden kavuştuğum İstanbul'un yeni yüzünü kayda geçirme telaşı var içimde. Eskitilmiş buldum İstanbul'u. Yorgun ve yılgın buldum. Hayatı kolaylaştırmak için birçok şey yapılmaya çalışılmış ama önü alınamayan yığılma nefes almasına izin vermemiş bu dünya kentinin. Marmaray, Avrasya Tüneli, Metrobüs, "metro"nun Anadolu yakasında Tavşantepe'ye, Ümraniye'ye, Çekmeköy'e; Avrupa'da Başakşehir'e, Hacıosman'a, Boğaz sırtlarına kadar uzatılması bu çabaların somut örnekleri. Belli günler gibi günün belli saatlerinde de rengi ayrı ayrı "metro"nun. Dolayısıyla kalabalıkken başka bir dünya çıkıveriyor ortaya, tenhayken başka.

Şimdi sıra birkaç "metro" izleniminde.

Bulunduğum vagona dört genç biniyorlar ve hemen hemen bütün koltuklar boş. Üçü yan yana, biri arkadaşlarının karşısına oturuyor.

Yan yana oturanlardan biri “Sen de yanımıza gelsene!” diyor yüksek sayılabilecek bir sesle. “Yok” diyor yalnız oturan “Ben sizinle yüz yüze konuşmak istiyorum.”

Tavır ve davranışlardan kelimelere doğru başlayan yolculuk derinleşiyor içimde. “Konuşurken dostlarımızın yanlarına mı oturmalıyız, karşılarına mı?” diye düşünmeye başlıyorum. Gözlerinin içine bakarak mı konuşmalıyız onlarla, belli belirsiz yandan bir silüetle/bakışla mı? Gelin de çıkın işin içinden.

“Gün”e giden teyzelerle yolumuz kesişiyor. Karşılıklı iki uzun koltuğu doldurmuşlar. İlk duraktan binmiş olmalılar. Giyim kuşamlarından ve yaşlarından beklenmeyen gürültülü bir sohbetin içindeler. Sohbete eşlik etmeyenler de telefonla konuşuyor. Biri uzun uzun ve yine yüksek bir sesle bir yakınıyla sohbet ediyor. Eve gidince şöyle not düşüyorum defterime: “Gün”e giden teyzelere metroda denk geldik. Teyzeler dertleşiyorlar, şakalaşıyorlar, sağa sola telefon ediyorlar. Huşu içinde dinliyoruz.

Marmaray açılmadan kısa bir süre önce, tıklım tıkışık bir şekilde yol alan “metro”dayım. Gözüme iki insanın hikâyesi takılıyor:

Bir genç ayağa kalkıyor.
Yaşlı beyefendi “Buyurun lütfen buyurun.” diyor.
“Ben biraz sonra ineceğim.” diyor genç.
Kaç duraktır beraber gidiyoruz.
İnmiyor.

Kendisine yer veren delikanlıya “Allah razı olsun.” dedikten sonra, Pendik’ten binen ben Göztepe’de inene kadar, ağzının mırıldandığını gördüğüm İstanbul beyefendisini nasıl unuturum? Bu sahnenin kahramanlarına imrendiğimi söylemeden, bu güzelliğin altını çizmeden nasıl geçiştiririm?

1997 yılının ilk aylarında olmalı, otobüs terminalinden göreve yeni başladığım üniversiteye giderken (Eskişehir) kırmızı

mantolu bir gencin davranışları gözüme takılmıştı. Yol boyunca defalarca yaşlılara yer vermiş koltuklar boşaldıkça da nefeslenmişti, benim gibi uzak yoldan geldiği her halinden belli olan bu genç.

Sonra ne oldu biliyor musunuz? Kırmızı mantolu genç kız girdiğim ilk derste en ön sıradaydı.

Niçin İstanbul izlenimleri?

Edebiyatta "Ben de varım." demenin yolu yazmaktan geçiyor. İçinizin sesini dış dünyaya ancak böyle taşıyabiliyorsunuz. Bir insanın kendini görünür kılmasıdır yazmak. Geleceğe kalmanın yolu dilden taviz vermeden nitelikli yazmaktan geçiyor biraz da. Nitelikli bir yazı uzun bir sessizlikten doğuyor veya içe doğru derin bir duyuştan, arayıştan.

Ya okur? Oğuz Atayların, Tanpınarların, Necip Fazılların, Karakoçların, Zarifoğluların, Necatigillerin, Kemal Tahirlerin bile nasibine pek azının düştüğü bu kıymetli mücevher? Hz. İsa'nın havarileri... Hangi durakta, hangi istasyonda bekliyor... Veya bekliyor mu?

Bilinmez.

Gözüne mil çekilmiş bir âmâ gibi geldim, duy sesimi İstanbul.

Issız istasyonlarda hikâyeler yazdırmadan, Kop Dağı'nda dükkânlar açtırmadan, sükût suikastlerine uğratmadan, burç burç/menzil menzil dolaştırmadan gel.

Dipnotlar

1 İsmet Özel, "Amentü", *Erbain -Kırk Yılın Şiirleri-*, TİYO, İstanbul 2018, s. 182.
2 İlhan Berk, *El Yazılarına Vuruyor Güneş*, YKY, İstanbul 2014, s. 55-56.

Muhammet Sani Adıgüzel

Kırılan Putların Yerine Yenilerini Kim Koyuyor?

Bazı mısralar hep akılda kalır. Acaba neden? Vardır bir nedeni elbet. Hatta birden çok neden. Daha doğrusu zamanla nedenlerin sayısında artma oluyor. Belki akılda kalmayı da bu çoğalma sağlıyor. Böylece mısra sürekli yeni kalıyor. Yeni kalmak önemli. Aşk eskiden yeniye geçiştir. İlhan Berk'in adı Aşk olan şiirinin akılda kalan son mısraı tam da böyle bir geçişi anlatır gibidir: "Sen gel bizi yeni vakitlere çıkar." Erdem Beyazıt'ın Aşk Risalesi'nin son mısraı da akılda kalanlar arasındadır: "Aşkın bir adı da yorulmamaktır." Akılda kalan mısraların bir kere olunan ama bir daha hiç akıldan çıkmayan aşkla ilgisi olmalıdır.

Sonlarda olduğu gibi başlarda ve hatta aralarda yer alan mısralar da akılda kalabilir. Aragon'un Elsa'ya Şiirler'inde baştadır mesela: "Sana büyük bir sır söyleyeceğim zaman sensin". Necip Fazıl Kısakürek'in Muhasebe şiirinde daha çok aralarda: "Sabredin, gelecektir, solmaz, pörsümez yeni!" Kısakürek'in aynı şiirinde zamanla ilgili akılda kalan başka mısralar da vardır. Kısakürek yeniyi asla kimseye bırakmak niyetinde değildir. Her ne kadar bir başka şiirinde, eskiyle bağını koparmadan yeni olmak anlamında, "Eski esvaplarım tutun elimden" diye bir istekte bulunsa da, bunun büsbütün yeni karşıtlığı biçiminde algılanmasına çok sert bir tepki gösterir: "Zamanı kokutanlar mürteci diyor bana". Hakkında "Bir mısraı bir millete şeref verecek şair." özdeyişinin bulunduğu şairin bu tepkisi, kendisine mürteci diyenlere "zamanı kokutanlar" demesi, Tövbe suresi 28. ayette eleştirilenler gibi değerlendirilebilir.

Bazı şiirlerin son mısraları ile bazılarının ilk mısraları arasında da ilgi kurulabilir. Bu tür şiirlerin yazılış tarihleri birbirine yakın ise, kurulan ilgi daha güçlü hissettirir kendini. Sanki biri bitiyor diğeri başlıyor gibi bir izlenim bırakırlar okuyan üzerinde. İbrahim Alâettin Gövsa'nın Tavaf'ı ile Asaf Halet Çelebi'nin İbrahim'i böyledir. Tavaf, 10 Kasım 1938 tarihinde yazılmış; İbrahim, Ağustos 1939'da.

Kısakürek yeniyi asla kimseye bırakmak niyetinde değildir. Her ne kadar bir başka şiirinde, eskiyle bağını koparmadan yeni olmak anlamında, "Eski esvaplarım tutun elimden" diye bir istekte bulunsa da, bunun büsbütün yeni karşıtlığı biçiminde algılanmasına çok sert bir tepki gösterir: "Zamanı kokutanlar mürteci diyor bana". Hakkında "Bir mısraı bir millete şeref verecek şair." özdeyişinin bulunduğu şairin bu tepkisi, kendisine mürteci diyenlere "zamanı kokutanlar" demesi, Tövbe suresi 28. ayette eleştirilenler gibi değerlendirilebilir.

Kırılan Putların Yerine Yenilerini Kim Koyuyor?

İki şiir arasında yeni bir doğum için gereken kadar bir süre geçmiş. Tavaf şiiri şöyle biter:

“Ölmez, evet, gönüllere heykel kuran Atam!
Lâkin, nedir, içimdeki payansız inhidam?”

İbrahim şiiri şöyle başlar:

“ibrâhim
içimdeki putları devir
elindeki baltayla
kırılan putların yerine
yenilerini koyan kim”

Akılda kalan bu mısralar arasındaki ilişkiyi açıklamak için Yunus Emre’den yararlanılabilir. Yunus Emre; Kâbe, Beytullah, Allah’ın evi için Çalab’ın tahtı ifadesini kullanır. Çalab’ın tahtı, Allah’ın evi demek. Ona göre Çalab’ın tahtı gönüldür. Bu yüzden gönül kıran Çalab’ın tahtını yıkmış olur. İnsan hep Çalab’ın tahtını başkasının yıktığını düşünür. Bunun tam tersi de mümkündür. İnsan kendi gönlünü kendi de kırabilir. Çalab’ın tahtı olan gönle başka bir varlık konulursa böyle bir fiil gerçekleşir. İbrahim Alâeddin Gövsa’nın akılda kalan ilk mısraı bu açıdan yaklaşılabilir. Zaten kendisi de öyle yaklaşmaktadır: “Lâkin, nedir, içimdeki payansız inhidam?”. Bu mısra “Gönlüm çok fena kırıldı.” demektir. Kendisi bunun farkında olmasa da, içindeki sınırsız yıkımın öznesi ve nesnesinin aynı olduğu açıktır. Çelebi’nin akılda kalan mısraları da bu açıklığın şiir diliyle gösterilme çabasından başka bir şey değildir.

Sezai Karakoç’un da akılda kalan pek çok mısraı vardır. Bunlardan en çok akılda kalanı “Ey yeşil sarıklı ulu hocalar bunu bana öğretmediniz.” mısraı olsa gerektir. Bu mısra şiirde ilk değilse bile, her biri ayrı şiir niteliğinde olan bir şiirin, bir bölümünün, ikinci bölümünün ilk mısraıdır. Bu yönüyle şiirlerde başta akılda kalan mısralarla birlikte okunabilir. Herhâlde böyle bir okuma için de aynı kategoride yer alan “Sana büyük bir sır söyleyeceğim zaman sensin” mısraı seçilebilir. Böyle bir seçimin yapılma nedeni bilginin bir sır gibi, hatta büyük bir sır gibi, hata ve hatta en büyük sır gibi düşünülmesi gerektiğidir. İster yeşil sarıklı ister kızıl sarıklı olsun hiçbir hoca varlık nedeni olan bilgi sırrını söylemeden edemez. Zaten hocalar şayet hoca iseler tıpkı Yunus Emre’nin bir ilahisinin akılda kalan son mısralarında olduğu gibi bildiklerini söyleyince değil, söylemeyince ölürler: “Behey Yunus sana söyleme derler / Ya ben öleyim mi söylemeyince.” Elbette bunu “Söylesem öldürürler, söylemesem öldüm.” biçiminde geniş anlamda okumak daha doğru olur.

Konuyla ilgili olarak çok sayıda örnek verilebilir. Ancak Karakoç’un akılda kalan ilk mısradan sonra şiirin akılda kalan diğer mısralarında verdiği örnek başka örneğe gerek bırakmayacak kadar açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır:

“kardeşim ibrahim bana mermer putları
nasıl devireceğimi öğretmişti
ben de gün geçmez ki birini patlatmayayım
ama siz kâğıttakileri ve kelimelerdekini ve
sözlerdekini nasıl sileceğimi öğretmediniz”

Akılda kalan bu mısraları okuyanların hemen ilk etapta öğrenildiğini söylenilenlerle ilgili olarak; “A! Ne güzel! Öğrenince yapılıyor demek ki!” diye düşünmeleri pekâlâ mümkündür. Yine aynı şekilde öğrenilmediğini için yapılmadığı söylenilenlere ilgili olarak da; “A! Ne çirkin! Öğrenilmeyince yapılmıyor olsa gerek!” diye düşünebilirler. Söylenme biçimine bakılırsa bu düşüncenin doğruluğu konusunda hemen hiç kimse herhangi bir kuşku duymaz. Ancak sadece edebiyat değil aynı zamanda hayat bağlamında düşünülürse gerçeğin tam tersi olduğu görülür. Çünkü Hz. İbrahim’in canı

Bazı mısralar hep akılda kalır. Acaba neden? Vardır bir nedeni elbet. Hatta birden çok neden. Daha doğrusu zamanla nedenlerin sayısında artma oluyor. Belki akılda kalmayı da bu çoğalma sağlıyor. Böylece mısra sürekli yeni kalıyor. Yeni kalmak önemli. Aşk eskiden yeniye geçiştir.

karşılığında vermek istediği söz konusu olan putları devirme bilgisi edinildikten sonra yerine konulan yenileri için hiçbir endişeye düşmeden çocukça bir edayla "Yaşasın! Bakın mermer putları nasıl da deviriyorum" anlamında "gün geçmez ki birini patlatmayayım" demek olsa olsa şiirlerde olur ve şiirde büyük ölçüde budur zaten.

Oysa gerçek bunun tam tersidir. Şair aslında öğrenip de yaptığını söylediğini değil, öğrenmediğini söyleyip de yapmadığını söylediğini yapmaktadır. O hâlde bu konuda biçim ve içerik ilişkisi göz ardı edilmeden, şair gün geçmiyor ki, kitaplardaki putları deviriyor olmasın; şiirdeki biçimiyle kâğıt, kelime ve sözlerdekini silmiyor olsun denilebilir. Zaten şairin hemen bütün eserleriyle bunu yaptığı, yani "Ey yeşil sarıklı ulu hocalar bunu bana öğretmediniz" diye yakındığı hocaların öğretmediğini söylediği bunu yaptığı açıktır. "Vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdür." Yöntem hatası yapmamak gerekir. Yöntem hatası yapılırsa kutsal kitap asılı her evden kutsal kitap asılı olmayan hiçbir eve ulaşılır ancak. Yeri gelmişken burada hatırlatmak babından bir usule yer verelim: El, dil, kalp. Bunun anlamı bir kötülüğü elinizle düzeltebiliyorsanız dile gerek kalmaz demektir. Bir başka deyişle, elle düzeltemeye gücünüz yetmiyorsa dille düzeltmeye çalışırsınız. O da mı olmadı, kalbinizle buğuz edersiniz. Söz konusu hadis nasıl mı bitiyor: "Bu da imanın en zayıf noktasıdır."

Bazı mısralar akılda kalır. Akılda kalan mısralar genellikle şiirlerin son mısralarıdır. İbrahim şiirinin son mısraı da bunlardandır:

"ibrâhim
gönlümü put sanıp da kıran kim"

Çelebi'nin bu mısraında da muhatap Tavaf şairi İbrahim olmalıdır. İbrahim şiirinde Çelebi'nin, Tavaf şairi Gövsa'ya, Sezai Karakoç'un Taha'nın Kitabı'ndan, kitabın akılda kalan mısralarından hareketle, bunlardan biri üzerinde bir kelime değişikliği yaparak, Taha yerine İbrahim diyerek, putların yerine yenilerini koyan İbrahim'e, putları kıran Hz. İbrahim'in diliyle, seslenir gibi olduğu düşünülebilir:

Hey İbrahim dur sınırı geçiyorsun
Bir taş var orada nereye gidiyorsun

Tekfur Sarayı

Ünal Tanrıverdi

Bizans ve Osmanlı'nın Buluştuğu Yer:

Tekfur Sarayı

Tekfur Sarayı Bizans-Osmanlı dönemleri içerisinde pek çok amaçta ev sahipliği yapmış, bu sebeple içerisindeki zengin kalıntılar ile günümüzde karanlık kalmış birçok konuya aydınlatacak potansiyeli her zaman korumuştur.

Tekfur Sarayı günümüze ulaşan nadir Bizans saraylarındandır. Ne var ki Tekfur Sarayı olarak bilinen yapı esasında bağımsız bir yapı olarak düşünülmemelidir. Yapı aslında XI. ile XV. yüzyıllar arasında imparatorluk sarayı olarak kullanılan, Blekhernai Saray kompleksinin bir parçası durumundadır. Blekhernai Saray Kompleksi'ne sonradan eklenen Tekfur Sarayı tarih boyunca farklı amaçlarla kullanılmıştır. Saray, Edirnekapı'dan (Charisius Kapısı) Theodosios sur duvarlarının, Eğrikapı (Kaligaria) arasına inen ve Komnenos sur duvarlarının birleştiği yamaçta, iki sur arasına inşa edilmiştir.

Tekfur Sarayı'nın ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmese de XIII. yüzyıldan sonra yapıldığı tahmin edilmektedir. İlk incelemelerde VII. Konstantinos Porpyrogennetos (913-959) tarafından, oğlu Romanos için yaptığı ileri sürülse de yapının kalıntıları incelendikten sonra en erken XIII. yy. ile en geç XIV. yy. arasında yapıldığı düşünülmektedir. Sarayın kuruluşu hakkında muhtelif bilgilerden bir başkası da I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) eşi Maria tarafından yaptırılmış Alman Prensesin Evi denilen sarayın burası olduğu düşüncesidir. Aynı zamanda bazı kaynaklarda Tekfur Sarayı, Büyük Konstantin döneminde yapıldığı ve I. Justinianus (527-565) döneminde de onarıldığı da iddia edilmektedir. Ancak Justinianus tarafından onarılan bu yapının Bakırköy'deki Hebdomon Sarayı ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Tekfur Sarayı'nın inşa problemi bilim insanları arasında da tartışılmaktadır. Krautheimer yapının XIV. yüzyılın ilk 30 yılında inşa edildiğini, Mango VIII. Mikhail (1259-1282) döneminde yapıldığını, Velenis ise XIV. yüzyılın orta dönemlerinde yapıldığını düşünür. Keza Sarayın III. Andronikos (1328-1341) tarafından, imparator II. Andronikos'un ikametgâhı olan Blekhernai Sarayı'na yakın olabilmek için konut olarak kullanıldığı tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Yapı, "Tekfur Sarayı" ismini esasında geç dönemde Türkler ile Bizans arasında var olan etkileşim vasıtasıyla almıştır. Erken Osmanlı Döneminde Türkler, Bizans İmparatoru ve derebeylerine Tekfur (taç giyen, taçlı kral) olarak hitap ettikleri için, yapı da Tekfur Sarayı olarak anılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda Constantinus Sarayı veya Porfirogenetos Sarayı olarak da anılır.

5.600 metrekareye yayılan bu yapı: saray bölümü, kule ve avludan oluşmaktadır. Saray üç katlı ve dikdörtgen planlıdır. Birinci katının içten kubbeli olduğu anlaşılmaktadır ama ikinci ve üçünü katında orijinal yer döşemesi kısımları mevcut olmadığından, katlar arası geçişi bilmek neredeyse imkânsızdır. Binanın avluya bakan cephesi ise geometrik

Bizans ve Osmanlı'nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı

Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinde Tekfur Sarayı

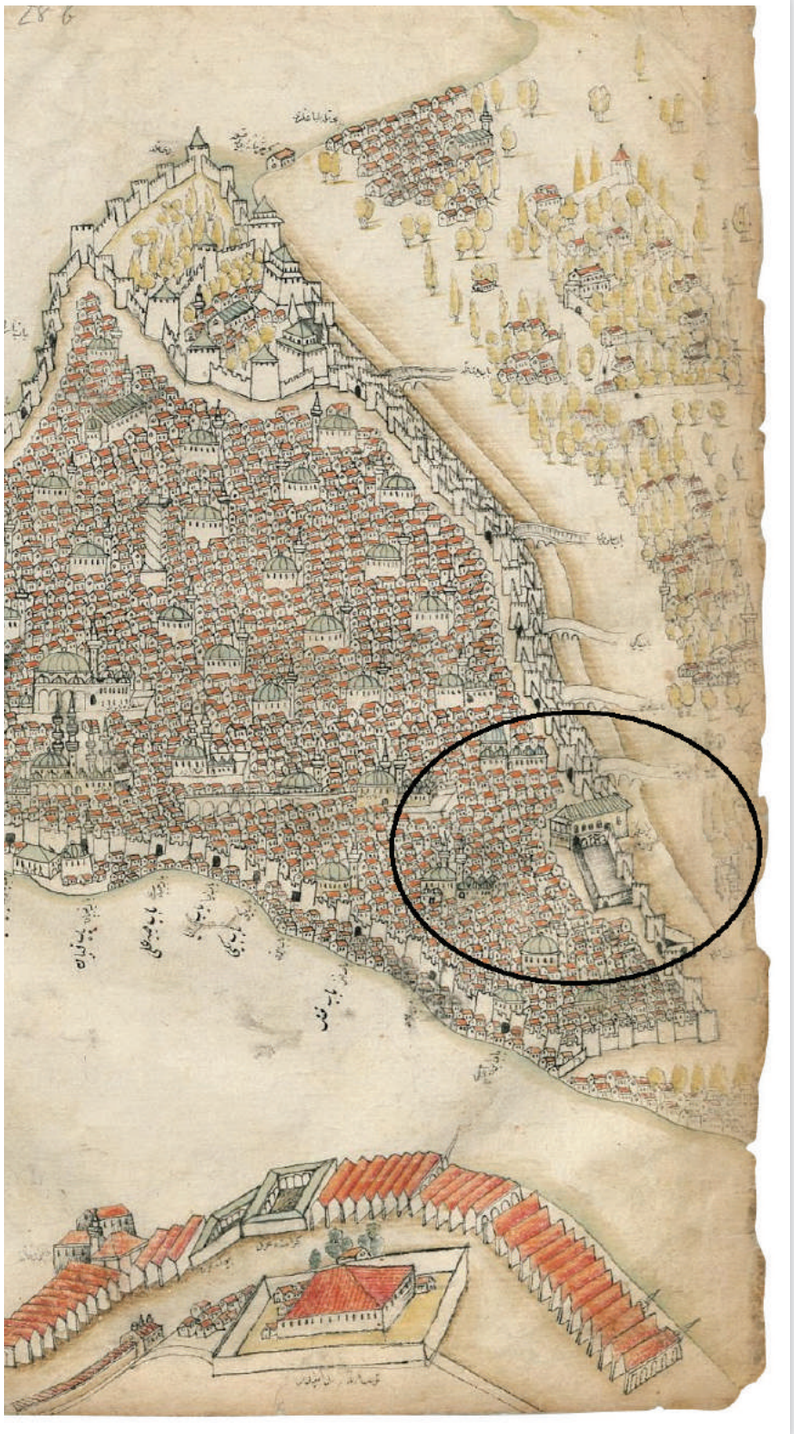

bezemeli olup, renkli taş ve tuğlalardan oluşmuştur. Yapının kuzeye yani avluya bakan ön cephesi, arka kısımdaki güney cephesine göre daha süslüdür. Ayrıca binanın doğu yönünde cepheyi hareketlendirebilmek adına aralıklı mermer konsollarla desteklenen balkon yerleştirilmiştir.

İstanbul'daki Bizans eserlerinin duvarlarında her zaman iç ve dış birlikteliğe dikkat edilmiştir. Dışarıdaki tuğla sayı ve şekilleri ahengi sağlamak amacıyla içeride de aynı şekilde devam ettirilmiştir. Tekfur Sarayı da bu duruma güzel bir örnektir: kemerlerin, tuğlaların ve kornişlerin iç ve dış çeperde uyumlu olduğu görülecektir. Bu durum başkentteki Bizans yapılarının taşra bölgelerinden ayıran en önemli özelliklerinden birisidir. Tekfur Sarayı geç dönemde inşa edilmesine rağmen uzun siluetleri ve aşırı dış süslemeleri ile klasik Bizans yapısı görünümünü andırır. Ne var ki bu yapı geç dönem mimari özelliklerini mekânın iç güzelliğinin sönük kalmasıyla temsil eder. Bu durumun en büyük sebebi ise eski Bizans yapılarında kubbeler son derece yüksek ve ihtişamlıyken, geç dönem Bizans yapılarında ise kubbeler oldukça küçüktü.

Fatih Sultan Mehmed'in 1453 yılındaki İstanbul kuşatmasında Topkapı - Edirnekapı arasında yoğunlaşan çarpışmalar sonucunda Türkler şehre bu alandan içeriye girmişlerdir. Tekfur Saray'ı da surlara bitişik olması sebebiyle zarar görmüşse de daha sonra onarılmış ve kullanılmıştır. XVI. yüzyılda burası Pirî Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eserindeki İstanbul haritasında Tekfur Sarayı çatısının çifte meyilli olduğu ve bitişiğinde ahşap balkonu olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı kaynaklarda da sarayın güney

Bizans ve Osmanlı'nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı

kısmını şapel çıkıntısı olarak gösterilir. Çatısının ne zaman yok olduğu konusunda kesin olarak bilgi olmasa da XVII. yüzyıl içerisinde ortadan kalktığı muhtemeldir. Bizans dönemindeki gibi fethin hemen ardından sarayın nasıl işlevlendirildiği kesin olarak bilinmemektedir ancak yapı muhtelif amaçlarda kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin; XVI. yüzyılda fil ve zürafa ahırı olarak kullanılmıştır. Hatta saray metruk olduğu yıllarda bazı rivayetlere göre kaşıkçı elmasının buradaki çöplüğün içerisinde çıkartılıp, Topkapı Sarayı'na götürüldüğü düşünülmektedir.

Tekfur Sarayı'nın kaderi XVIII. yüzyılda içerisinde çini atölyesi kurulması ile değişmiştir. Sadrazam İbrahim Paşa 1718 yılında gerekli yerlere ferman yollayarak atölyenin kurulması için ilk girişimleri başlatmıştır. Böylece Tekfur Sarayı kaybolmaya yüz tutmuş İznik çinilerinin yeni evi olmuştur. Bu sebeple buradan üretilen çiniler sarayın ismi ile ün kazanıp Tekfur Çinileri olarak anılmıştır. Tekfur Çinileri ile bezenmiş ilk yapı ise 1726 tarihinde Hekimoğlu Ali Paşa Camii olarak bilinmektedir. XVIII. Yüzyılda oldukça meşhur olan bu çiniler Sultanahmet'teki III. Ahmet çeşmesinde de kullanılmıştır. Saray XIX. yüzyılın başlarında cam fabrikası (şişehane) olarak kullanılmış ve çalışanların ibadetlerini yapabilmeleri için sarayın hemen yanına III. Mustafa'nın kadınlarından Adilşah Kadın tarafından 1805/1806 tarihinde bir de camii yaptırılmıştır. Tekfur Sarayı sonraki yıllarda

Tekfur Sarayı. Salt Araştırma Arşivi AHISTDIV00194008

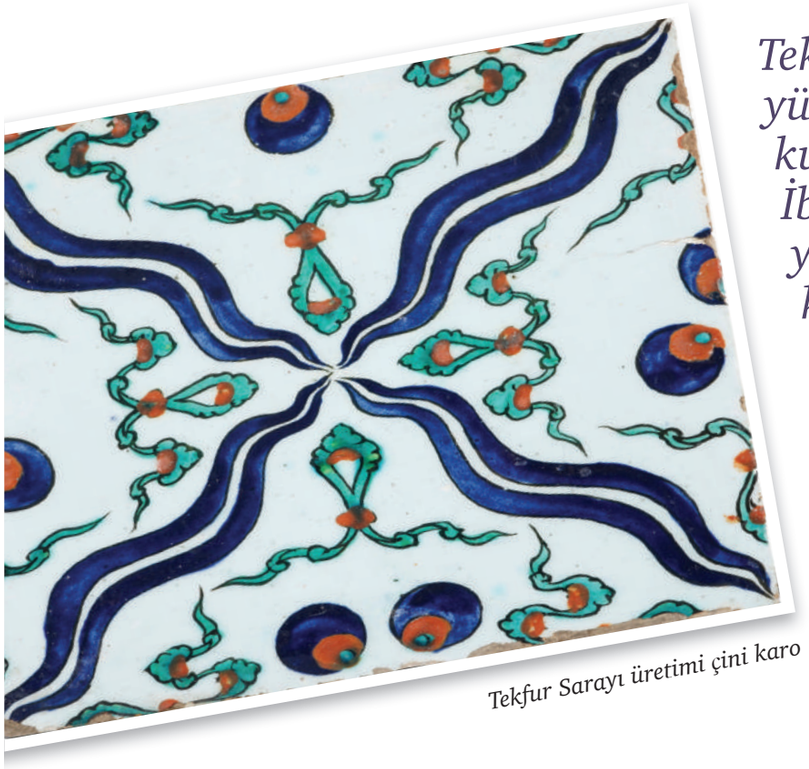

Tekfur Sarayı üretimi çini karo

Tekfur Sarayı'nın kaderi XVIII. yüzyılda içerisinde çini atölyesi kurulması ile değişmiştir. Sadrazam İbrahim Paşa 1718 yılında gerekli yerlere ferman yollayarak atölyenin kurulması için ilk girişimleri başlatmıştır. Böylece Tekfur Sarayı kaybolmaya yüz tutmuş İznik çinilerinin yeni evi olmuştur. Bu sebeple buradan üretilen çiniler sarayın ismi ile ün kazanıp Tekfur Çinileri olarak anılmıştır.

Yahudihane (Musevilerin toplu oturdukları sosyal mekân) olarak kullanılmıştır. İlginç olarak Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin de okulu ilk olarak burada yapmayı düşünmüştür. Tekfur Sarayı 1864 yılında vuku bulan yangından dolayı son zamana kadar dört duvar şeklinde kalmıştır. 1934 yılında saray ve civar bölgeler güvenli bir bölge olmaktan çıkmış ve çöplük yığınları ile dolmuştur. Keza Jacques Pervititch tarafından hazırlanan 1928 tarihli İstanbul haritasında Tekfur Sarayı harabe olarak göstermektedir. Eski günlerini arayan Tekfur Sarayı 1937 yılında kaçak mezbaha olarak dahi kullanılmıştır. Bizans'ın günümüze ulaşan nadir yapılarından olan bu saray, 1955-1970 tarihleri arasında bir takım onarımlar geçirmiş, daha sonraki yıllarda Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu önderliğindeki çalışmalar ile önemli aşamalar kaydederek müze haline gelmiştir.

Kısacası Tekfur Sarayı Bizans-Osmanlı dönemleri içerisinde pek çok amaçta ev sahipliği yapmış, bu sebeple içerisindeki zengin kalıntılar ile günümüzde karanlık kalmış birçok konuya aydınlatacak potansiyeli her zaman korumuştur. Ayasofya

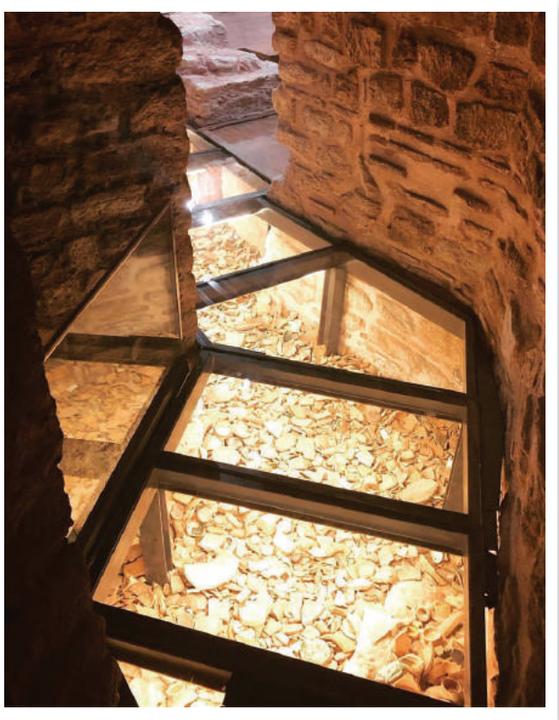

Tekfur Sarayı'nda kemerli geçit

Bizans ve Osmanlı'nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı

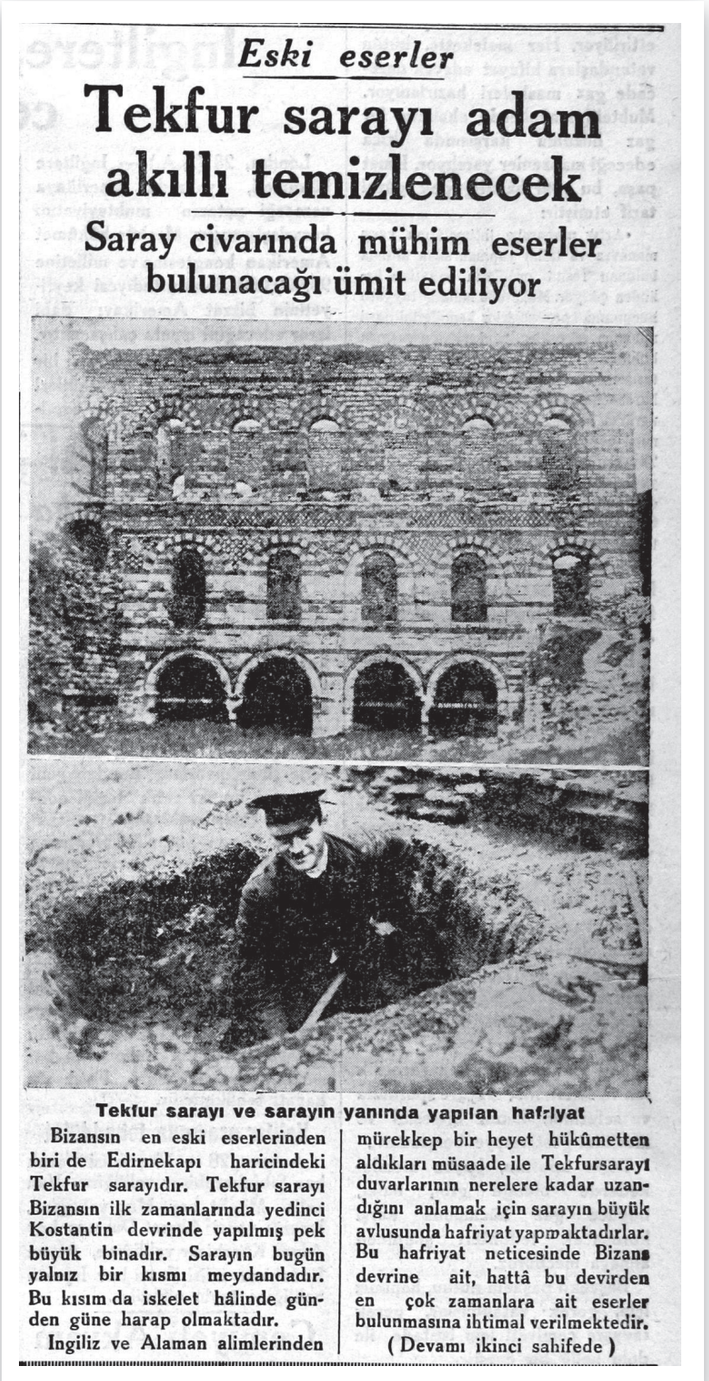

Eski eserler

Tekfur sarayı adam akıllı temizlenecek

Saray civarında mühim eserler bulunacağı ümit ediliyor

Tekfur sarayı ve sarayın yanında yapılan hafriyat

Bizansın en eski eserlerinden biri de Edirnekapı haricindeki Tekfur sarayıdır. Tekfur sarayı Bizansın ilk zamanlarında yedinci Kostantin devrinde yapılmış pek büyük binadır. Sarayın bugün yalnız bir kısmı meydandadır. Bu kısım da iskelet hâlinde günden güne harap olmaktadır.

Ingiliz ve Alaman alimlerinden mürekkep bir heyet hükûmetten aldıkları müsaade ile Tekfursarayı duvarlarının nerelere kadar uzandığını anlamak için sarayın büyük avlusunda hafriyat yapmaktadırlar. Bu hafriyat neticesinde Bizans devrine ait, hattâ bu devirden en çok zamanlara ait eserler bulunmasına ihtimal verilmektedir.

(Devamı ikinci sahifede)

Akşam Gazetesi'nin 29.11.1932 tarihli nüshasında Tekfur Sarayı'nda yapılan kazıya dair çıkan bir haber

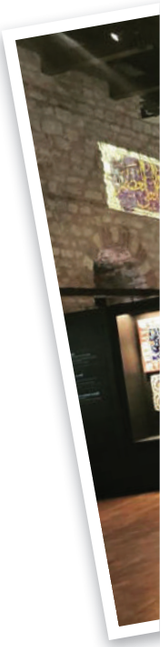

Müzesi yönetimindeki Tekfur Sarayı'nda, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nce yürütülen kazı çalışmalarında, Osmanlı dönemine ait kanal sistemi ve kuyu bulunup, Bizans'a ait toprak mezar ve savunma duvarı tespit edilmiştir.

Bunlar dışında hem Osmanlı hem de Bizans çanak çömleği bulunmuştur. 2005 yılında restorasyona başlayan Tekfur sarayı 2014 tarihinde biterek, gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra şimdi kapılarını İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir müze olarak açmıştır. Böylelikle ziyaretçiler Tekfur Sarayı'nın arkeolojik kazılarla açığa çıkartılan yeni kalıntılarını, çini, cam, çömlek gibi birçok objeyi görme şansı elde etmişlerdir. Müze vitrinlerinde Tekfur Sarayı üretimi objelerin yanı sıra tüm dünya müzelerinde bulunan Tekfur Sarayı üretimi çini, cam, çömlek eşyalarının da eskisine uygun replikaları vasıtasıyla tanıtma fırsatı doğmuştur. Müzede ayrıca hologram teknolojisiyle çömlek yapımının anlatıldığı animasyonlar da yer almaktadır.

Bununla birlikte 1582 tarihinde III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in düğünü dolayısıyla düzenlenen şenlikleri anlatan Surname-i Hümayun eserinin cam ve çömlek geçişi sahneleri de ilk kez animasyon olarak izleyiciye sunulmaktadır. Üç katı da müze olarak hizmete giren

Tekfur Sarayı Müzesi'nde dijital ortamda Tekfur üretimi kitabeli kuşak çini canlandırması

Tekfur Sarayı müzesinin danışmanlığını Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu ve Prof. Dr. Sümer Atasoy üstlenmiştir.

Kaynakça

Anılcan Sıçrayık, *İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Ayten Draman, *İstanbul'da Tekfur Sarayı Tarihçesi, Mimari Durumu ve Cephe Tezyinatı,* İstanbul Üniversitesi Lisans Tezi, 1962.

Cihat Soyhan, 'Tekfur Sarayı, Çevresi ve Çiniciliği ve Eyüp Çömlekçiliği', *I. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler,* İstanbul 1997, s. 79-81.

Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu,* Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Filiz Yenişehirlioğlu, 'Tekfur Sarayı Çinileri ve Eyüp Çömlekçiliği', *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı,* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007. s. 349-361.

Gülbahar Bahar Çelik- Mine Kiraz, *İstanbul'daki Bizans Sarayları Byzantine Palaces in İstanbul,* İstanbul Arkeoloji Müzesi Yayını, İstanbul 2011.

John Freely- Ahmet S. Çakmak, *İstanbul'un Bizans Anıtları,* Çev. F. Gülru Tanman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Recep Ülke, *İstanbul Anıtları,* Yeni Matbaa, İstanbul 1957.

Robert Ousterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları,* Çev. Fügen Yavuz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Semavi Eyice, 'Tekfur Sarayı' *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* VII, s. 233-235.

Yasin Tikici

Altın Şehir: Üsküdar Kitabı

S. Yılmaz, İstanbul: Ötüken, 2017

İstanbul pek nadide bir şehir olmasından ileri gelerek pek çok kitabın ana temasını oluşturmuştur. Çeşitli özelliklerinin araştırıldığı kitapların haricinde kayda değer miktarda hatırat kitabı, İstanbul literatüründe yer etmiştir. İstanbul literatürünün yeterli doygunluğa ulaşmasından ötürü, tarihî önemi de had safhada olan bazı beldelerin detaylı anlatımları hızlanmıştır. Bu meyanda Bilâd-ı Selâse'den olan Üsküdar bünyesinde, bu anlatımlara değecek nitelikte eser, abide ve şahsiyet barındırmış ve hâlâ daha barındırmaktadır. Üsküdar'ı kaleme almış, literatürünü oluşturmuş pek çok önemli ismi de zikretmek, bu kitabın oluşumunda yazarın etki alanını izhar etmek anlamına gelecektir. Başta Ahmet Yüksel Özemre, İbrahim Hakkı Konyalı ve Mehmet Nermi Haskan gibi eserleri Üsküdar araştırmalarında yol gösterici şahsiyetler ve Mehmet Solmaz, Besim Çeçener ve Hüseyin Suat Erginer Üsküdar'ın mihenk taşı yazarlarından olmuşlardır.

Üsküdar Kitabı, çok hacimli, beldeyi bir ucundan öbür ucuna kadar çok detaylı incelemiş, uzun soluklu bir çalışmanın ürünü kayda değer bir kitap. Bu detaylı incelemenin önüne metropol İstanbul'un değişim hızı belli başlı noktalarda ket vurmuştur. Yazarın belirttiği ve bizim de incelememiz sonucu göze çarpan görsellerdeki eksiklik bu değişim ve dönüşüm hızından neşet etmektedir.

Kitap tam otuz iki bölümden meydana gelmektedir. Üsküdar'ın kendisiyle Aziz Mahmud Hüdai Hazretleri, yazar tarafından beldenin kalbi hüviyetine yerleştirilmiştir. Kitap Bilad-ı Selase'den olan Üsküdar'ın, elbette şehir tarihi açısından kıymeti harbiyesi olan mekanlarında gezinmektedir. Üsküdar meydanından başlayarak, Şemsi Paşa, Selman-ı Pak, Hakimiyet-i Milliye, Doğancılar, Salacak, Kız kulesi, İhsaniye, Selimiye, Haydarpaşa, Karacaahmet, İnadiye, Selamsız, Valide Atik, Zeynep Kamil, Murat Reis, Bağlarbaşı, Altunizade, Çamlıca-Küçük Çamlıca, İcadiye, Sultantepe, Paşalimanı, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy ve Kandilli'ye uzanan geniş çaplı bir gezinim, kitabın yekununu oluşturuyor.

Kitabın diliyle ilgili hususen bir tespit yapmak gereklidir. Yazarın esasen etkilendiği Üsküdar erbâbı, yazar şahsiyetlerin hatırat kitapları ve diğer hacimli kitapların dillerindeki ortak tını, yazarı, bu kitapta tercih edeceği dile, bilinçli ya da bilinçsiz, sevk etmiştir. Kitabın dili lüzumundan fazla edebîdir. İncelediği eserlerin kitabeleri ve hikayeleri etrafında, bu tını sürdürülmüştür. İncelenen eserlerin, köşe bucak taraması ve incelenmesi, mümkün mertebe görsellerle desteklenmesi, kitabın öne çıkan karakteristiğidir. Eserlerin geçmişinin sarahaten, makalenin başından sonuna kadar, yayılmış biçimde ele alınması da yine kitabın önemli özelliklerindendir.

Üsküdar Kitabı, çok hacimli, beldeyi bir ucundan öbür ucuna kadar çok detaylı incelemiş, uzun soluklu bir çalışmanın ürünü kayda değer bir kitap. Bu detaylı incelemenin önüne metropol İstanbul'un değişim hızı belli başlı noktalarda ket vurmuştur.

Mahallî incelemelerde yazarın tercih ettiği yöntem, bölgenin ihtiva ettiği eserleri detaylı incelemektir. Fakat eserlerin yapım amaçlarıyla ilgili değerlendirme yapılmamıştır. Mekânın oluşumu açısından kritik bir yeri işgal eden bu hususun gözden kaçırılması talihsiz bir durum oluşturuyor. Kara Davud Paşa Camii, Vâni Mehmed Efendi Camii gibi kritik vakıalardan ileri gelerek bina edilmiş, ya da kritik vakıaları meydana getiren yapıların, bu süreçlerine yer verilmemesi önemli bir eksikliktir. Bu noktada Bülbülderesi bahsinde yazarın uzunca bir şekilde Sabetay Sevi'ye intisap edenlerin, Bülbülderesi Mezarlığı'nın bir bölümünde medfun bulunuş serencamından söz etmesi yukarıda değinilen eksikliğin kitabın tamamını kapsamasının önüne geçmiştir.

Kitabın otuz iki bölümünden yaklaşık yirmi tanesi doğrudan belirli bir mahallin karakteristiğine odaklanırken, diğer bölümler neredeyse tamamıyla eser odaklı incelemeye hasredilmiştir. Semtin, sokağın ya da caddenin karakteristik özelliklerinin eserler üzerinden bir anlatıma tâbi tutulması, pek bir sonuç vermiş gibi gözükmüyor. Yazar bu durumu hususî bir tarz belirleyerek nispeten hafifletmiştir. Bir mahallin mihenk taşı statüsündeki yapısını baz alarak, diğer yapıların oluşumunun incelenmesi kayda değer bir niteliktir. Fakat bu tavrın tüm bölümler için geçerli olmayışı, kitabın şemasını bozmaktadır. Direkt olarak eserler üzerinden giden bölümlerle, mahallin oluşumundaki tarihî vakıaların yer aldığı bölümler gelişigüzel sıralandığı için, hem İçindekiler kısmı ve dolayısıyla hem de kitabın tamamı gayrinizâmî pozisyondadır.

Yazarın ürünü oluştururken yaptığı en önemli iş incelediği mahallerin en can alıcı noktalarını tespit edebilmiş olmasıdır. Bu mahaller ve mekânlar için azımsanamayacak ölçüde önemli ve bir yan unsur olarak ikincil, üçüncül dereceden önemli eserleri, yapıları kayda alıp incelemesi ve bölüm içi sıralamalarını çok dikkatli biçimde yapması, kitabı literatürde önemli bir yere taşıyan unsurlar olacaktır. Beylerbeyi denince akla ilk gelen Beylerbeyi Sarayı'ndan önce İstavroz'u ele alması yazarın şehir düşüncesine yaptığı önemli katkılardan

Altın Şehir: Üsküdar Kitabı

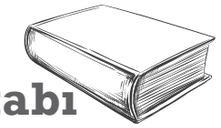

biridir. Zira Bizans'ın kuvvetli dönemlerinde Beylerbeyi'nde İmparator Constantious tarafından yaptırılan kilisenin ismi semtin bu ismi taşımasına sebep olmuş, fakat Osmanlı halkı bu adlandırmadan hiç de rahatsızlık duymayıp, bu ismi kendilerinin telaffuz edeceği şekilde muhafaza etmişlerdir. Nitekim şehrin 'Stanpolis' olarak anılması, İstanbul'un 'İstanbul' olarak anılmasına bu meyanda sebep olmuştur.

Kitabın dilinin gereğinden fazla edebî olduğunu beyan etmiştik. Bunun yanında genel itibariyle okuyucu için akıcı bir dil tesis edildiğini belirtmek gerek. Bu denli hacimli bir kitabın kolayca takip edilmesi ve okunması adına önemli bir özellik. Diğer taraftan, şehir literatürüne katkıda bulunan bir kitapta aranacak akademik literatüre uzak bir görüntü mevzu bahis. Bu durumu kurtaracak ufak revizyonlarla kitap kemale erme noktasında mesafe kat edebilir. Kitabın bölümlerini isimlendirmede bu durum net bir şekilde görülebilmektedir: 'Buselerin En Masumu Şemsi Paşa', 'En Gizemli Mezarlığa Yolculuk Selman-ı Pak Caddesi', 'Bitmeyen Rüya Kızkulesi', 'Kepçe Dedenin Kazanı Ahmediye'. Bazı pasajlarda da bu romantik dil göze çarpıyor:

'İşte, bu bütünde toplanmış güzelliğin semtlere dağıtılmış numunelerini tanıyabilmek iştiyakı içinde olanlara; gülün kokusunu, yapraklarının tamamını tek tek koklayarak duymak isteyenlere olsun seslenişimiz: Buyrunuz efendim! Kapısını semt semt aralayan Üsküdar, bizleri bekliyor.

Yapılan alıntıların çok uzun olması esasen Üsküdar'a dair ürünlerin neler söylediğine bir miktar hakim olabilmek adına faydalı gibi gözükse de yer yer sayfanın tamamını kaplayarak, okuru alıntıların lüzumundan fazla kullanıldığı vehmine sevk ediyor. Aynı zamanda mekânın oluşumunda başat aktör olan şahsiyetlerin eserlerinin kitaba etraflıca dahil edilmesi bir başka sorunu teşkil ediyor.

Kitabın görselleri hususunda yazarın talihsizlik yaşadığı yukarıda belirtilmişti. Bazı görsellerin kitabın yayın yılından önceki kayıtları ile verilmesi de, eserlerin aktüel hallerini görmemizi engellemiştir. Yine dikkat çeken başka bir husus, günümüze ulaşmayan eserlerin arşivlerde bulunan görsellerine yer verilmemesidir. Bu cihetle birçok eserin görselinin bulunmaması bir eksiklik olarak göze çarpıyor.

Son olarak kitabın İçindekiler kısmı ve makalelerin sonunda oluşturulan kaynakça hususuna değinmek gerekir. Yazar indeksi oluştururken kitabın hacmine denk düşecek miktarda bölüm ayrımına gitmiş. İçindekiler bir kitabın dizgisinin temelini oluşturur. Otuz iki bölümden oluşan kitabın indeksi, kitabın tamamında hissedilen gayrinizamiliğin temel sebebi gibi gözüküyor. Yazar burada bir belirlenimciliğe giderek, kitabı yukarıda bahsi geçen doğrudan eserler üzerinden giden bölümlerle, mahallin oluşumundaki tarihî vakıaların yer aldığı bölümleri ayırıp bir araya getirerek kitaba mutlak bir bütünlük sağlayabilirdi.

Sonuç olarak, 'Khrisopolis' ve 'Mercü'l Berreyn' olarak adlandırılmış olan Üsküdar'ın şehir literatürüne önemli sayılabilecek ölçüde katkı veren Üsküdar Kitabı, geçmişte İstanbul'un üç beldesinden birinde, mekân oluşumunun önemli yapılarına, şahsiyetlerine ve vakalarına değinerek şehir çalışmalarına doğrudan olmasa da dolaylı olarak katkı sağlayacak bir ürün olarak literatürdeki yerini alacaktır.